УКРАЇНСЬКИЙ СОЦІОЛЬОҐИЧНИЙ ІНСТИТУТ.

ФОТОТИПІЧНИЙ ПЕРЕДРУК ДЛЯ СТУДІЙ!

УКРАЇНСЬКА РЕВОЛЮЦІЯ.

Розвідки і матеріяли. Книга перша.

ПАВЛО ХРИСТЮК.

ЗАМІТКИ І МАТЕРІЯЛИ

до

історії української революції.

1917—1920 рр.

Том I.

1921.

ВИДАВНИЦТВО ЧАРТОРИЙСЬКИХ

НЬЮ-ЙОРК 1969

ВІД ВИДАВНИЦТВА

Без огляду на ряд труднощів, які спричинили припізнення появи цієї праці, радіємо, що вона таки появляється;тож на цьому місці щиро дякуємо усім передплатникам та й доброжичливцям, а зокрема п.Володимирові Возьному з Ню Йорку-за моральну і фактичну піддержку, бо все це разом приспішило появу цієї цінної книги.

Ми все зробили, що могли, щоб та праця не пропала. Тож майбутні покоління,напевно оцінять наш вклад і нашу працю.

З огляду на це, що під сучасну пору в нас читачів чимраз менше, ми рішили видавати обмежену кількість книжок, головно такі, що їх вартість не зїдає зуб часу, й оставити для майбутніх поколінь. як свідоцтво нашої скромної праці та матеріяльного вкладу в скарбницю української духової культури.

Перевидаватимемо й видаватимемо лише це, що матиме якусь тривалу вартість мистецьку, літературну чи й побутову, або політичну для української нації тепер, або в майбутньому.

Всі видання цього родинного видавництва,- будуть нашою власністю і ми можемо їх продавати, або й дарувати.

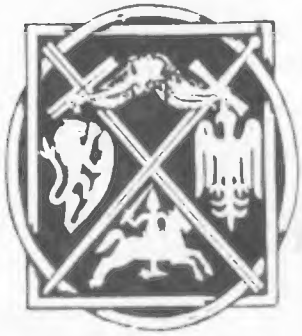

За Р-во Чарторийських:

Микола і Богданна, Єлисавета, Святослав і Богдан Ондор - ЧАРТОРИЙСЬКІ.

З НАГОДИ 50-ЛІТТЯ СОБОРНОСТИ УКРАЇНИ

1919 1969

— ДАР —
Михайло Кладочний
Боффало, Н. Й.
1991 року

Переднє слово.

Ми є свідками, як поневолені народи майже всього світу напружують нині свої зусилля, щоб скинути з себе ганебне і тяжке ярмо національного гніту.

Поруч з цими зусиллями йде у всесвітньому масштабі боротьба працюючих, визискуваних кляс проти сучасного капіталістично-буржуазного суспільно-економичного устрою за нове соціялістичне суспільство.

Та і друга боротьба — за національне і соціяльно-економичне визволення працюючих мас — являється в сути річи одною і тією ж справою, справою повного розкріпощення працюючої людини.

Одначе, в дійсній, фактичній боротьбі ці два моменти не завше зливаються в одному синтезі. Працюючі верстви поневолених націй — власне провідні політичні партії їх — часом виявляють шкодливий для інтернаціональної солідарности працюючих національний максімалізм; з другого боку, працюючі кляси пануючих націй недооцінюють ваги національного моменту, іґнорують визвольні змагання робітників та селян поневоленої нації, виявляють національну нетерпимість, шовіністичні та централістично-державницькі нахили. В результаті, ми часто маємо замісць синтеза — росщеплення цих двох моментів, яке веде до даремної витрати робітничо-селянських сил у взаємній боротьбі.

Українська революція, з цієї точки погляду, дає багатий, кривавий матеріял. Національно-політичний і соціяльно-економичний моменти сплелися в ній не в могутній синтез, а в траґічний клубок, правдиве розвязання якого ще й досі не наступило.

Вивчення української революції, усвідомлення досвіду її мас через це першорядне значіння для працюючих клясів не тільки України, але й иньших країв і народів — так пануючих, як і поневолених, і в першу чергу для революційного пролетаріяту Росії. Жертви, понесені

працюючими верствами України і Росії у взаємній боротьбі, повинні бути пересторогою не тільки для них, але й для робітників та селян всього світу.

Між тим, література про українську революцію дуже бідна, її майже немає. Це останнє і послужило мотивом для укладення цих „заміток та матеріялів“ і подання їх до друку в світ.

Камянець—Відень, 1919.— 1920. р.

Автор.

Сим випуском Український Соціольоґічний Інститут розпочинає серію матеріялів до історії української революції. Вони публікуватимуться з коштів, переданих на сю ціль Інститутови „Комітетом Незалежної України“ при ліквідації його. Кошти сі були зібрані Комітетом серед української еміґрації Америки, за посередництвом тамошних орґанізацій і редакцій, і їм завдячуємо можливість видання сих матеріялів, які — сподіваємось — причиняться до вияснення сеї важної епохи в історії українського громадянства.

У. С. І.

Частина I.

Національно-культурницький період революції.

Розділ I.

Початок революції.

1. Росія й Україна перед революцією. Стан, в якому перебувала Росія і, як складова тоді її частина, Україна напередодні революції, уявляє з себе сумний і жахливий малюнок наслідків війни і панування над десятками і, навіть, сотнями міліонів працюючих невеликої горстки буржуазії (поміщиків, промисловців, фінансістів) та витвореної нею бюрократії.

Встрявши в світову війну, мріючи про нові простори для свого панування, російська буржуазія швидко допровадила Росію до повної економичної руїни. Вже після двох років війни царська Росія збанкротувала. Головніщі галузі народнього господарства були підірвані. Здобич камяного вугілля, так важного для всієї промисловости, підупала; залізнодорожний транспорт розхитався; фабрики з початку зменьшили свою продукцію, а згодом і зовсім стали, або були переведені на вироблення військового знаряддя. Площа засіву поля значно зменьшилась. Почалась продовольча кріза, недоїдання робітничих мас, а потім справжнє голодування.

Направити господарства буржуазія була не в силі. Почалось велике бідування не тільки серед робітників, але й серед селянства та иньших бідніщих верств людности. А поруч розвивалась нечувана спекуляція в самих ріжних формах. Капіталісти наживали все нові і нові міліони на военних поставках.

Видно було, що царська Росія йде до своєї поразки на фронті і загибелі. Бездарний цар Микола II, окружений ріжними „чудотворцями“, ворожбитами та злодіями, подібними до сібірського „мужика“ Распутіна, допомогав цій руїні.

Ліберальна торговельно-промислова і фінансова буржуазія, схаменувшись, почала була разом з дрібнобуржуазною служилою інтеліґенцією, що у великому числі засіла в орґанах самоврядування — земствах і містах, в орґанах постачання армії, в так званих военно-промислових комітетах і в орґанізаціях Червоного Хреста, вживати

заходів до того, щоб запобігти назріваючому розгромові Росії: вона взяла до своїх рук справу постачання армії й опікування раненими. Цим вдалось одтягти крізу на рік, але усунути її вона була не всилі. Безглузда політика царського бюрократичного уряду усовувала всяку можливість для цих кол „рятувати“ державу. Врешті дійшло навіть до конфліктів між правительством і ліберальною буржуазією. Правительство оружною силою розігнало в кінці 1916. року з'їзд представників провінціяльних орґанізацій союзів міст і земств та военно-промислових комітетів, що зібрався в Москві, тих самих орґанізацій, які в патріотичній гарячці з ніг падали, та все намагались урятувати фронт. Якогось розумного пляну чи системи в управлінні годі було питати. Кабінети мінялись за кабінетами, міністри за міністрами. Так, за час війни було в Росії призначено й усунено по-над тридцять міністрів, які все заявляли про свою готовність довести війну з Німцями до „побідного кінця“ і в той самий час своєю бездарною політикою руйнували в корінні всякі можливости дальшого провадження тієї самої війни, одпихаючи від себе і вбиваючи всякі прояви громадської самодіяльности, справленої на підтримку фронту.

Ця бездарність, марнотратство, розпутство та зрадництво правлячих кругів Росії, що скупчились коло підгнившого трону імператора Миколи II, настроїли проти останніх не тільки дрібно-буржуазні верстви російського громадянства, але, навіть, і велику торговельно-промислову буржуазію, а також розумніщих з недобитків дворянсько-поміщицької бюрократії. Один з ватажків ліберальної російської буржуазії (член Державної Думи кадет Мілюков) в свій час заявив, що „історія не знала другого правительства на стільки безглуздого, безчестного, полохливого і непостійного, як дореволюційне російське правительство“. Про невдоволення з правительства робітничих та селянських мас, а також сірої салдатської маси, що накладала своїм життям на полях боїв, що гнила в сирих окопах, не бачучи а ні цілі, а ні кінця жорстокій війні, — говорити не доводиться. В містах зголоднілі робітники почали вноряжати демонстрації. В армії ширилось дезертирство, з яким командування не в силі було боротись навіть масовими розстрілами. Невдоволення і гнів ширився по всіх несходимих просторах великої імперії. На дні суспільного життя починало клекотіти. То в Москві, то в Одесі, то в Петрограді, то в Нижньому Новгороді виникали заворушення, які доводилось задавлювати озброєною силою.

А засліплений і бездарний царат немов навмисне погіршував і до того скрутне становище країни і в першу чергу своєю безоглядною війною з громадянством, пресою, земствами, городами, военно-промисловими комітетами, знищивши всяку волю зібрань і друку. Навіть проти буржуазної Державної Думи — цього напівпарлямента — царське правительство повело завзятий похід, наміряючись розігнати її за її спроби врятувати буржуазну Росію від розгрому шляхом внесення відповідних поправок в систему управління державою і ведення війни (головним чином встановленням відповідальности кабінету міністрів перед Д. Думою). Останній царський міністр вну-

трішніх справ Протопопов, у відповідь на загальне невдоволення, немилосердно задушив пресу і сперся в своїй діяльности виключно на жандармерію та поліцію, озброївши останню, як то кажуть, до зубів. Кулеметами збірався він загасити народне невдоволення, не розуміючи того, що зубожіння робітництва, селянства і дрібної міської буржуазії та міщанства дійшло вже тієї межі, коли навіть страх смерти не може спинити їх від гнівних протестів.

Тягар цього самодержавно-распутінського режиму давав відчувати себе на Україні ще більш болюче, ніж в якійсь иньшій частині бувшої Росії. Тут до загального гнїту долучався ще й гніт національний. Задавшись ціллю здобути в війні останній клаптик „русской земли“ — Галичину, царське правительство заздалегідь смакувало те задоволення, яке мало йому дати майбутнє знищення всяких проявів українського національного життя на всій підбитій під Московщину території України. Примушене революцією 1905.-1906. років піти на деякі уступки Українцям (дозволити українську пресу, „Просвіти“, клюби, то-що) російське правительство весь час після того виправляло свої „помилки“, чинючи всякі утиски українському національно-культурному рухові: закриваючи „Просвіти“, викидаючи українські книжки з шкільних і громадських бібліотек, беручи під особливий цензурний догляд недобиту українську пресу. Одначе до самої війни не вдалося йому цілком „виправити“ своїх помилок. Український національно-культурний рух не припинявся. Війна цілком розвязувала правительству руки в боротьбі з українським національним рухом. Користуючись обставинами війни, правительство взялося до цінничного знищення всяких проявів українського „сепаратизму“, розуміючи під останнім всю українську культуру, в тому числі і мову. Закривались останні „Просвіти“, нищилась преса, робилось те, що нагадувало сумної памяти семидесяті роки девятнадцятого століття, коли навіть пісня українська була заборонена творцями „єдиної неділимої Росії“.

Як далеко йшли репресії проти українського національного руху, видно з факту знищення всієї української преси (навіть не політичної, а хліборобських та кооперативних часописів) за одно тільки вживання української мови або вживання українського фонетичного правопису, який ріжниться від великоруського. В окремому правописі добачав уряд небезпеку для єдиної неподільної Росії, страшний „український сепаратизм“. Не було помилувано навіть і тої преси (як от щоденна газета „Рада“), яка при самім оповіщенню війни поспішила заманіфестувати свій патріотизм, прилучившись до голосу московської буржуазної преси, яка закликала все громадянство до оборони „милої та дорогої“ батьківщини. Поруч з знищенням української культури на Україні повело ту саму роботу російське правительство і в Галичині, в цьому ненавистному для цього Пємонті українського руху, під час окупації Галичини. Ті нечувані брутально жорстокі утиски, які чинили аґенти правительства — відомі лицарі чорної реакційної сотні ґраф Бобринський та епископ Євлогій — над українською культурою в Галичині, в свій час неприємно вразили

навіть буржуазні уряди союзних Росії Антантських держав. Вони викликали відомий публичний гострий виступ епископа Никона (Великороса з роду) з осудженням всієї русіфікаторської політики російського правительства відносно Українського Народу. Вони викликали також в Державній Думі кілька протестів (виступи с.-д. Чхеїдзе, труд. Дзюбинського, кадета Мілюкова) проти безглуздої політики царського уряду в українській справі. Правда, ці виступи не дали реальних наслідків, але вони свідчать про факт тих утисків, як і про те, що навіть найлютіщі скорпіони не могли задушити проявів українського життя.

А що такі прояви були, свідчать численні спроби українського громадянства відновити свою пресу в тій чи иньшій формі. Один за одним народжувались (і, звичайно, на першому ж або на другому числі припинялись властями) українські часописи на Україні, а потім (з метою самоохорони) і на Московщині (в Москві). Тижневики і місячники — „Згода“, „Тепла Роса“, „Гасло“, „Основа“, „Степ“ і „Промінь“ — свідки і жертви тих спроб. Досить широко розвинувся, як раз в часі репресій, також і рух за українською школою. Земства Полтавщини і Чернигівщини, а також кооператори (на чолі з київським краєвим союзом кредитовим) домагались заведення українських шкіл. Цей рух знайшов відгук навіть у великоруській буржуазній пресі.*)

Звичайно, на распутінський уряд це все не справляло жадного враження, хіба неґативне. Бачучи, що „сепаратизм“ ще дише, правительство подвоювало свої репресії. На передодні революції як раз відбувався голосний судовий процес проти шістьох катеринославських селян, орґанізаторів і головних діячів катеринославської української „Просвіти“, одної з останніх, що ще в той час животіла. Проф. Грушевський був все ще на засланні під дуже суворим доглядом, иньші українські політичні і культурні діячі примушені були сидіти на Україні мовчки, позбавлені всякої можливости працювати на українськім полі.

Таке становище було на передодні революції на Україні. Що правда, революційного значіння українського руху в цю пору перебільшувати не доводиться, але все ж не можна відкидати того, що таке значіння він мав. Безглузді репресії викликали незадоволення проти уряду навіть в напів-свідомих українських масах, не кажучи вже про національно свідоме робітництво та інтеліґенцію.

2. Повалення царського ладу. Прояви гніву зубожілого, обдертого і голодного працюючого люду давали знати за себе все частіще. Зимові холоди 1916.—1917. року і голодування погнали робітників на вулицю. Після заарештування робітничої ґрупи петербурзького военно-

*) Так газета „Рѣчь“ (орґан кадетів) вмістила в кінці 1916. року статтю під заголовком „Земства за українську мову та школу“, в якій, між иньшим, писала, що „свідомість невідкличної державної потреби культурного піднесення народніх мас в місцевостях з українським населенням знову висунула на денний порядок питання про допущення української мови при науці в початкових народніх школах“. Справа української школи прихильно дебатувалась на московському учительському з'їзді в січні місяці 1916. р. До міністра освіти подавались українськими громадськими орґанізаціями петиції та посилались делеґації в цій справі, хоч і безуспішно.

промислового комітету, що сталося приблизно за місяць до початку революції, розрухи в містах — Петрограді, Москві, Одесі й иньших — стали частіщими. Д. Дума почала одверто домагатися встановлення парляментарного ладу, виставивши гасло: „або Дума, або кабінет Голіцина-Протопопова“. Промови соціялістів і трудовиків показували вже яскраво, як глибоко захопили народні верстви революційні настрої. У відповідь на опозиційні настрої Думи Правительство навіть на початку революції намагалось ще припинити її роботу, добившись від царя Миколи II указу про роспуск Думи, якого, до речи, Д. Дума вже не послухалась.

В кінці місяця лютого ст. ст. 1917. року (8. березня по нов. ст.) в столиці російській Петрограді почалися справжні революційні повстання. На вулицях почалися спочатку демонстрації з домаганням „хліба й мира“, а за ними пішли бійки між робітництвом та революційними військовими частинами*) і урядовими військами та поліцією і жандармерією. Вперті і кріваві бої тяглися підряд пять днів і закінчились, нарешті, 12. березня перемогою революційних військ і народу. Революційним народом було захоплено будинок Держ. Думи, залізничі двірці, ненавистну для народу вязницю „Крести“ й иньші установи і, нарешті, коли до революції приєдналось все військо Петрограда, Кронштадта і околиць, над вечір 12. березня столиця цілком була в руках революційного народу. Членів Царського Правительства було заарештовано, жандармів і поліцаїв розігнано, а часом пошматовано на кавалки, „охранки“ розтрощено і підпалено.

В цей час, коли йшли вперті бої на вулицях, буржуазна Держ. Дума, не послухавшись царського указу про відстрочку її засідань, безсило вишукувала способів порятунку з скрутного становища. Родзянко (голова Думи) все ще телеґрафував цареві, аби той погодився на утворення нового правительства, яке користувалось би „довіррям країни“. Та події вже пішли по-за Думою, і це побачила й сама буржуазна Дума, коли революційні війська захопили будинок Думи і запитали, що Дума думає робити. Думі нічого не залишалося робити, як заявитись по боці революційного народу. 12. ж березня Дума вирішила перейняти на себе верховну владу в краю і сформувати новий уряд. На засіданні думи було обрано спочатку Виконавчий Комітет Думи в складі 12 осіб, (1)**) який вже призначив нове правительство, на чолі з князьом Львовим (2).

Царя, який, довідавшись про події в Петрограді, хотів втікти до головної военної кватирі, задержано було у Пскові, і тут нове правительство зажадало від нього, щоб він зрікся престолу за себе й за сина на користь свого брата Михайла.***) Після цього, під натиском революційних елементів, примушений був зріктись престола на користь Уста-

---

*) Першими виступили збройно проти царату гвардейські полки, укомплектовані з Українців. Вони були підготовлені до цього виступу петроградськими українськими орґанізаціями.

**) Цифри в скобках (1), (2)... означають відповідні „додатки“ в кінці сієї книги.

***) Маніфест від 16. марта, Псков.

новчих Зборів своїм першим і послідним маніфестом також і новий царь Михайло. *) В своєму маніфесті царь Михайло „просив всіх російських горожан підпорядкуватися правительству, утвореному з ініціятиви Думи“, доки, мовляв, Установчі Збори „не висловлять волі народу про форму правління“. Звичайно, всі ці маніфести і комедія з задержанням форм преемственности так званої законної влади робилися post factum, більше для людського ока, і ніякого звязку з революційними масами, що збройною рукою валили старий лад, чи безладдя, не мали.

До повалення царських самодержавно-распутінських порядків взялися не тільки робітники та військо, але й буржуазія. Відомі монархисти, як от В. Шульгин (член Викон. Комітету Держ. Думи), можна сказати, власними руками стягали з голови послідного „самодержця“ корону. В утвореному Державною Думою Викон. Комітеті і новім правительстві більшість належала як раз представникам великої буржуазії; соціялістично-демократичні елементи були в них тільки невеличкою домішкою (с.-д. Чхеїдзе і с.-р. Керенський). Зогнивший царський трон впав і розсипався, як та порохня, не зробивши, навіть, політичного зусилля врятуватись. Після того, як Петроград і Москва опинилися в руках повставшого війська і робітництва, руйнація старого режиму по иньших великих містах і просторах бувшої Росії відбулась швидко і майже без пролиття крови.

Могутнє народнє піднесення, мов та велика весняна повінь, без великого труду знесла і залила ознаки старого ладу. Аґенти старої влади або поспішно відходили собі в бік, або, що траплялося частіще, прилучались до тої повіни, маніфестуючи свою прихильність до нового ладу. Робітничі, військові і дрібнобуржуазні міські маси, а трохи згодом і селянство, після першої звістки з Петрограду про переворот, впоряжали ґрандіозні (особливо у великих містах) маніфестації з червоними прапорами і тим наочно відзначали кінець старого ладу і стверджували початок нового. Безкровно впав царський лад і на Україні. В Харькові, Одесі, Києві швидко були орґанізовані громадські комітети, які виразно стали в оборону нового ладу, взявши, так би сказати, провід в цій весняній повіді. Безкровний характер перших днів революції викликав особливе піднесення в широких народніх масах і немов би загальну закоханість в весну революції. Були фантасти, що сподівались, що революція так і переможе одною величчю свого ентузіязму і духа, без пролиття крови. Одначе дальший розвиток революції ці фантастичні сподіванки розбив без жалю. Російська і українська революція, що почалась трохи пізніще, явились може одними з самих крівавих, яких знав досі світ. „Безкровність“ же перших днів мала свої певні підстави, і то не тільки психольоґічні. Поперше пояснюється вона самим характером і суттю політично-соціяльного процесу, що відбувався в той час, а подруге — надзвичайно великим значінням політично-державних центрів-столиць в сучасних державах, захоплення яких революційними масами раптом параліжує діяльність орґанів старої влади на всій периферії.

*) Маніфест від 17. марта. Петроград.

3. Коротка спілка. По зруйнованню царського трону на кон політично-державного життя одночасно виступили дві ріжнородні соціяльні сили: торговельно-промислова та почасти аґрарна ліберальна буржуазія і працюючі верстви — робітництво та селянство, переважно в салдатських шинелях. Спілка цих двох сил, як і треба було сподіватись, тяглась не довго. Другого таки дня революції стало ясно, що, крім повалення спільного ворога — самодержавно-распутінського режиму, працюючий люд і буржуазія спільних завдань не мають. Робітництво та селянство, розгромивши старі поліцейські околодки, знищивши „охранки", розігнавши стражників, хотіло не тільки нових вивісок на старих державно-громадських установах, але й нового змісту в тих установах, нового змісту в нових формах влади і ще більше — хотіло нових не тільки політичних, але й соціяльно-економичних основ співжиття. Торговельно ж промислова і ліберальна частина земельної буржуазії, ставши по перевороті фактично до влади, хотіла під новітніми формами так званого „парляментарно-демократичного" ладу заховати стару соціяльно-економичну суть буржуазної держави: необмежене панування капіталу над працею. Ці ріжні вимоги, з якими підходили до революції працюючі маси і буржуазія, виявились яскраво в тодішній пресі. Робітнича преса зараз же підняла питання про „поглиблення" революції, а буржуазна намагалася довести, що поваленням царського режиму зроблено вже все діло: „розчищено ґрунт для праці живим творчим силам країни" (розумій — торговельно-промисловій буржуазії): отже, на думку буржуазії, треба було просто ставати „до роботи", відклавши розвязання питань про соціяльно-економичні реформи до більш „слушного часу" — закінчення війни та скликання Установчих Зборів. В реальному життю швидко прийшло до непорозумінь та сутичок. Першим пробним камінем революційности обох сил явилось питання війни. Буржуазія і не думала про негайне припинення війни; навпаки, вона захотіла і саму революцію використати в цілях більш інтензивного дальшого провадження імперіялістичної війни, прічи ще більш палко, ніж при самодержавному режимі, про прилучення Галичини, завоювання Дарданелів і иньші спачні для неї річи. Зовсім иньшого, звичайно, хотіли ті, що головами своїми накладали в жорстоких боях за ті палкі мрії буржуазії. Вище згадувано вже про відношення буржуазії до проведення соціяльно-економичних реформ. Але і в менш важних для неї питаннях, як от в питанню про форму нового устрою держави (конституційно-монархичну чи республиканську), буржуазія не спішилась з „лівими проектами", недвозначно даючи знати, що вона вважає більш доцільною формою конституційну монархію.

Отже не дивно, що другого ж дня революції вже напітилась і почалась в дійсности боротьба між недавніми спільниками — буржуазією і працюючими масами, спочатку в наловиразних, замаскованих і більш-менш лагідних, „революційно-літературних" формах, коли можна так висловитись, а пізніще — в формах надзвичайно жорстоких і кривавих. Почалась ця боротьба одночасно в уряді (правда, в дуже замаскованій, компромісовій формі) — між соціялістичною його частиною і буржуазною, — і, більш виразно та активно, в радах робіт-

ничих та салдатських депутатів. Відповідно до цілей, які поставили собі в революції названі дві сили, з самого початку революції намітилось і дві ріжні форми революційної орґанізації громадських сил. Робітники, салдати і бідніще селянство охоче прийняло так звану радянську форму орґанізації, відому в Росії ще з часів першої російської революції 1905-1906. років, широко і енерґійно пропаґовану соціялдемократами большевиками.

Буржуазія ж і так звана „демократія“ вжила иньшої форми для орґанізації революційного суспільства, а саме — форми „комітетів обєднаних громадських орґанізацій,“ побудованих на міжклясовому принципі. Пізніще місце їх заступили орґани місцевого самоврядування (війські думи і земства), обрані на підставі пятичленної виборчої формули.

Конфлікт між двома силами — буржуазією і працюючими масами — почався одночасно на всіх просторах бувшої імперії, але пішов не всюди однаковим темпом і в однакових формах, ускладняючись місцевими умовами як соціяльно-економичного, так і національно-політичного характеру. Під впливом цих умов инакше розвинувся він на Україні, ніж на Московщині.

4. З тюрми народів на волю. Поваливши царський самодержавний режим, всі так звані недержавні народи бувшої російської Імперії викинули гасло перебудови Росії на федералістичних основах, маючи ціллю в цей спосіб знищити в новій Росії всякі сліди національної неволі і перетворити спільну батьківщину в спілку повноправних, рівних оден одному в політично-державному значінню народів. Грузини, Татари, Білоруси, Фінляндці, Латиші, Естонці й иньші народи хотіли бачити в революції не тільки зміну реакційно-самодержавної форми на республиканьсько-демократичну, а ще й цілковите усунення з нової практики державного управління Росією старої залізної московської централістичної системи, що була побудована не тільки на національному гніті, а також і на економичному визискові центром недержавних народів. Так дивилося на революцію і українське революційне суспільство. Про старе „верховенство“ так званого „руського“, тоб-то московського народу, в якій би формі те верховенство не виявлялось, недержавні народи, після довгих віків національного гніту і визиску, не хотіли й слухати. Вирвавшись з тюрми народів, як влучно було прозвано бувшу Росію, на волю, поневолені народи з надзвичайним зявзяттям взялися до закріплення своїх національних здобутків, піднесли гасла національно-політичних революцій.

На жаль, це жагуче поривання віками гноблених народів до повної національної волі явилось незрозумілим для широких верств московського народу і його провідників, вихованих в дусі московського великодержавного централізму або — рівновартного йому — московського „соціялістичного інтернаціоналізму“.

Московська демократія поставилась до нього неуважно і вороже. Соціялістичні революційні кола її кваліфікували національні рухи, як буржуазні і контр-революційні.

Замість того, щоб визнати, що в національних революціях були заінтересовані (особливо в перших їх стадіях) майже в однаковій мірі не тільки буржуазні і дрібно-буржуазні, але й пролетарсько-селянські верстви поневолених націй, подібно до того, як в поваленні царського ладу були заінтересовані одночасно також соціяльно-ворожі одна одній кляси, — а визнавши це, підперти національні домагання пролетарсько-селянських національних мас і тим самим згладити гостроту національної боротьби і одірвати ці маси від їх тимчасових буржуазних спільників в цій боротьбі, — замісць цього всього, руська революційна демократія змішала все до купи і захотіла просто одмахнутись від національної проблеми, покликуючись, для заспокоєння власної совісти, на контрреволюційність національних революцій.

З цього не вийшло нічого доброго для революції.

Хибним розумінням і відношенням до національних революцій з боку московської революційної демократії, яка по праву могла претендувати на революційний провід у всеросійському масштабі, було нанесено велику шкоду справі революції: загально-російський революційний фронт одразу ж було розбито по лінії міжнаціональної боротьби, в результаті чого на великих просторах бувшої Росії революційна боротьба пішла одночасно в двох напрямках: в напрямку соціяльно-економичної боротьби працюючих проти визискувачів і в напрямку національно-політичної боротьби нації з нацією, робітництва та селянства з таким самим робітництвом та селянством.

Розділ II.

Національно-культурницький період української революції.

5. Загальний характер перших днів революції на Україні. Як і треба було сподіватись, першою стала до провідної роботи на Україні при нових обставинах більш орґанізована частина українського суспільства — дрібна, демократично настроєна буржуазія; здеклясована, з народницькими симпатіями інтеліґенція і, нарешті, середнє і заможніще, також демократично-настроєне, селянство, обєднане в кооперативні товариства та союзи. Необєднане робітництво українське, неорґанізоване бідніще селянство мусіли наперед розглянутись в обставинах і орґанізуватись. Так само соціялістичні українські партії, попереду ніж взяти провід над селянством і робітництвом в свої руки, мусіли пройти спочатку, хоч і короткий, період орґанізаційної роботи. Отже не дивно, що в цей період революції перед повели дрібно-буржуазні та інтеліґентські кола і що самий рух в масі набрав національно-культурницького характеру, з маловиразною автономістично-політичною закраскою.

Характерною для того часу являється київська відозва старої політичної української орґанізації, що істнувала до революції потаємно — „Товариства Українських Поступовців“ — (від 9. березня ст. ст. 1917 р.), в якій українська дрібнобуржуазна інтеліґенція виложила ті свої ідеали, до здійснення яких хотіла направити всі революційні сили на Україні.*) В цій відозві знаходимо заклик до українського громадянства стати до роботи на культурно-національному ґрунті — до закладання українських шкіл, культурно-просвітніх товариств, до ширення української преси та книжок. Ця культурно-просвітня робота мала, на думку поступовців, довести Україну до здійснення давніх домагань „українського громадянства“ — широкої автономії для України в федеративній російській республиці (4). Ніякого натяку на необхідність переведення в інтересах селянства та робітництва тих чи иньших соціяльно-економичних реформ в закликові поступовців не знаходимо. Визначивши в такій формі свою національно-культурницьку „революційну“ плятформу, поступовці закликали все українське громадянство спільно стати до здійснення її, застерігаючи, що „не час тепер на змагання, суперечки“. Характерно, що поступовці в своїх національно-культурних домаганнях не заходили так далеко, щоб вимагати від російського правительства з державної скарбниці коштів на задоволення культурно-просвітних потреб українського народу, і натомість закликали громадянство власними жертвами утворити потрібний національний фонд.

Будучи обєктивним, треба сказати, що цей заклик поступовців і вся їхня робота в цім напрямі в той час цілком відповідали моментові: українське суспільство — демократичне, звичайно, дійсно щиро взялося на початку революції до національно-культурницької праці, висовуючи своїм національно-політичним ідеалом „широку автономію“ для України. На цій культурницькій плятформі (про це докладніще буде говоритись нижче) обєднались в перших днях революції не тільки ріжні верстви свідомого національно українського суспільства, але ще й певна частина зросійщених і цілком московських демократичних і буржуазно-ліберальних кол на Україні. В такому обєднанні, поскільки воно ставило виключно національно-культурницькі цілі, не було нічого а ні ненормального, а ні тим паче контрреволюційного. Навпаки, воно було цілком натуральним, зрозумілим і революційним, поскільки було справлене на розбиття кайданів тяжкої національної неволі, що тримала довгі часи українські селянські та робітничі маси в духовній, а разом з цим і клясовій сліпоті, — поскільки допомагало українському працюючому людові скинути з своїх очей полуду національного гніту і зрячими очима глянути навкруги. А що ця робота дійсно закладала, хоч і поволі та обережненько (щоб не розгнівати правительства), ґрунт для культурного відродження українського народу, сумніву ні в кого не могло і не може бути. Це розуміли і українські соціялістичні партії — соціял-демократична та соц.-революційна — і охоче підперли в свій час цей національно-культурницький рух, хоч і йшов

*) Вміщена в „Кіев. Мысль“ Н. 68. з 22. (9) марта 1917. р.

він під проводом несоціялістичних партій і не торкався питань соціяльно-економичних.

Почуття національної волі, інстинктивна свідомість великих, захованих в потенції революційно-творчих сил українського народу, викликали надзвичайний ентузіязм в самих широких колах українського суспільства. Без дрібних розрахунків, іґноруючи цілком особисті інтереси й амбіції, з якимсь просто святим захватом взялись тисячі свідомих, працьовитих рук до національно-культурницької роботи. Всюди, де були українські сили, почалось закладання культурно-просвітних товариств, громад, бібліотек-читалень, національних комітетів та рад: почалось видавання українських книжок, листівок, ґазет; почалось збірання грошей на національний фонд: почалась робота біля закладання українських шкіл. Культурне життя на Україні, особливо серед селянських і робітничих мас, почало набірати швидким темпом національних форм. В Київі зразу ж перейшов на українську мову кооперативний тижневик „Кооперація", що підчас війни примусовий був виходити російською мовою, через короткий час після поваження старого режиму почала виходити демократична ґазета „Нова Рада", трохи пізніще „Робітнича Ґазета", а за нею „Народня Воля" (соціялістична селянська ґазета) і тижневик партії соц.-рев. „Боротьба".

Нижче ми докладніще спинаємося на характеристиці активних суспільних сил того часу і їхній роботі, аби правдиво освітлити ґенезу української революції.

6. Утворення українського національного центру — Української Центральної Ради. Загально-„руські" революційні громадські орґанізації, що утворились в перші дні революції на Україні — комітети обєднаних громадських орґанізацій та ради робітничих і салдатських депутатів — набрали зразу ж виразно „загально-руського", тоб-то московського характеру і через це революційних потреб українського суспільства задовольнити не могли. Справа українського відродження для них була чужа, неінтересна і другорядна. Знаючи все це, знаючи, що всю боротьбу за національне визволення українського народу доведеться українському суспільству винести виключно на власних плечах, без допомоги з чийого б то не було боку, активні сили українського визвольного руху в перші ж дні революції поставили на порядок денний питання про утворення українського національно-культурного і політичного центру. Ініціятиву закладення такого центру взяли на себе члени товариства українських поступовців, серед яких перед вели будучі українські соціялісти-федералісти. За їх проводом і було утворено в Київі в перших числах березня (ст. ст.) „Українську Центральну Раду". Закладено було Ц. Раду по зразку загально-російських „комітетів обєднаних громадських орґанізацій" з тою тільки ріжницею, що рада мала бути не міським чи ґуберніяльним центром, а всеукраїнським. Через це до складу ради спочатку ввійшли делеґати міських київських українських культурно-просвітних, громадських і політичних установ, а також і тих всеукраїнських установ, які мали свої центральні осередки в Київі (представники політичних партій, кооперації, духовенства, вчителів, студентів, вояків). Якогось певного, заздалегідь

виробленого пляну діяльности Центральна Рада на початку свого істнування не мала. Так само не був усталений і склад. І це вийшло потім як раз на добре. Склад Ради, її завдання і методи роботи еволюціонували без великих внутрішніх перешкод разом з розвитком української революції.

Спочатку її робота обмежувалась тим кругом завдань, який намічався в постановах, повідомленнях і відозвах українських поступовців, про які ми вже згадували вище. Але чим далі, то круг завдань її все ширшав, набіраючи що раз все більш національно-політичного характеру.

Роботу свою Центральна Рада повела під проводом проф. М. Грушевського (що приїхав до Київа з заслання в березні місяці і ще перед цим заочно був обраний головою Центр. Ради), якому в перші часи — в періоді формування Ради і перших її кроків — допомогали В. Коваль і Х. Крижановський (представники кооперації), Д. Антонович (у. с.-д.) і представники української студентської молоді (пані Скрипник).

Порівнюючи через дуже короткий час було протягнуто нитки обєднання між Українською Центр. Радою і ріжноманітними українськими культурно-просвітними, кооперативними, громадськими, військовими, професійними і політичними орґанізаціями, що істнували на Україні і поза Україною: на Кавказі, в Сібіру, в Московщині, і навіть в Америці (5).

Національні комітети, ради, „просвіти" і спілки, що виникли в ріжних місцевостях України, посилали своїх делеґатів до Центральної Ради, то для участи в її роботі, то для взаємної інформації і одержання від Ради вказівок, вважаючи Центральну Раду своїм керуючим центром. Популярність Центральної Ради зростала надзвичайно швидко, особливо в селянських і салдатських масах. Народні маси з надзвичайним довіррям горнулись під її крило, вважаючи Раду своєю заступницею та провідницею.

7. Українська кооперація і поновлені земства. До революції майже єдиною орґанізованою громадсько-економичною українською силою була кооперація — переважно сільська (кредитова, споживча і сільсько-господарська). Обєднуючи українське селянство (переважно замажне й багате на економичному ґрунті, кооперація в той же час вела культурно-національну роботу, а в своїй постійній суперечці з московською кооперацію з-за справи утворення на Україні окремих, незалежних від Москви фінансово-економичних кооперативних центрів, пропаґувала ідею не тільки національно-культурної, але й економичної окремішности України від московського центру. Через слабо розвинене політичне життя в самодержавній Росії на кооперативну роботу йшли в дореволюційні часи (особливо підчас реакції) свідоміщі національно і політично сили української демократії, які хотіли за тих часів працювати на громадському ґрунті для українських трудових мас. Здебільшого це були діячі без виразного партійного світогляду, але з безперечними народницькими симпатіями. Ці сили надали українській кооперації ідейного змісту і зробили її, завдяки цьому, помітним чинником не тільки в економичному, але й в культурно-політичному життю українського суспільства. Не дивно, отже,

що кооперація раніш, ніж иньші орґанізовані ґрупи українського громадянства, виявила себе, як діяльний чинник в перший період революції.

В початку березня місяця (ст. ст.) вже працював в Київі Центральний Український Кооперативний Комітет (культурно-просвітний та орґанізаційний центр української кооперації), який, поруч з питаннями орґанізаційно-кооперативного характеру, в перші ж дні свого істнування поставив на чергу питання про допомогу українському селянству та робітництву політичною інформацією, а також взявся за справу переведення „українізації" місцевих державно-громадських орґанів. Це останнє переводилось шляхом введення представників місцевих кооперативних обєднань в новоутворені „совіти обєднаних громадських орґанізацій" (пійські і губерніяльні), в земські зібрання і продовольчі громадські комітети. В загальних національно-політичних орґанізаціях кооператори також взяли дуже близьку участь. Трохи згодом, коли революція на Україні набрала виразного національно-політичного характеру, багацько кооперативних діячів стало цілком або в значній мірі до політичної роботи (М. Стасюк, М. Ковалевський, Х. Барановський, проф. Туган-Барановський, Д. Коліух, П. Христюк, Б. Мартос і иньші).

Свою революційну роботу кооперація переводила через кооперативні спілки (використовуючи добре підготовлений і досить численний інструкторський персонал їх), кооперативні комітети (орґанізації культурно-просвітного та орґанізаційного характеру), а також через з'їзди. Ці останні найкраще показують, як близько стояла кооперація до українського революційного руху в його перший національно-культурницький період. Для характеристики тодішніх „кооперативних" настроїв типовим являється так званий „Перший Вільний Кооперативний З'їзд Київщини", що відбувся в березні місяці (14. ст. ст.) в Київі. Цей з'їзд хоч і називався губерніяльним, але на нього завитало багацько кооперативних діячів і з иньших ґуберній України. З'їзд був многолюдний і перетворився в перше загально-українське революційне свято.*) Привітати з'їзд прибули представники не тільки всіх українських (київських) орґанізацій, але й представники місцевої влади. З'їзд постановив „піддержати всіма силами нове правительство, закликати всі інституції до укріплення нового ладу", а також „визнаючи необхідним, аби власти — зверху до низу — вибирав сам народ", з'їзд висловив переконання, що „тільки демократично-федеративна республика в Росії з національно-територіяльною автономією України, з забезпеченням прав національних меншостей, забезпечить права (українського) народу". Всі иньші постанови кооперативного з'їзду носили також виразно національний і політичний характер. З них тут вкажемо на постанову про необхідність негайного введення української мови в школі, суді та всіх громадських і державних інституціях,

---

*) До президії З'їзду, в числі иньших, ввійшли: М. Грушевський, Х. Барановський, М. Стасюк, П. Христюк. Залю Педаґоґічного Музею, де відбувався з'їзд, було уквітчано українськими прапорами, портретом Шевченка і т. д. Закінчився з'їзд „Заповітом" та „Ще не вмерла Україна".

в церкві. а також звернення з'їзду до Тимчасового Правительства з проханням, щоб всі засланці з Галичини були звільнені від заслання й иньших кар. Депутати цього з'їзду були першими і чи не найкращими під ту хвилю інформаторами й аґітаторами серед селянства за українське відродження. *)

Таких само з'їздів відбулося в той час багацько на Україні. Всі вони, без виїмку, заявились за необхідністю творення нового життя на Україні в національних українських формах, видвигаючи на перше місце українізацію школи, а також державних і громадських місцевих установ.

Напрямок всій революційно-кооперативній роботі на Україві дав в загальних рисах Перший Кооперативний З'їзд Союзів України, що відбувся на початку (9.—10. ст. ст.) квітня в Київі. на якій. в числі иньших, прибули і представники Кубанщини. **) З'їзд цей. по-за справами суто-кооперативними, уділив багацько уваги культурно-просвітній діяльности кооперативів, виробивши докладний плян орґанізації цієї діяльности і висловившись за необхідність викладання в школах України науки про кооперацію (з зазначенням обовязковости викладу її на українській мові). Варто тут зауважити, що, не чекаючи здійснення урядом цих останніх своїх побажань. українські кооператори взялися підчас революції закладати з власної ініціятиви і на власні кошти кооперативні школи. Ми не будемо спинятися тут докладніще на численних постановах з'їзду, крім одної, про яку ще не згадували і яка має на цім місці особливий інтерес. Це — постанова про видання на кооперативні кошти народньої соціялістичної ґазети на українській мові для селянства і робітництва.

Прийнявши під увагу брак демократичної пропаґанди та інформації на селах і відсутність коштів на видання народніх ґазет у відповідних українських політичних партій, з'їзд однодушно постановив негайно приступити до видання, на кошти союзів непартійної української соціялістичної народньої ґазети, під назвою „Народня Воля". Ґазета, дійсно, незабаром після з'їзду почала виходити під редакцією у. с.-р. М. Ковалевського і П. Христюка.***) Ґазета швидко завоювала симпатії українського селянства і весь час революції на Україні була єдиною великою щоденною соціялістичною селянською ґазетою.

Будучи завше рухом щиро-демократичним, кооперація виявила себе такою і в перші часи революції, між иньшим, віддавши свої голоси, підчас виборів до Установчих Зборів, за списки українських со-

---

*) Між иньшим, з'їзд виробив схему орґанізації нової адміністративної влади в селах та повітах і висловився за необхідність орґанізації в селах народньої міліції; про старих поліцаїв, стражників, приставів, урядників та ісправників і иньших аґентів самодержавія постановлено було — домагатись негайної одправки їх на фронт.

**) Заслуговує на увагу, що на початку революції українське суспільство всієї етноґрафичної української території (за виключенням, звичайно, Галичини) виступало, як одне національне тіло, в національно-культурних, економичних і політичних справах.

***) При б[illegible]кій участи М. Грушевського, М. Стасюка („спільчанина") і І. Пугача (с.-р.).

ціялістичних партій — с.-д. та с.-р. З розвитком політичної і соціяльної боротьби на Україні, кооперативний рух поволі, цілком природно, тратив в свому значінні, як революційний чинник, все більше обмежуючись своєю суто-кооперативною працею, але революційне значіння його на початку революції від цього, звичайно, не зменьшується, значіння це набірає тим більшої ваги, що початки клясової орґанізації українського селянства в так звану „Селянську Спілку“ в багатьох місцевостях України були покладені при близькій допомозі кооперації.

Близько до кооперації стояли по напряму своєї роботи і участи в українському національно-культурницькому революційному рухові поновлені земські самоврядування. Перші поновлені (введенням до складу земських зібрань представників від ріжних громадських орґанізацій, в тому числі і від кооперативів) земські зібрання — повітові і ґуберніяльні, являються дуже характерними з боку відношення їх до українського відродження. В той час, як міста на Україні з самого початку революції в більшости зайняли ворожу до українського відродження позицію або, в ліпших випадках, позицію повної неґації, іґнорування, земства, навіть в частині свого старого, буржуазного складу, поставились прихильно до національно-культурного і, навіть, в певних межах, і політичного відродження України і зробили багацько для національно- політичного освідомлення українського селянства через свої земські ґазети та журнали, видавані на українській мові. Для характеристики настроїв тодішніх земств досить вказати на київські повітове і ґуберніяльне земські зібрання, що відбулись в кінці березня (ст. ст.). Виступаючи перед поновленим повітовим київським земським зібранням, голова земської управи, відомий правий земський діяч, великий землевласник і домовласник Демченко, який ніколи до революції (будучи „практичним діячем“) не виявляв себе Українцем, почав свою промову з привітання вільних громадян „з початком відродження вільного життя на Україні“, а в дальших словах своєї революційної промови навіть заманіфестував свою приналежність до української нації і своє співчуття відродженню України словами, що „ми, Українці, більше всіх терпіли від старого режиму; наша Україна, наш народ витерпів найтяжчі переслідування; нам забороняли навіть молитися на рідній мові, конфіскували навіть еванґеліє“. Настрої иньших земців — представників селянства та кооперації — були ще більш прихильними до відродження України. Доказом цього являється надзвичайно інтересна умова, яку поставило повітове зібрання при виборах нової Управи кандідатам в члени Управи, а саме: збори постановили, що в склад Управи може бути обраний тільки такий кандидат, який визнає необхідність автономного устрою для України і перебудови Росії на федеративних основах. Такий само виразно національно-український характер мало і ґуберніяльне київське земське зібрання, яке послало, за підписом голови зібрання — князя Куракина, привітальну телеґраму М. Грушевському, як „борцеві за волю і щастя українського народу“. На цих зборах було поповнено склад ґуберніяльної земської управи українськими громадськими діячами (Пожарський, Сербиненко, Прокопович). Варто тут уваги також те, що старий київський

земський діяч, голова ґуберніяльної Управи, Ґуберніяльний Комісар Київщини при Временнім Правительстві, пан Суковкін (з роду не Українець), заявився активним прихильником українського відродження і пізніще брав близьку участь в переговорах між Українською Центральною Радою і Временним Правительством в інтересах Ради.

Більш-менш такий само характер мали перші революційні земські зібрання на всій території України. Навіть в земствах з населенням найбільш зрусіфікованим, як от, приміром, в Харківському повітому земстві, перші збори мали в тій чи иньшій мірі український національний характер. Так на зборах поновленого харківського повітового земства, що відбулись в початку квітня (ст. ст.), було однодушно визнано за необхідне перевести українізацію народньої школи в повіті. Спір викликало тільки техничне питання, коли саме і в якій формі та послідовности почати українізацію. За негайну українізацію висловилась все ж більшість зборів, після чого земством було визначено певні суми для купівлі підручників для українських шкіл та орґанізації літніх вчительських курсів, а також постановлено прохати міністерство освіти асіґнувати з державних коштів певну суму на допомогу земству в справі заведення в школях навчання на українській мові. Безпосередній звязок земств з народнім життям, з селянством, — навіть старих земців, представників буржуазії (великого землеволодіння на Україні) „українізував“, переконував їх в необхідности визнати факт істнування на території України живого і живучого тіла українського народу, а тим самим і необхідности перебудови національно-культурних і політичних відносин на Україні відповідно до фактів життя, до реальних обставин. Під вплив української селянської стихії підпали всі земства на Україні ще до революції, революція ж штовхнула до акції і ті їх елементи, які прихильність до українського відродження мали перед цим тільки в потенції. І було б помилковим думати, що всі ці Демченки, Куракини, Суковкіни просто маскувались, перефарбовувались в захистний колір. Ні. Поскільки український національно-культурницький і політичний рух не зачіпав їх клясових економичних інтересів, постільки вони не мали а ні найменьших підстав ставитись до нього вороже. Підстави ж для прихильного відношення в них були. Вони жили і працювали на Україні, мали до діла з українською селянською стихією, добре знались на місцевих умовах і національних відносинах і через це легко могли пізнати, що їм краще числитись з фактом, йти за стихією чи з стихією народньою, а ніж з якихось, більш-меньш абстрактних для них, великодержавних московських тенденцій, пертись проти тої стихії.

Крім культурно-просвітньої роботи і національно-політичного освідомлення українського селянства, земства прислужились українській революції на її початку ще й в иньший спосіб, а саме — своїми грошевими асіґновками Українській Центральній Раді в перші часи істнування її, коли Рада мала в грошах велику потребу,*) а також своєю постійною, виразною й активною позицією за Центральну Раду в часі боротьби Ради з Временним Правительством.

---

*) Особливо великими асіґновками відзначилось Полтавське Земство.

8. Народне вчительство і студенство. Українська шкільна молодь, що мала свої орґанізації по вищих школах ще до революції,*) і народне вчительство, між яким було багацько свідомих національно культурних робітників, з великим захопленням і завзяттям стали підчас революції до національно-культурницької і політичної роботи. В Київі вже в перших числах березня (ст. ст.) вела велику аґітаційну роботу „Головна Українська Студенська Рада"; в кінці березня вже виходив студенський журнал „Стерно". По окремих містах України (і по-за Україною), де були вищі школи, українські студенські громади влаштовували для шкільної молоді, робітництва і салдатів лекції, курси українознавства, а також висилали багацько інформаторів на села. Загальний напрямок студенській революційній роботі давали Всеукраїнські Студенські Конференції, яких відбулось в перші місяці революції цілих три. Студенство дало багацько робітників для молодих українських соціялістичних партій і через останні впливало на розвиток політичної боротьби на Вкраїні. Почавши з обстоювання національно-територіяльної автономії України, студенство еволюціонувало разом з розвитком національно-політичної революції до обстоювання домагання державної незалежности України. Нема потреби підкреслювати тут, що українське студенство висунуло активне домагання українізації освітньої справи на Вкраїні.

Поруч з студенством стояло народне вчительство, яке взяло під свою опіку справу народньої освіти на Вкраїні. Утворивши „Товариство росповсюдження шкільної освіти на Україні" з осідком в Київі, а пізніще „Головну Українську Шкільну Раду" (на І Всеукраїнському вчительському з'їзді в квітні місяці), українське вчительство повело широку аґітаційно-орґанізаційну роботу під гаслом „вільна українська школа у вільній, автономній Україні", скликаючи раз-у-раз повітові та ґуберніяльні вчительські з'їзди, а для вироблення загального пляну роботи для всієї України — Всеукраїнські Вчительські З'їзди. Цими останніми було вироблено докладні пляни переведення українізації народньої освіти на Україні — від нижчих народніх шкіл до вищих, які вчительство і почало здійснювати зараз же, влаштувавши літом 1917. р. багацько курсів українознавства для підготовки вчителів для нижчих народніх шкіл. Те, що встигло зробити вчительство в цей час (до війни України з Сов. Росією), являється великою вкладкою до національно-культурної скарбниці українського трудового народу, вкладкою, яку могли дати в такий короткий час тільки революційний захват і повна самопожертви праця українського вчительства.

Українська і навіть російська преса того часу містила щодня по кілька звісток про відкриття по селах „Просвіт" і орґанізацію українських шкіл, курсів та лекцій по всій Україні.**) За рідну школу довелось українському вчительству витримати велику боротьбу в пред-

---

*) Партійні політичні орґанізації і так звані українські громади; з останніх помітну працю вели Петроградська, Київська і Московська студ. громади.

**) 19. марта (ст. ст.) 1917. р. відбулося в Київі урочисте відкриття Першої Української Ґімназії.

ставниками пануючої російської демократії. Ця демократія холодно зустріла український шкільний рух і підняла навіть ґвалт з приводу вигаданої нею ж самою так званої „насильственной украинизации неукраинскаго населенія Украины". Немає потреби доводити тут, що про „ніяку насильственну українізацію" українське вчительство і не думало. Про це як найкраще свідчать постанови учительських з'їздів. Ходило тільки о те, щоб відкрити в містах України українські народні школи в кількости, відповідно до кількости українського населення в них. Особливо гострого характеру ця боротьба за українську школу набрала в Київі, в цьому бувшому гнізді найчорніщої реакції і найгіршого українożерства. Звідси, під проводом чорносотенного „Кіевлянина" і Комітета так званих „югоросів" (орґанізація українських реакціонерів-рекоґатів), розходились по всій Україні брудні хвилі войовничого великоруського націоналізму: звідси посилались телеґрама за телеґрамою до Міністра Освіти Російського Тимчасового Правительства з прохаґнями „спасти русских дѣтей от насильственной украинизаціи". Ця боротьба за право українського народу вчитись на своїй рідній мові, боротьба, якій, здавалось би, не повинно було бути місця у „вільній" революційній Росії, була першою пересторогою для української демократії в її надто рожевій оцінці космополітичности московської демократії і недоцінці великодержавних, централістично-московських русіфікаторських її настроїв і тенденцій.

9. Початки орґанізації українського вояцтва, селянства і робітництва. Ми вже говорили про те, що в перший період української революції провід мали дрібнобуржуазні та інтеліґентські ґрупи; трудові ж верстви — бідніще селянство, робітництво та вояцтво вжили цей час на свою клясову орґанізацію. Раніш за всіх заговорили вояки. Війна Росії з Центральними Державами примусила царський уряд взяти до війська майже все здатне носити зброю чоловіче населення. Через це революція застала в рядах армії велику частину самого активного населення. В історії української (так само, як і російської) революції ця обставина заграла дуже велику ролю. Українські салдати, зараз же після скинення царського режиму, проявили тверду волю до самоорґанізації на національному ґрунті. В тилу і на фронтах, на Україні і в далекій Московщині, в Сібіру і на Кавказі — всюди, де були тільки скомплектовані, в більшій чи меншій мірі, з Українців військові частини, почалося закладання українських військових комітетів, громад, клюбів, товариств, а за цим пішла й орґанізація окремих українських частин. Щоб зрозуміти цілком цей надзвичайно сильний процес національного пробудження в широких сірих салдатських масах, треба мати на увазі те, що в складі нижчого старшинського персоналу російської армії було багацько бувших учителів, переважно сільських народніх шкіл. Українське народне вчительство було тим свідомим національно і демократичним елементом в армії, який допоміг прокинутись і розвинутись національному почуттю в українських салдатських масах. Центром українського військового руху став Київ, де швидко утворилися українські військові орґанізації і через деякий час почалось формування перших українських військових частин.

Військовий рух, як і все українське відродження, був процесом в великій мірі стихійним. Починаючи гуртуватись в окремі національні частини, українські вояки не ставили собі спочатку далекосяглих цілей. Салдатська маса хотіла миру. їй набридла війна; але поскільки війна тяглась, поскільки український селянин і робітник примушені були ходити в сірій шинелі і нести всі тягарі, звязані з цим, вони хотіли робити це, як українські салдати і як Українці. Почувши про волю, повні віри в чудотворну силу нового ладу, вони намагались навіть інстинктивно уловити звязок між тим новим, що творилось, і необхідністю піддержати в цей момент фронт. Одночасно вважаючи революцію на Україні за свою, близьку і дорогу справу, салдати на фронті легко прийняли гасло „боротися за вільну Україну". В це розуміння „своєї вільної України" селянин і робітник в салдатській шинелі вкладав, звичайно, свій зміст, може не завше той, який його інтеліґентні провідники викладали в численних резолюціях та постановах українських вояків. Дихнувши свіжим, теплим, чистим і бадьорим повітрям революційної весни, душа гнобленого подвійно (національно-політично і соціяльно-економично) народу розцвіла. „Коли ще треба бути воякам, коли ще треба лляти кров, так я хочу бути українським вояком і лляти свою кров за свої рідні оселі, за свою — так думав український салдат — вільну Україну". Через це і всі домагання українських вояків, роскиданих по всіх безмежних просторах бувшої російської імперії, в один і той же час виллялись в одні й ті самі прості, але реальні, життєві форми. Вояки в один голос поставили жадання комплектування всіх полків, що стояли на Україні, виключно з Українців (себ-то територіяльної системи комплектування війська) і обслуження їх українським старшинським складом: виділення українських вояків, що перебували по-за межами України, в окремі українські військові частини, з переведенням останніх на Україну і, нарешті, виділення українських вояків, що перебували на фронті, в окремі військові частини з переведенням їх всіх на український фронт.*) Нічого реакційного, шовіністичного і навіть шкідливого для фронту в тих вимогах не було. З перешкодами техничного і стратеґічно-військового характеру, які могли станути при переведенню цих бажань в життя, українське вояцтво заздалегідь мирилось, добре розуміючи їх. На перших порах ходило може не стільки о негайне і дійсне переведення тих вимог, скільки о принціпове визнання їх російським тимчасовим правительством і московською демократією слушними. Український салдат, настроєний цілком лагідно, радісно і по-братерськи, тільки заявляв: „я почуваю, нарешті, себе вільною людиною. Я хочу бути вільною людиною." І треба було тільки щиро визнати за ним це право бути людиною, а вже в техничних питаннях можна було порозумітись без великого труду.

Але сталось не так. Ні временне правительство, ні московська демократія всього цього не зрозуміла і не захотіла зрозуміти. Велику

*) Такого приблизно змісту були ухвали, винесені зборами юнкерів-Українців всіх військових шкіл Київа, що відбулися в Київі ще в березні місяці 1917. року. Надруковані вони майже у всіх київських ґазетах того часу.

проблему національного відродження українського народу вона хотіла затушкувати, замазати злісною балаканиною як раз про ці технічні перешкоди, про неможливість і шкідливість для фронту „українізації" війська, про небезпеку шовіністичних настроїв для революції. І саме це нерозуміння природи українського військового руху, небажання зрозуміти його і згори, наперед взята ворожість до нього московської демократії як найкраще виявились в незначних дрібницях, яких вже ніяким чином не можна було звязати з тими високими матеріями, як інтереси революції то-що, якими завше виправдувала свої гріхи проти українського визвольного руху російська демократія. А дрібниці ці були самого ріжного характеру, починаючи від ворожого відношення московського вояцтва до самого факту закладання українських військових рад, клюбів та товариств і кінчаючи небажанням всяких полкових, армейських і иньших революційних комітетів виписувати для українських салдатів українські ґазети та книжки.

Неприхильність і гостра ворожість, з якими було зустрінуто військовий український рух, болюче вразили сірі салдатські маси, цілком неповинні в тих гріхах, які їм накидала московська демократія. Салдат почав гостріще реаґувати на всяку образу його національного почуття, його гідности. Салдат почав голосніще заявляти про свої національні бажання. Нарешті, салдат почав готуватись до збройного захисту своїх прав, своїх справедливих, як він в те твердо вірив, національно-політичних домагань. Ці постійні конфлікти, непорозуміння й образи, які відчував український козак, примусили його бути більш активним і рухливим, і цьому в великій мірі завдячує свій буйний розвиток український національний рух у війську.

Так само, як і серед війська, буйно розвинувся національно-визвольний рух і серед українського селянства, набіраючи форм, питомих цій верстві. Відгукуючись жваво на заклики культурницького характеру, охоче орґанізуючи „Просвіти", підтримуючи національно-культурницьку діяльність кооперативних обєднань, горнучись до української ґазети, книжки, школи, селянство в той же час своїм клясовим розумом добре тямило, що національно-культурницька робота — це є тільки частина того, що повинно воно зробити підчас революції. Отже, трохи розглянувшись навкруги, трудове селянство, не гаючи часу, приступило до орґанізації своїх сил на ґрунті своїх професійно-клясових інтересів. Формою для такої орґанізації взято було стару, випробовану вже за часів першої російської революції 1905.—1906. року форму селянських спілок*). Старі „спільчане", як от М. Стасюк, М. Осадчий, Арк. Степаненко, Сторубель, Стенька, Одинець, повели з перших же днів широку орґанізаційну роботу між селянством, збільшивши значно свої сили новими активними працьовниками, переважно членами української партії соціялістів-революціонерів. Заходами цих „спільчан" було скликано в Київі вже 6.—7. квітня (ст. ст.) 1917. року так званий з'їзд „діячів українського села". З'їзд пройшов з надзвичайним піднесенням. Представ-

*) Перший український селянський з'їзд ухвалив докладну конституцію цієї форми орґанізації селянства, над якою ми спинимось пізніще.

ники місцевих селянських спілок (що вже відновили до того часу свою діяльність на місцях і прислали своїх делеґатів на з'їзд *), подали відомости про велику популярність селянських спілок серед селянства і виразну волю українського трудового селянства до самоорґанізації. З'їзд визнав необхідним орґанізувати українське селянство у всеукраїнську центральну спілку; з цією метою ухвалено було скликати в ближчім часі всеукраїнський селянський з'їзд, а також обрано для переведення цієї ухвали в життя орґанізаційний комітет. В основу орґанізації селянської спілки з'їзд поклав дві коротенькі, але значні своїм змістом постанови: 1. домагатись здійснення національно-територіяльної автономії України і 2. домагатись вирішення земельного питання на Україні українським соймом. Цими двома постановами немов би намічався, хоч і в самих загальних рисах, майбутній розвиток революції на Україні — два майже рівновартні моменти її: моменти національно-політичної революції і соціяльно-економичної, звязані в розумінню трудових селянських мас в одно велике питання визволення працюючої людини з-під всякого гніту, з-під всякої неволі. Вважаючи земельну справу одною з самих важних, яку мало розвязати трудове селянство в революції, з'їзд, щоб полекшити майбутнє розвязання земельної справи, постановив негайно запропонувати російському временному правительству видати закон про заборону з часу початку революції продажу, закладу та довгострочної оренди земель та лісів. Ця подробиця коротенької постанови з'їзду про землю краще всяких слів характеризує тодішні настрої українського селянства, його найпекучіщі потреби.

Після цього з'їзду пішла дуже жваво орґанізаційна робота між українським трудовим селянством, під проводом так званих „спільчан" (діячів, що в більшости належали до української партії соц.-рев.). По всій Україні, в селах, волостях, повітах і ґуберніях закладались селянські спілки; скликались селянські з'їзди і обірались на них ради селянських депутатів та їх виконавчі комітети. Партія російських соціялістів-революціонерів, що спочатку пробувала була повести самостійно роботу між українським селянством, швидко одмовилась від цих спроб, наткнувшись на цілковиту байдужість, а то й ворожість до неї українського працюючого селянства. На правобережній Україні це повело майже до цілковитого знищення цієї партії (тут працювали тільки деякі військові комітети цієї партії, спираючись на дрібно-міщанські та інтеліґентські і тільки почасти робітничі верстви), на лівобережній же Україні, в більш-менш зрусіфікованих ґуберніях, московські соц.-революціонери примушені були відновитись від провідної ролі між українським селянством і працювати за проводом і в контакті з українською партією соціялістів-революціонерів. Таким чином, українські трудові селянські маси з самого початку революції свідомо іґнорували стару „общеруську" (а на ділі — московську) партію соціялістів-революціонерів і пішли так само свідомо за українською партією соціялістів-революціонерів. Цей факт ще раз свідчить про те, що українське трудове селянство

*) На зїзді були представники 18 місцев. орґанізацій.

нерозривно звязувало своє національне визволення з соціяльно-економичним.

В той час, як партія укр. соц.-революціонерів головну свою увагу звернула на селянство, українська соц.-дем. партія, даючи свої сили і на роботу між селянством, робить значні успіхи в орґанізації українського промислового пролетаріяту.

10. Маніфестація українських сил і переполох в колах пануючої демократії. Велика культурно-національна орґанізаційна робота, що почалась на ріжних ділянках українського суспільного життя в перші дні революції, проходила тихо і майже непомітно для стороннього ока, особливо для такого, яке й не хотіло тієї роботи помічати. В неукраїнських газетах того часу друкувались коротенькі хронікальні замітки про утворення нових культурно-просвітних українських орґанізацій, підносились часом голоси за потребу допущення української мови в народні школи на Україні, але ніхто справи українського відродження і тої роботи, яка вже провадилась українським суспільством на цім полі, серіозно не брав аж доти, доки українське суспільство не заманіфестувало своїх сил в „наглядний“ спосіб — шляхом многолюдних маніфестацій. І хоч яким примітивним сам по собі був цей спосіб, одначе він досяг цілком несподіваних результатів, немов би одкривши пануючій (московський і так званій „общеруській“) демократії очі на всі ті несподіванки, які міг принести їй український визвольний рух.

Перша велика українська маніфестація відбулась в далекому Петрограді, в серці російської революції, 12. березня (ст. ст.). Українці в Петрограді святкували в цей день два великі свята: свято перемоги революції і роковини смерти Т. Шевченка.

Багацько маніфестацій і свят бачив вже революційний Петроград, але такого величнього і многолюдного свята ще не бачив. Біля 25 тисяч Українців — салдатів,*) робітників, студентів, інтеліґенції — виступили на вулиці Петрограду, як одно тіло, з одною волею, з одним одушевленим палким покликом: „нехай живе вільна Україна у вільній Росії! Нехай живе революція!“ Привітати Українців з святом національного визволення явились представники инших поневолених в царській Росії народів: Фінляндців, Естонців, Литовців, Поляків. Це останнє надало маніфестації особливо величнього і серіозного значіння і дало привід одній петроградській московській газеті написати, що українське свято „перетворилося в урочистий виступ народів, що скинули тяжкі кайдани централізму“. Московська петроградська преса кілька день писала про цю маніфестацію і з приводу неї. Вже по першим, хронікального характеру заміткам в пресі видно було, що маніфестація справила надзвичайно велике враження на московське громадянство. Після хронікальних заміток з'явились в газетах цілі статті, які мали ціллю кинути світло взагалі на справу українського відродження. Одначе в тих

*) Деякі військові частини (укомплектовані з Українців), явились в новім складі. Напереді військових частин їхав на конях бувший конвой бувшого царя (складений з кубанських козаків-чорноморців) з українським січовим прапором і запорозькими бунчуками.

статтях знаходимо більше загальних слів гуманітарно-революційного характеру, ніж одвертого і ясного погляду на справу. Видно було, що і ті, що писали в газетах, ще не виробили собі нового, ясного революційного відношення до української проблеми. З одного боку, маніфестація свідчила про початок великого національного українського визвольного руху, з другого боку — вся московська демократія всіи своїм попереднім вихованням орґанично зжилась з тою думкою, з тим життевим (а не теоретичним) переконанням, що, власне, ніякого українського народу, як окремого національного орґанізму, хоч би в потенції здатного до національно-державного відродження, немає. Московська демократія нусіла допіру тепер серіозно подумати над українською проблемою. А через те, що українська національна проблема була одною з самих тяжчих національних проблем, московська демократія, під впливом загально-панувавших тоді весняних революційних настроїв, наговорила чимало гарних революційних слів, „похвалила“ українські пісні, мову, полаяла старі царські порядки, що душили Українців, і на тому закінчила, не висловивши свого власного погляду на ті конкретні домагання, які ставились українським визвольним рухом. Орґан ліберальної буржуазії — „Русская Воля,“ зазначивши в своїй замітці про маніфестацію, що „тисячі робітників та салдатів, які прийшли заявити свої національні жадання, є відповіддю ганебним ідеольоґам зруйнованого самодержавія, що уважали Росію міцною лише при умові цілковитого знищення всіх національних ріжниць і мало не знищили їх цілком,“ — в слідуючому числі (з 14. марта ст. ст.) вмістила цілу статтю в українській справі, в якій намагалась довести своїм читачам, що національні домагання Українців (національно-культурної автономії) суть „законні і не шкідливі для буття і добра російської держави“. „Не можна не сказати, — писала між иньшим газета, — що ми зачіпаємо тут питанне, дуже болюче для Українців і дуже „сумнівне“ для російського громадянства. Українці завше з болем скаржилися на те, що навіть поступове російське громадянство не хоче признати національних знагань Українців. А російське громадянство, в особі багатьох і дуже багатьох, у відповідь на сі скарги говорило: та які ж національні знагання? Їх чей же „вигадує“ купка інтеліґенції, „баламутить“ в сіи питанню на шкоду Росії, на шкоду її політичного і культурного розвитку... От як стояло „українське“ питання в російській громадський свідомости дотепер і як може стоїть і тепер ще“.

Приблизно те саме написала і напів-урядова газета „Рѣчь“ *) (орґан к.-д. партії), в передовій статті з приводу маніфестації. Почавши статтю словами, що „лише в останнім часі починає в свідомости російського громадянства виявлятися в своїм значінню українське питання,“ — газета писала далі:

„Немає жадного національного руху в Росії, у відношенню до якого старий лад поступав з таким цінізмом і байдужістю, як до українського руху. Від 1876. до 1905. року було заборонено, часами без жадних виїмків, друкувати щось на українській мові. Від початку сієї війни українську пресу заборонено. До неї було приложено заборону раніще, ніж до німецької мови. Аж до революції

*) „Рѣчь“ Н. 64, 14. марта 1917. року.

української школи не дозволяли, і навчання на українській (малоруській) мові уважалось злочинством. Бюрократичні неуки не соромилися в своїх неофіціяльних актах висміювати українську мову, що має свою історію, свою літературу, яка являється одним з найбільших духових творів найближчого нам по крови й походженню славянського племени, невідривно сполученого з нами історичними звязками. Божевільні гадали, що, коли вони не будуть узнавати істнування цієї мови, вона дійсно зникне з лиця землі, але вони лише плодили великий гнів у вільних серцях і сіяли насіннє розбрату в найглибших нетрах російської держави . . . Перед вільною російською демократією стоїть велике завдання направити лихо, зроблене Росії сими помилками та злочинами... У вільній демократичній Росії можна сотворити форми життя, які дадуть можливість повного, широкого і вільного розвитку українського народу при збереженні державної єдности Росії."

Поступова газета „День" в своїй статті також зазначила, що „національне питання, до котрого байдуже відносилась досі російська преса, уважаючи його академичною справою, стає тепер, як питання біжучої політики, як невідкладна справа. Величня маніфестація, уладжена українськими партіями тут у Петрограді, зробила своє діло."

Отже в один голос суворо засуджувалась московською пресою цинично-жорстока політика царського режиму відносно України, в один голос зазначалось, що цю свою гидку, божевільну і жорстоку політику провадив царський уряд при повній „байдужости" до української справи і тих утисків московської демократії і, нарешті, так само в один голос висловлювалось загальне побажання, аби в „новій вільній Росії" „сумнівне для російського громадянства" українське питання, нарешті було розвязано. А як саме, в якій формі, про це московське громадянство мовчало, зазначивши наперед тільки одну умову того розвязання, а саме, щоб при тім „не було порушено державної єдности Росії" і не зробилось якої-будь шкоди „для буття і добра російської держави." *) Коротко кажучи, пан заявляв, що він, ради свят, може дати якусь полегкість своєму наймитові, аби тільки це не псувало йому його святочного настрою і, боже борони, не одбилось шкодливо на його господарстві. Та українська демократія в ті дні і цьому була рада. Добре вже й те, що хоч визнають (і наче б то щиро) свої минулі помилки: визнавши їх, визнають згодом і наше право на вільне впорядкування свого життя, „думав український демократ, шануючи не меньше московського демократа єдність загальноросійського революційного фронту.

Одначе ця „ідилія" братерських відносин між московськокою й українською демократією швидко зникла і швидче саме на Україні, а ніж на далекій Півночі. Тут, на Україні, де саме пан хазяйнував загарбаним добром свого сусіда, де він віч-на-віч бачив, яку загрозу може принести для його панування і хазяйнування українське відродження; де український визвольний рух не обмежувався самими заявами, деклярацiями та маніфестаціями, а втілювався в реальні життєві, матеріяльні форми, стихійно пручи до так званої україні-

---

*) Міністр-президент кн. Львов в одній з своїх промов заявив, що національні домагання народів Росії йдуть не далі домагань права культурного самоозначення.

зації всіх сфер культурного, політично-державного і господарчого життя на Україні, — тут пануюча демократія (а про буржуазію вже й говорити не доводиться) дуже швидко розвіяла чари революційної романтики і поставила питання руба, на шлунковий ґрунт, нало дбаючи про яке-будь „ідейне“ обґрунтовання своїх централістично-московських націоналістичних позицій. Як і в Петрограді, так і в Київі побудкою до ширшого і більш серіозного трактування української справи пануючою демократією послужила українська маніфестація, що відбулась на тиждень пізніще від петроградської, а саме 19. березня ст. ст. Орґанізувала цю маніфестацію Центральна Рада з метою зробити підсумок українських сил в столиці України і прилюдно заманіфестувати революційні національні домагання українського громадянства. Маніфестація дійсно випала дуже многолюдною і величньою. Кількість участників доходила, по газетних звідомленнях, до ста тисяч. Салдати, робітники ріжних фабрик та заводів, залізничники та почтово-телеґрафні робітники, полонені Українці-галичане, вчителі, артисти, шкільна молодь, кооператори і, нарешті, представники ріжних політичних українських партій — словом, все свідоме національно українське громадянство, без ріжниці політичних переконань і клясової приналежности, вийшло в той день на вулиці Київа, обєднавшись на урочистім святі національного визволення. Старий, з великою срібною бородою, — живий символ незломної волі українського народу до національного відродження, недавно вернувший до Київа з заслання проф. М. Грушевський виступав в перших рядах маніфестантів. На Софієвській Площі було влаштовано велике народнє віче, на якому виступали з промовами визначніщі українські громадські діячі — представники ріжних українських культурно-просвітних, професійних, військових, кооперативних і инших орґанізацій, а також політичних партій. В імени Центральної Ради промовляв М. Грушевський. Всі промовці і всі участники свята пройняті були одним почуттям радости з перемоги російської революції і одним бажанням — укріплення і зміцнення нового ладу, при якім не було б і спомину про ту тяжку неволю, якої зазнав український народ протягом двох століть під московським пануванням.

Віче однодушно прийняло постанову, яку, з огляду на її велике значіння для правдивого освітлення настроїв і національних бажань українського суспільства в той мент революції, наводимо тут цілком. Ухвала віча була така:

„Ми, Українці, зібрані у Київі 19. березня на першім українськім святі свободи, вітаємо відновлення народовластя, знищеного царським деспотизмом, і одностайно постановляємо:

1. Піддержувати Центральне Правительство, помагаючи всіма силами забезпечити новий свобідний лад від всяких ворожих заходів, в твердім переконанню, що воно далі прикладатиме всі сили для укріплення свободи і демократизму;

2. Потвердити йому (Центральному Правительству) наші сподівання негайного скликання Установчих Зборів, на основі загального, рівного, прямого і тайного вибору, котрі (У. Збори) мають ствердити автономний лад, який на Україні заводимо;

3. Зажадати від Тимчасового Правительства, щоб воно міцно звязало справу автономії України з інтересами нового ладу і заохотило людність її до всяких жертв, для чого негайно видало б декларацію, котрою з свого боку визнало б потребу широкої автономії української землі, і поробило б одразу всі заходи, щоб надати український національний характер публичним установам (на Україні) з захованням прав національних меньшостей;

4. В справі переведення сих постанов (в життя) віче доручає Українській Центральній Раді порозумітися з Тимчасовим Правительством."

Отже в ухвалі віча, як і у всьому тодішньому українському революційному рухові, не було нічого такого, що свідчило б про якісь анти-революційні або спеціяльно проти-московські настрої і домагання Українців. Навпаки, вся національно-культурна робота і ті національно-політичні жадання, які виставлялись українським суспільством, цілком вкладались в рамці єдиного загальноросійського революційного фронту і єдиної оновленої, на федеративних основах збудованої російської державности (7). Ухвала київського віча про це дуже виразно свідчить. Заявляючи про фактичне творення автономного ладу на Україні, що виявлялось тоді поперед всього в формі широкого культурницько-національного руху (заснування шкіл, просвіт і т. д.), а також в формі введення української мови в деякі громадсько-державні інституції (земства, комітети обєднаних громадських орґанізацій то-що), а також в формі заміщення по можливости всіх адміністративно-державних посад на Україні Українцями або особами, що знали українську мову та місцеві умови життя і не ставились вороже до українського національного водродженя, — домагаючись від Временного Правительства признання осібною декларацією потреби заведення автономного ладу на Україні, отже санкції тої роботи, яка в початкових формах провадилась вже самим життям, — українське суспільство в той же час виразно зазначало (1 і 2 точки ухвали віча), що ґарантію успіху свого національного визвольного руху воно бачить в успішному розвиткові і перемозі загально-російської революції. Одначе пануюча демократія подивилась на розвиток українського визвольного руху і на цю ухвалу з'окрема инакше. Нотуючи швидкий зріст кількости ріжних національно-культурницьких і громадських українських орґанізацій, висловлюючи, хоч і дуже здержано, начеб-то навіть радість з приводу цього, вона в той самий час почала серіозно непокоїтись. Після згаданої величньої маніфестації в Київі занепокоєння те перейшло в справжній переполох. На ті точки постанови віча, в яких говорилось про підтримку Временного Правительства, про необхідність укріплення свобід і демократизму і можливо-найшвидче скликання по чотирьохчленній формулі загальноросійських Установчих дборів, пануючою демократією не було звернуто жадної уваги, натомісць з надзвичайним завзяттям і увагою почала вона розшифровувати, здавалось би, просту, щиру і зовсім „не страшну" заяву віча про фактичне творення автономного ладу на Україні і домагання принципового визнання В. Правительством „потреби широкої автономії української землі". Відомість про те, що Українська Центральна Рада збірається скликати на початку квітня (ст. ст.) Національний Український Конґрес, давала, як здавалось гарячим

головаи, ключ до „загадки". „Пан" перелякався і вирішив, що в образі Нац. Конґресу йде ні що иньше, як страшне для нього „отдѣленіе" України від Росії.

В Київському Комітеті обеднаних громадських орґанізацій, в раді робітничих і салдатських депутатів, на ріжних зборах і нарадах неукраїнської демократії почали ширитись чутки, що Українська Центральна Рада хоче негайно фактично перевести автономію України без згоди на те Временного Правительства і майбутніх Установчих Зборів. Більш гарячі голови *) запевнювали прямо, що „Украинцы хотятъ отдѣлиться". В звязку з цими чутками почалось хвилювання у московських військових частинах, що стояли у Київі. Де-хто пробував брязкотіти зброєю. Громадська атмосфера зробилась дуже тяжкою і зовсім не пасувала до тодішніх загально-святочних, весняно-революційних настроїв. Це останнє примусило, нарешті, пануючу демократію пошукати способів до очищення повітря. Немов би для того, щоб вияснити дійсну позицію Центральної Ради в справі заведення автономного устрою на Україні (в дійсности виясняти було нічого, бо позиція Центральної Ради була загальновідома, а чутки про негайне „отдѣленіе" України від Московщини були, очевидно, провокацією чи твором фантазії переляканого „руського" демократа на Україні), Київський Комітет обеднаних громадських орґанізацій скликав (4. квітня ст. ст.) обеднане засідання президій: Центральної Ради, Комітета Об. Гр. орґанізацій, Ради Робітничих Депутатів, Ради Військових Депутатів і коаліційної студенської ради. На цьому засіданню було вчинено представникам Центральної Ради **) справжній громадсько-політичний допит. „Старший брат" — московська і зросійщена еврейська демократія, з видимим гнівом і навіть погрозами робила суворий допит „молодшому братові" — визволеній з тюрми народів молодій українській демократії, що так щиро, без всякої „неправди" взялася поратись в своїй зруйнованій тяжкою неволею селянсько-робітничій хатині. М. Грушевський, спростовуючи чутки про негайне оголошення Конґресом відділення України від Московщини і протестуючи з обуренням проти тих погроз, які йшли з боку пануючої демократії на адресу українського суспільства взагалі і майбутнього конґресу з'окрема, зробив пануючій демократії на цім засіданню історичне запитання: „З ким ми тут зустрілись? З друзями чи ворогами?" Це запитання міг повторити в той час за Грушевським весь український народ і вся українська демократія — салдат на фронті, вчитель в школі, робітник на фабриці, селянин в селі. Бо всюди, де тільки розгинав свою спину після тяжкого національного гніту український нарід, всюди він зустрічався з якимсь опором, з чиєюсь рукою, що немов би притримувала ту зігнуту спину, не даючи їй одразу і цілком випростатись. Придивляючись до тої руки, український робітник пізнавав в ній, на своє велике здивовання, руку такого ж, здавалось, як

*) До таких голів належали такі київські голови, як Голова Ради Робітничих Депутатів — Незлобін, Голова Ради Салдатських Депутатів — Таск (обидва соціялісти), які погрожували розігнати штиками майбутній конґрес.

**) М. Грушевському, В. Винниченкові і Д. Антоновичеві.

і він, робітника — московської і зросійщеної єврейської демократії. Не вірячи своїм очам, український народ запитував: „Чия це рука давить мене знову до землі? Невже рука такого ж працьовника, як і я?“

Обміном думок на цій наралі було трохи розріжено атмосферу взаємного недовірря, а саме головне — було викрито одверто і прилюдно те глибоке росходження в поглядах на український визвольний рух, яке істнувало між поглядами української і неукраїнської пануючої демократії на Україні. Українська демократія мала ще одну не аби-яку нагоду переконатись, що здійснення її національно-політичних ідеалів буде вимагати впертої боротьби, на цей раз вже не з реакційною московською буржуазією, а з засліпленою московською демократією. Пануюча ж демократія так само починала бачити, що їй приходиться мати до діла з серіозним національним рухом, якого не можна спинити погрозами розігнати „штиками“ те чи иньше національне українське народне зібрання. Запитання М. Грушевського — „з ким ми тут зустрілись: з друзями чи з ворогами“ — давало їй великий матеріял до думання і деякої „переоцінки цінностей“.

II. Перші кроки українських політичних партій. Важкий національний гніт, що панував в царській Росії, не давав можливости вільного розвитку українській національно-політичній і соціялістичній думці. Хоч українська політична думка вже в сорокових роках XIX століття виразно сформулувала домагання демократичного устрою на автономній Україні, ввязаній з иньшими народами чи областями лише федеративними звязками, а пізніще, за часів Драгоманова, досягала моментами щаблів, що дорівнювали розвиткові загально-европейської політичної думки, все ж будучи відірвана цензурними заборонами від свого джерела — широких народніх українських мас, що перебували під важким подвійним гнітом національної і соціяльної неволі в темноті і злиднях, не могла вона більш-менш вичерпуюче розвинути навіть самих основних своїх напрямів — глибокого демократизму, звязаного ідеєю широкого народоправства, і ідеї всесвітньої федерації народів. Через ці особливо тяжкі умови, в яких перебував український народ протягом останніх двох століть, до початку XX століття на Україні не було майже ніяких українських політичних партій в европейському розумінню, себ-то партій масових. Тільки перша російська революція 1905.—1906. рр., знесши на де-який час пута царського режиму, прочистила була ґрунт для орґанізації українських політичних партій. Партії почали орґанізовуватись, політична думка викристалізовуватись, але цей процес було знову придушено жорстокою післяреволюційною реакцією, яка нищила не то що політичні українські орґанізації, а навіть культурно-просвітні та економичні. Українські політичні ґрупи, не вспівши як слід орґанізуватись і зміцнитись, були знищені або загнані в глибоке „підпілля“. Отже перші дні революції мусіли українські політичні ґрупи і течії цілком природно використати для самоорґанізації і вироблення своїх сталих партійних проґрамів, що і було ними зроблено. Це останнє в певній мірі являлось причиною того, що перший період революції на Україні носив такий виразний національно-культурницький

характер і був немов би підготовчим до другого, вже справді революційного періоду — національно-політичної боротьби. В перші дні революції отже відбулось в Київі кілька орґанізаційно-установчих з'їздів та конґресів українських політичних партій та ґруп. На головніщих ми тут спинимось докладніще.

Першим відбувся з'їзд так званих „поступовців", про яких ми вже згадували — давнійшої української національно-політичної орґанізації, що істнувала до революції потаємно і провадила де-яку національно-орґанізаційну, а часами і політичну роботу. На цей з'їзд, що одбувся 25.—26. березня (ст. ст.) в Київі, явилось багацько українських політично-громадських діячів (8), які, хоч і не мали спільної соціяльно-економичної плятформи, але були обєднані національно-політичою проґрамою.*) Центральним питанням з'їзду була справа автономії України. З'їзд ухвалив негайно приступити до творення автономного ладу на Україні. Російські установчі збори мали, на думку з'їзду, тільки затвердити новий автономний устрій на Україні і федеральний в Росії. З'їзд підкреслив необхідність орґанізації українського суспільства на економичнім, культурно-просвітнім і політичнім ґрунті і підготовлення українізації всіх громадських установ на Україні, як ґарантії успішности переведення в життя автономного устрою України. Визнавши потрібним і надалі задержати „Товариство", як політичну орґанізацію, з'їзд постановив, між иньшим, перемінити назву цієї орґанізації з „Товариства Українських Поступовців" на „Союз українських автономістів-федералістів" і надав окремим ґрупам союзу права „самоопреділятися в партійному смислі". Закінчив свою працю з'їзд закликом до українського орґанізованого суспільства взяти активну участь в майбутньому Всеукраїнському Національному Конґресі. Політичного значіння нова орґанізація — союз українських автономістів-федералістів — в дальшім розвиткові революції не мала майже ніякого, одначе згаданий з'їзд мав чимале значіння для підготовки Всеукраїнського Національного Конґресу, що відіграв визначну ролю в історії української революції. При діяльній участи політичних ґруп, обєднаних в союзі федералістів, було скликано і переведено Конґрес.

За цим з'їздом відбулися в Київі в перших числах квітня ст. ст. (вже на передодні Національного Конґресу) ще два з'їзди — конференція української соціял-демократичної робітничої партії і Установчий З'їзд української партії соціялістів-революціонерів.

Конференція української соціял-демократичної партії **) відбулась (4.—5. квітня ст. ст.) під проводом визначного партійного робітника, відомого українського письменника В. Винниченка і була присвячена головним чином ревізії національно-політичної частини партійного проґраму, ухваленого в 1905. році. Домагаючись автономії для України здавна, а саме — з днів свого заснування, українська соц.-дем. роб. партія

*) Головою цього з'їзду був М. С. Грушевський, що потім, з розвитком революції, вступив до укр. партії соц.-рев., ставши її діяльним членом.

**) На конференцію прибули представники партійних с.-д. орґанізацій: Катеринославської, Полтавської, Київської, Харківської, Одеської, Черкаської. Новоград-Волинської, Бердянської, Московської, Петроградської й иньших.

проте до великої української революції не цілком продумала національну проблєму, одночасно обстоюючи гасло автономного устрою для України і не виступаючи проти політично-економичної централізації Росії. На цім позначилась велика ідейна залежність української соціял-дем. роб. партії від загально-російської соціял-демократії. Поклоняючись, слідом за своїми московськими вчителями, богові економичної централізації, українські соціял-демократи думали спочатку вбгати задоволення національних потреб українського народу в рямці приблизно національно-культурної автономії і через це були навіть принціповими противниками федеративного ладу в пристосованню його до Росії. Одначе реальне життя явилось ліпшим вчителем, ніж московська соціял-демократія, та ще її гіршого — меньшевистського толку. Ще і до революції в рядах укр. соц.-дем. було не мало членів, яких не задовольняло проґрамове, маловиразне і компромісове рішення української національної проблєми. *) Тепер же, коли буйні хвилі великої весняної повіді національного відродження залляли всі ділянки українського суспільного життя; коли весь український народ — робітник на фабриці, селянин в своїй убогій хатині і салдат на фронті, не кажучи вже про інтеліґенцію, — виявив цілком стихійну сильну і виразну волю до самозатвердження себе, як окремого національного орґанізму, українська соц.-дем. робітнича партія стала перед конечною необхідністю ґрунтовно проревізувати свої національно-політичні постуляти. Конференція партії і зробила це, хоч, правда, все ще оглядаючись на свого московського вчителя. Ухвала Конференції про автономію України звучить так:

„Виходячи з того, що потреба можливо повного розвитку творчих сил України вимагає її найширшого економично-політичного самоозначення; приймаючи під увагу, що федеративний устрій російської держави, як союза автономних національно-територіяльних або просто територіяльних одиниць, не тільки не може шкодити розвиткові пролетаріята всієї Росії, — а тим більше українського, — але і користний для нього; приймаючи під увагу, що федерація автономних національних або краєвих одиниць — це найкраща ґарантія демократичних і національно-політичних прав кождої нації або країни, — конференція української соц.-дем. робітничої партії з цілою непохитною рішучістю видвигає давнє домагання партії — автономію України, яко першу, невідложну, пекучу задачу сучасної хвилі українського пролетаріяту та всієї України. Рівночасно, виходячи з рямок партійної проґрами, виголошеної на з'їзді 1905. р., конференція, рахуючись з виключністю подій і домаганнями життя, думає можливим взяти на себе право позволити товаришам по партії піддержувати принціп федеративної будови російської демократичної республики і піддержувати автономичні змагання демократій иньших націй.“

В цілях досягнення найкращого автономного устрою України, конференція визнала необхідним негайно роспочати енерґійну та всебічну працю, справлену до скликання всеукраїнського територіяльного зібрання, на котрому могла б виявитись воля української демократії і демократії иньших націй, що живуть на території України.

Одночасно конференція виразно зазначила, що творення автономного ладу на Україні повинно відбутись в самім революційнім про-

*) Деякі укр. соц.-дем., як от М. Порш, своїми науковими працями давали солідне обґрунтовання домагання не тільки національно-територіяльної автономії для України, але навіть і для самостійности її.

цесі, шляхом ініціятиви місцевих революційних народніх сил, і що Временне Правительство повинно бачити в такому способі заведення автономного ладу на Україні ґрунт для своєї діяльности, справленої на демократизацію Росії, на основі здійснення національних домагань численних бувших недержавних народів Росії. Це розуміння українською соц.-демократією творення автономного ладу мало для української революції велике значіння: відповідаючи українській дійсности, воно було в той же час дійсно революційним. І як таке, йдучи в розріз з загальною тенденцією московської демократії — одкинути національне питання на другорядне місце, одклавши вирішення його цілком до Установчих Зборів, воно було причиною того, що українська соціял-демократія з самого початку революції на Україні пішла своїм окремим шляхом, часами гостро виступаючи проти своїх старших товаришів — російської соц.-дем. робітн. партії на Україні.

Отже вже перша конференція української соціял-демократичної партії — партії, що зовсім не мала нахилу особливо загострювати національне питання, що в своїй оцінці моменту і наміченні революційної партійної тактики виходила з інтересів пролетарської кляси Росії без ріжниці національностей, — показувала, що революція на Україні піде своїм окремим шляхом, не роспускаючись в загально-російській революції, що вона буде переводитись в своєрідних формах, своїми місцевими революційними силами (9).

Для більш повної характеристики української соціял-демократичної партії на початку революції додамо тут ще, що конференція партії постановила рішуче домагатись припинення війни зусиллями орґанізованого пролетаріяту всього світу. На думку конференції, Временне Правительство, дбаючи про розвиток і закріплення здобутків російської революції, мусіло б негайно роспочати мирові переговори через представників міжнародного пролетаріяту, в тім числі й українського.

Ще більш революційним в національній справі виявив себе з'їзд української партії соціялістів-революціонерів, що мав установчий характер (4.—5. квітня ст. ст. 1917. р.). До великої української революції українська партія соціялістів-революціонерів не мала свого проґраму, хоч окремі партійні гуртки та орґанізації істнували ще з часів першої російської революції 1905.—6. рр. Ґрупи ці істнували і провадили свою роботу то як самостійні (Київська, Баришпільська, Ново-Басанська й иньші), то як так чи инакше звязані з російською партією соціялістів-революціонерів. В часі від 1913. р. до половини 1915. року виходив в Київі нелеґально орґан київської ґрупи української партії соціялістів-революціонерів „Боротьба", в якому було вміщено, між иньшим, нарис проґраму партії (10).

Дореволюційні орґанізації партії вели свою роботу головним чином між студенською молоддю та селянством і тільки почасти між робітництвом. Революція дала простір для діяльности партії. При першій же звістці про повалення царського режиму, на місцях почалась жвава орґанізаційна робота: по всій Україні відновлялись старі, зруйновані реакцією орґанізації і закладались нові. Швидкий і численний

зріст орґанізацій партії на місцях і дав, власне, змогу скликати вже в квітні установчий з'їзд партії. *)

З'їзд обміркував цілу низку питань проґрамового характеру, з яких найбільш пекучими являлись два: національне і земельне. Національне питання викликало дуже палкі дебати. В числі делеґатів намічалась ґрупа з виразними самостійницькими тенденціями. В результаті було ухвалено, хоч і не самостійницьку, але досить радикальну постанову слідуючого змісту:

„В час, коли відбувається велика творча робота серед вільних народів Росії, установчий з'їзд української партії соц.-рев. визнає найбільшою потребою українського народу негайне переведення в життя широкої національно-територіяльної автономії України, з забезпеченням прав національних меньшостей, і негайне скликання територіяльної Української Установчої Ради для вироблення основ і форм автономії і для підготовлення виборів до загально-російських Установчих Зборів від народу українського й иньших народів Росії. Разом з тим з'їзд визнає, що найкращою формою устрою російської держави є федеративно-демократична республика, установлення якої укр. партія соц.-рев. буде домагатись на загально-російських Установчих Зборах“.

Отже партія рішуче рвала з історичними предносилками та традиціями і виразно виходила в своєму рішенню національної проблеми з визнання принципу національної суверенности українського народу.

Принцип цей мав втілитись в життя через Українську Установчу Раду, скликану раніше Російських Установчих Зборів. Щоб остаточно поставити крапку над І, з'їзд партії підкреслив окремою резолюцією, що „на всякі перешкоди скликанню Української Установчої Ради з боку російського уряду, на всяку спробу зробити натиск за допомогою сили — українська партія соціялістів-революціонерів буде дивитись, як на продовження тієї самої імперіялістичної політики захвату і гніту, яку вели що до України московські царі і російські імператори. Партія буде вимагати від Тимчасового Уряду, щоб він декляраційним актом заявив про своє відношення до автономії України“. Тут же з'їзд постановив, що партія буде домагатись зосередковання українських салдатів в окремих полках. Таким чином, українська партія соціялістів-революціонерів зайняла з-поміж всіх українських партії найбільш радикальну позицію в національній справі, тим самим ставши в аванґарді революційної боротьби українських трудових мас за національне визволення.

Ми не будемо спинятись тут на ухвалах з'їзду по иньшим питанням (робітничому, в справі війни і т. д.), якими намічався проґрам партії і давалась провідна тактична лінія для партії в її черговій щоденній роботі: в тих увалах партія мало чим ріжнилась від иньших

*) На установчий з'їзд прибули представники партійних орґанізацій: Київської, Полтавської, Харківської, Чернигівської і Катеринославської ґуберній. В числі делеґатів були партійні робітники, які що й но повернулись з заслання та повиходили з царських тюрем. До президії З'їзду було обрано М. Ковалевського, Л. Коваліва, П. Христюка і Володимира Залізняка.

соціялістичних партій того часу, і в першу чергу від укр. соц.-дем. партії, чим, між иньшим, треба пояснити в значній мірі той факт, що на з'їзді обмірковувалось також питання про злиття в одну соціялістичну партію всіх соціялістичних партій України. Зазначимо тільки, що в аґрарній справі з'їзд після заслухання і обмірковування загального, схематичного докладу М. Ковалевського, в якому нічого не говорилось про пляни конкретного переведення земельної реформи, став, в своїй більшости, на ту точку погляду, що в умовах української економичної дійсности трудно перевести бажану земельну реформу, а саме соціялізацію землі, і що партія, числячись з цим, буде настоювати на передачі всіх державних, кабінетських та приватних ґрунтів на Україні в Український Земельний Фонд, з якого земля має розподілятись (для користування) через громадські орґанізації між селянством. Питання відшкодовання власникам при переведенні земельної реформи було затушковано туманною фразою, що „видатки на переведення земельної реформи треба віднести на рахунок держави.“

Після Установчого З'їзду, на якому було обрано Центр. Комітет партії, якому було доручено відновити (тепер вже леґальне) видання партійного тижневика „Боротьба“, українська партія соціялістів-революціонерів почала рости надзвичайно швидко, поширюючи свою працю між селянством, робітництвом і на фронтах серед салдатів. На роботу між селянством було кинуто головніщі сили партії, що дало партії можливість взяти цілком в свої руки професійно-клясову орґанізацію українського селянства — „селянську спілку“.

В перших же числах квітня (ст. ст.) відбулись в Київі також і наради української радикально-демократичної партії (майбутніх соціялістів-федералістів *), що обєднувала переважно інтеліґентські та ліберально настроєні буржуазні українські кола, які були головним активним елементом Товариства Українських Поступовців. Наради прийшли до ухвали — залишити, до часу з'їзду, давню проґраму і давню назву партії. Після цих нарад партія, фактично тільки тепер відновивши свою діяльність, повела, під проводом обраного на нарадах Тимчасового Центрального Комітету Партії (в складі — В. Біднова, Д. Дорошенка, С. Єфремова, Ф. Матушевського, А. Ніковського, В. Прокоповича, О. Шульгина, С. Ерастова й иньших) досить успішно партійну роботу в українських інтеліґентських здеклясованих колах, а також розвинула і доволі широку непартійну культурно-просвітну і національно-освідомлюючу діяльність.

Так виглядав в головних рисах той політичний баґаж, з яким виступила українська демократія на боротьбу за своє національне визволення: дві соціялістичні революційні і одна демократична інтеліґентська партія, ісповідниця принципу еволюційного розвитку суспільно-економичних відносин. Всі иньші партії, які пізніще відогравали в українській революції — а ще з більшим успіхом в українській контр-

*) Наради відбувались підчас Національного Конґресу; ініціятори нарад, власне, скористувались присутністю чималого числа членів партії на Конґресі і орґанізували наради.

революції — досить помітну ролю, в той час були в ледве помітних, а то і зовсім непомітних зародках. З'окола цей баґаж міг здатись за дуже не вистарчаючий, але на ділі він був досить серіозним. Названі три партії обхоплювали досить повно всі три суспільні верстви, з яких головним чином і складалась українська нація: селянство, робітництво і інтеліґенцію. Виступаючи в національно-визвольній боротьбі довший час спільно, названі три партії зуміли повести за собою весь український народ і фактично вели його доти, доки не були зреалізовані національні домагання українського народу і не наступив період загостреної клясової, соціяльно-економичної боротьби. Та коли наступив останній, народились і нові українські політичні партії, як лівого, комуністичного напрямку, так і правого — гетьмансько-реакційного.

12. Всеукраїнський Національний Конґрес — початок національно-політичної боротьби. За один місяць революції український визвольний рух розвинувся на стільки широко і глибоко, що Українська Центральна Рада в своєму первісному складі не могла вже успішно керувати цим рухом. Всім суспільством і Радою також відчувалась потреба в перетворенню Центральної Ради на більш авторитетний і правомочний орґан, ніж той, яким була Рада в своєму первісному складі, зложена з представників переважно київських громадянських орґанізацій. Одночасно відчувалась потреба в підрахункові та маніфестації українських сил у всеукраїнському масштабі та в наміченні авторитетним національним орґаном середньої, основної лінії національно-визвольної боротьби, неминучість якої була вже більш-менш очевидною. З цих причин Центральна Рада постановила скликати на 4.—8. квітня (ст. ст.) Всеукраїнський Національний Конґрес у Київі.

Вістка про скликання Конґресу в кілька день облетіла всі найглухіщі закутки України і з великим вдоволенням була зустрінута всім українським суспільством, починаючи від селянина та робітника і кінчаючи інтеліґенцією та салдатами на фронтах. Ще за кілька днів до відкриття Конґресу до Київа почали з'їздитись делеґати на Конґрес з ріжних кінців України, з Кубанщини, Чорноморщини, з фронтів, з Петрограду, з Балтийської і Чорноморської фльоти. Конґрес випав дуже многолюдний: на нього прибуло до 900 делеґатів з мандатами від ріжних українських військових, селянських, робітничих, культурно-просвітних і економичних орґанізацій та політичних партій. Велику більшість конґресу складали представники селянських та військових орґанізацій. Загальне число участників Конґресу виносило біля 1500 чоловіка.*)

Одкриваючи конґрес, Голова Центральної Ради М. Грушевський назвав його історичним конґресом.

---

*) На Конґресі були представлені всі частини України. Навіть Галичина була представлена тими галицькими громадянами, які були вивезені з Галичини російським царським правительством, як „заложники". В склад президії було обрано представників від кожної окремої верстви українського суспільства (від селянства, робітників, інтеліґенції, духовенства і так далі). В числі инших в президії були — В. Винниченко (у. с.-д.), Авдієнко (у. с.-д.) і Гайдар; останні два від українських петроградських гвардійських полків, що перші виступили на боротьбу з царським режимом. Почесним головою конґресу було обрано М. Грушевського, який і проводив збори.

І це було дійсно так. Перед конґресом стояло історичної ваги завдання: виявити дійсну волю орґанізованого українського народу; засвідчити перед всім світом, а в першу чергу перед московською демократією, що той, кого вже давно вороги поховали, про кого вже заявляли навіть, що такого не тільки що немає, але й не було, отже й бути не може, що цей живцем похований народ (а не купка його інтеліґенції), — живий і хоче жити.

І треба визнати, що Конґрес справився з своїм завданням як найкраще. Величезна заля селянських і салдатських та матроських постатів, незвичайно урочисте піднесення, яке весь час панувало на Конґресі, говорили без слів сами за себе. Навіть неукраїнська преса, що здержливо ставилась до українського визвольного руху, з видимим захопленням чудувалася цим майже стихійним проявом національної волі українського народу до відродження (11).

„Треба було бачити сю загальну радість при стрічах вільних горожан свобідної країни, — писала „Кіев. Мысль", — радість, яка, можливо, находить свій переважний вислів в українській вдачі, довготерпеливій до останнього ступня і до такого самого ступня вульканичній при проявах одушевлення. Сяють від тремтячого весняного усміху обличча, горючі жаром радости очі та всюди дзвінка, свіжа, кольоритна чисто-українська мова. Дружні обійми, палкі поцілунки... Словом — родина, члени одної семї з'їхалися на своє спільне свято. Так воно і є в дійсности Треба дуже довго і сильно терпіти, треба віками зносити гніт національної і політичної неволі, щоб так бурливо прийняти свято визволення."

Робота конґресу пройшла жваво і продуктивно. Ґрунт для неї був значно підготовлений тими українськими з'їздами, які відбулись перед конґресом. Головною справою, над якою радив конґрес, була, звичайно, справа автономії України і перебудови Росії на федеративних основах. Конґрес вислухав і обміркував цілу низку докладів на цю тему (12) і виніс одноголосно слідуючі постанови:

„1. Згідно з історичними традиціями і сучасними реальними потребами українського народу, З'їзд визнає, що тільки національно-територіяльна автономія України в стані забезпечити потреби нашого народу і всіх иньших народів, що живуть на Українській Землі.

2. Автономний устрій України, а також і иньших автономних областей Росії, знайде цілковиту ґарантію для себе в федеративному устроєві Росії, через що єдиною відповідною формою державного устрою для Росії з'їзд визнає федеративну демократичну республику, а одним з головніщих принціпів української автономії — повну ґарантію прав національних меньшостей, що живуть на Україні.

3. Український національний з'їзд, визнаючи за російським установчим зібранням право санкції нового державного ладу Росії, а також автономії України і федеративного устрою російської республики, вважає проте, що до скликання російських установчих зборів прихильники нового ладу на Україні не можуть зоставатись пасивними і мають, по згоді з меньшими народностями, творити неодкладно основи її автономного життя.

Йдучи на зустріч бажанню тимчасового правительства в справі орґанізації і обєднання громадських сил, з'їзд визнає неодкладною потребою орґанізації Краєвої Ради з представників українських областей і міст, народів і громадських верств, в чому ініціятиву повинна взяти на себе Центральна Рада.

4. Український національний з'їзд доручає Центральній Раді виявити, як можна швидче, ініціятиву в справі утворення міцного союзу тих народів Росії, котрі, як і Українці, домагаються національно-територіяльної автономії в демократичній російській республиці.

5. Український національний з'їзд, визнаючи право всіх націй на самоопреділення, вважає: а) що кордони між державами повинні бути встановлені згідно з волею прикордонного населення і б) що для забезпечення цього необхідно, аби були допущені на мирову конференцію, крім представників воюючих держав, і представники тих народів, на території яких відбувається війна, в тому числі й України." *).

Отже після цих постанов не могло бути двох думок про напрям і обсяг українського національного визвольного руху. Національно-територіяльна автономія України, з забезпеченням прав національних меньшостей, в федеративній демократичній російській республиці — от коротка формула, вислів національно-політичних домагань українського народу під ту хвилю. Не розійшлося українське суспільство і в методах досягнення автономного устрою України. Таким методом одноголосно була визнана народня революційна творчість, будова знизу — волею, власними силами і по власному розумінню українського народу. Зазначивши виразно напрям і метод боротьби за національно-політичне визволення, Конґрес вирішив потім і низку технічних питань, звязаних з переведенням наміченого пляну в життя. З цих останніх ухвал Конґресу найбільшу вагу має ухвала схеми орґанізації Української Центральної Ради, по якій в склад Ради мало входити всього біля 150 депутатів, в тому числі представників від губерній і міст — дві третини всього складу, і від київських українських орґанізацій — центральних кооперативних обєднань, центральних комітетів політичних партій і иньших центральних установ — одна третина. Згідно цій схемі, в склад Ради могли посилати своїх представників і національні меньшости України. Тут же на Конґресі було обрано частину депутатів до Центральної Ради, а також і голову Ради та його товаришів.

Момент виборів голови викликав маніфестацію єдности національно-політичних настроїв членів Конґресу. Коли М. С. Грушевський (Голова Центральної Ради) підніс питання про необхідність переобрання Голови Центральної Ради, слова його були перервані і заглушені бурею оплесків та вигуками тисячного зібрання: „Грушевський — нам Голова! Слава Грушевському!" На рішуче жадання М. Грушевського вибору Голови таємним голосованням, Конґрес Головою Української Центральної Ради вибрав таємним голосованням одноголосно М. С. Грушевського.

*) Постанова ця мала на меті приєднання Галичини до Наддніпрянської України. Йдучи до цієї мети, з'їзд виніс ще одну ухвалу-протест проти тих претенсій на українські землі, які помітні були в декларації тимчасової польської державної ради.

Товаришами Голови вже одкритим голосованням також майже одноголосно було обрано В. Винниченка і С. Єфремова.

На національно-політичних питаннях і закінчив свою роботу Конґрес. Питання соціяльно-економичні зовсім не стояли в порядку справ, що підлягали його розглядові, і тільки після внесення селянської фракції конґресу конґрес виніс постанову в земельній справі, якою доручалось Центральній Раді домагатись від временного правительства заборони продажу, закладу і довгострочної оренди земель, лісів, природніх багацтв в лоні землі, а також фабрик і заводів. В цій позачерговій, прийнятій без дебатів ухвалі Конґресу знайшли свій відблиск соціяльно-економичні революційні сподіванки українського селянства і робітництва.

Національним Конґресом закінчився перший період української революції — національно-культурницький і підготовчий і почався другий період — національно-політичної боротьби. На цей новий момент в українському визвольному рухові вказував і Київський Губерніяльний Комісар Временного Правительства, п. Суковкін, в своїй телеґрамі до останнього з приводу Конґресу. В тій телеґрамі Суковкін, між иньшим, писав, що Національний Український Конґрес висловив вдоволення з приводу зложеної ним (Суковкіним) заяви, „що в справі створення нового ладу на Українській Землі тимчасове правительство буде вважати першим голосом голос зорґанізованого українського громадянства,“ і що зорґанізоване українське громадянство, в особі Конґресу, вже і подало такий голос, „висловшись за необхідність утворення в Київі краєвої ради та краєвого виконавчого комітету.“

Та московська демократія, хоч і бачила, що справа починає набірати серіозного характеру, все ж не хотіла щиро та одверто подивитись дійсности в очі і все вдавала, що немов би воля українського народу для неї ще не ясна, і напагалась дурити себе й иньших надією, що може-таки їй вдасться цей небажаний український визвольний рух якось загальнувати, затушкувати, роспустити його у „великому руському морі,“ тепер революційному і „демократичному.“ А оскільки Українці не здавались і „роспускатись“ зовсім не хотіли, взаємовідносини між українською і пануючою демократією почали переходити в стан чим далі — тим більш впертої і завзятої національно-політичної боротьби. В цій боротьбі росла і гартувалась воля української демократії до нового національного визволення. Нова Центральна Рада, обрана на Національному Конґресі, повна ентузіязму й енерґії, свідома тої великої моральної народньої сили, яка підпирала кожне її слово й діло, — сміливо стала в аванґарді національно-політичної боротьби. Під її проводом український народ повів рішучу боротьбу за національно-територіяльну автономію України в федеративній російській республиці, держучи вже в цей час в своїх руках стяг української незалежної державности — символ національного визволення в умовах капіталістично-буржуазного суспільства.

Частина II.

Період національно-політичної боротьби.

(Здобуття автономії України.)

Розділ III.

Боротьба за національно-територіяльну автономію України в російській федеративній республиці. — „Самочинне“ здійснення автономії.

13. Кристалізація національно-політичних домагань українського селянства. Після Національного Конґресу український визвольний рух швидко набрав виразного національно-політичного характеру і великого політичного значіння. Члени Конґресу — селяне і салдати, роз'їхавшись по Україні і по фронтах, своїми інформаціями про постанови Конґресу і оповіданнями про ті високо-піднесені настрої, які весь час панували на Конґресі, додали багацько бадьорости революційній роботі на місцях і, що було головніщим, направили ту роботу по одному певному шляху, наміченому Конґресом. Направлення ж волі всіх верств українського народу до досягнення одної цілі — автономії України в федеративній російській республиці, — дало в той мент значну економію національно-революційних сил і одразу збільшило ефект боротьби. Українське трудове селянство почало все ясніще й ясніще усвідомлювати собі цілі тої національно-політичної боротьби, яку воно стихійно розпочало з перших днів революції. Тимчасовий Комітет Української Селянської Спілки, обраний на з'їзді в початку квітня *) і доповнений потім представниками від ґуберніяльних селянських орґанізацій, розвинув під проводом М. Стасюка, широку орґанізаційну роботу. Через недовгий час селянство на Україні було орґанізоване в селянські спілки — Ради Селянських Депутатів (ґуберніяльні, повітові та волосні) з їх Виконавчими Комітетами.

Само собою розуміється, що орґанізація селянства провадилась не на національно-політичному, а на соціяльно-економичному, клясово-професійному ґрунті. Одначе національно-політичний момент також відогравав при цьому не малу ролю. Орґанізація селянських спілок пішла успішніще там, де свідоміще і культурніще було селян-

*) В часі засідань Конґресу.

ство. На першому місці виступала Полтавщина, за нею йшла Київщина. Найгірше стояла справа на Волині, де селянство було темне і забите. Трудно було орґанізувати селянство також і в тих ґуберніях, де глибоко пішла русіфікація і де, як от на Харьківщині та на Катеринославщині, намагалися вести роботу московські соціялісти-революціонери на „общерусских основаніях". Але і в цих ґуберніях, так само як і на Волині і по всій Україні, труднощі були переборені, і все селянство прилучилося, нарешті, до української селянської спілки. Характерними для процесу обєднання селянства України в одну українську селянську орґанізацію являються постанови селянства Чернигівщини. Під впливом московських соціялістів, перший ґуберніяльний селянський з'їзд Чернигівщини, що відбувся на самім початку революції, постановив вважати Чернигівську Раду Селянських Депутатів відділом Всеросійського Селянського Союзу. Та через недовгий час селянство Чернигівщини, роздивившись, до чого воно йде, на другому своєму з'їзді *) винесло вже постанову про приєднання Чернигівської Селянської Спілки до Всеукраїнської Селянської Спілки.

Обєднання українського селянства в самостійну селянську орґанізацію мало велике політичне і національне значіння. Російські політичні партії на Україні (головним чином московські соціялісти-революціонери), а також і всеросійські центральні революційні демократичні орґанізації прикладали не малих старань до того, щоб орґанізувати революційну демократію на Україні (а в тому числі і в першу чергу українське селянство) в „загально-руські" областні орґанізації, іґноруючи національний момент.

Одначе ці заходи не вінчались успіхом, а одна з великих спроб в цім роді, а саме — скликання в Київі в двадцятих числах (ст. ст.) квітня так званого областного з'їзду робітничих, салдатських і селянських депутатів, закінчилась досить голосним скандалом і „конфузом" для московської і пануючої на Україні неукраїнської демократії.

Ідею скликання названого з'їзду подав Виконавчий Комітет Петроградської Ради робітничих і салдатських депутатів, запропонувавши телеґрафично Київській Раді робітничих та салдатських депутатів „перебрати на себе ініціятиву скликання окружного з'їзду селянських, робітничих і салдатських депутатів і утворення окружної орґанізації для области, яка складається з полтавської, курської, вороніжської, чернигівської, купянського повіту харьківської та київської ґубернії". Чим керувалася Петроградська Рада робітничих і салдатських депутатів, викраюючи такий химерний немов навмисне етноґрафично разнородний округ, було не відомо, але, що при цьому Петроград цілком вільно водив ножом по живому тілові України, було очевидно. Київська Рада робітничих і салдатських депутатів, на очах якої відбувалась велика орґанізаційна праця української демократії, на очах якої відбув перед тим свою працю Національний Конґрес, мусіла б добре бачити й розуміти, що всяке творення окружних і областних центрів на Україні по наказу

*) З'їзд цей відбувся в червні місяці ст. ст.

з Петрограда йде всупереч тому великому орґанізаційно-революційному процесові, який відбувався на Україні у всеукраїнському масштабі, і, одначе, не зважаючи на це, охоче підхопила пропозицію з Петрограда і приступила до скликання зазначеного областного з'їзду без всякого порозуміння з українськими політичними партіями і орґанізаціями, потайки від Центрального Комітету Української Селянської Спілки і, само собою розуміється, від Центральної Ради, з очевидною тенденцією — утворити на з'їзді неукраїнську більшість. Довідавшись про цей з'їзд вже з ґазетних повідомлень і побачивши з роспису представництва на з'їзд, що на нього тенденційно зменьшено до надзвичайно малих розмірів представництво від селянства, Центральний Комітет Української Селянської Спілки розіслав від свого імени до селянських спілок повідомлення про цей з'їзд з закликом присилати на нього своїх представників. Селянство щиро відгукнулось на цей заклик і прислало на з'їзд силу своїх депутатів. Це було цілковитою несподіванкою для орґанізаторів з'їзду. Бачучи, що з'їзд набере українського характеру, вони підняли питання про невідповідність мандатів селянських депутатів, щоб таким чином не допустити на з'їзд більшости прибувших селянських депутатів.

В „торгах" між ініціяторами з'їзду і прибувшими селянами за кількість місць для селянських депутатів пройшло чи не цілих два дні. Нарешті, з'їзд було одчинено в присутности всіх прибувших селянських депутатів. Почались привітання. І от-тут українське селянство, — „неорґанізоване", як потім писали російські ґазети, — при кожному проголошенню тим чи иньшим промовцем імени російської демократичної республики, одноголосно добавляло слово „і федеративної", пригадуючи тут же і про автономію України. Це остаточно вивело з рівноваги пануючу демократію, і вона кінчила тим, що рішила на слідуючий день не пустити на засідання з'їзду селянських депутатів, за виключенням дуже незначної кількости їх. Розгніване і обурене такою поведінкою селянство цілком одмовилось брати далі участь в областному з'їзді і відкрило свій окремий селянський з'їзд, на якому винесло низку постанов в земельній справі, в справі закінчення війни, а також і в справі національно-політичній, зазначивши, що з'їзд вважає найкращою формою політичного устрою Росії — федеративну демократичну республику з автономією народів, які заселюють Росію, з'окрема — з національно-територіяльною автономією України з забезпеченням прав національних меньшостей (тих самих, що не пустили селянських депутатів на областний з'їзд). Як видно з постанов цього селянського з'їзду, чи швидче наради, селянство було настроєно цілком не шовіністично, як про те писала російська преса (13), і не реакційно та буржуазно, а навпаки, більш революційно і демократично, ніж як виявила себе пануюча демократія, хоч би на тій же таки купій (без селянства) областній нараді. Отже й боятись селянства нічого було: своєю присутністю на з'їзді воно не понизило б його революційности і демократичности і коли б щось і додало до постанов з'їзду, то тільки згадку про необхідність перебудови Росії на федеративних основах і, може бути, про необхідність утворення в Київі не районного, а все-

українського революційного центру.*) Та як раз цих додатків і боялась пануюча демократія і, щоб уникнути їх, пішла навіть на видимий скандал і власну компромітацію. Немає потреби говорити тут про те, що цей „предметний урок“ на тему — „і хведеративна“, який получили селяне на областному з'їзді, краще всякої аґітації переконував їх в тому, що „од чужих людей не жди добра“ і що таки треба держатись своїх, — тоб-то української демократії та інтеліґенції, яка не буде проганяти зі з'їздів. В меньшому масштабі, але по суті з таким самим неприязним відношенням до себе пануючої демократії українське селянство зустрічалось всюди, де тільки підносило воно голос за автономію України і федерацію Росії, і саме об це відношення розбивались всі спроби пануючої демократії повести українське селянство за собою в орґанізації загально-російського, тоб-то московського характеру.

Неґативно ставлячись до всяких спроб пануючої демократії на Україні затягти трудове селянство в загальноросійські революційні місцеві орґанізації, українське трудове селянство витримало також не малу боротьбу і за свою емансіпацію від Всеросійського Крестьянського Союза, який, перебуваючи під проводом московської інтеліґенції (с.-р. і н.-соц.), розвинув, через спеціяльно насланих „орґанізаторів“, був на початку революції широку акцію на Україні, направлену до „уловленія“ українського селянства у вершу московського селянського союзу. Та українське селянство, яке ніколи не мало потягу до Московщини і симпатій до московської інтеліґенції, дало достойну одсіч цим „орґанізаторам“, не приймаючи їх на з'їзди і не слухаючи їх закликів, часом, навіть, наперед попереджаючи таких „общеросів“, що коли вони будуть закликати до крестьянського союзу, а не до української селянської спілки, то їм нічого робити на селянському з'їзді і вони можуть їхати собі геть далі. Своє відношення до Всеросійського Селянського Союзу українське селянство опреділило коротко і ясно: на Україні селянство повинно орґанізуватись в Українську Селянську Спілку, яка через свої орґани — Раду Селянських Депутатів і Виконавчий Комітет — має провадити свою працю в контакті з Московським чи Всеросійським, як його називали Селянським Союзом.**) Коротко кажучи, україн-

*) „Кіев. Мысль“ (від 24. квітня ст. ст.) так описує інцідент підчас промови (на першому спільному засіданню з'їзда) „землячка“ (р. с.-д.) Кирієнка: „при словах промовця „демократична республика“ на залі счиняється великий ґанір, селяне раптом підіймаються на своїх лавках і в один голос кричать: „федеративна республика! федеративна!“ Коли на залі успокоїлося, посол Кирієнко продовжує свою промову та знову говорить про „демократичну республику“, а селяне знову поправляють бесідника“.

**) Справа взаємних відносин між московським і українським орґанізованим селянством пізніще була остаточно і формально вирішена на I сесії Всеукр. Ради Селянських Депутатів (22.—24. червня ст. ст.). Тоді було зазначено, що керуючим орґаном укр. селянства являється Всеукр. Рада Селянських депутатів, яка має керувати всім селянським рухом на Україні (в тому числі і виборами до Установчих Зборів) і входити, коли буде потрібно, в зносини (інформаційного характеру) з „Всерос. Совєтом Крест. Депутатов“. Представництво укр. селянства у Виконавчому Комітеті Всер. Совєта Крест. Депутатів було одкликано назад, на Україну; для звязку в Комітеті було залишено всього 5 чоловік. Інтересно, що українська фракція у Всер. Сов. Кр. Депут. мала постійні конфлікти з великоруською більшістю Совєта.

ське селянство і на цій ділянці своєї діяльности твердо і виразно стояло на принціпі федеративної перебудови Росії і автономного устрою на Україні. Як зразок національно-політичних настроїв селянства під ту пору, наведемо тут уривок з наказу депутатам Київської Ґуберніяльної Спілки на Всеросійський З'їзд Селянських депутатів, виробленого на Київському Ґуберніяльному Селянському з'їзді, що відбувся в кінці квітня місяця (ст. ст.). *) В наказі тому селянство доручало своїм делеґатам обстоювати на Всеросійському Селянському З'їзді такі домагання:

„I. В справі земельній: а) самочинних захватів земель не робити і ждати вирішення земельної справи через український народній сойм; б) приватна власність на землю на Україні повинна бути скасована, і земля повинна перейти без викупу в український земельний фонд, яким має порядкувати український народній сойм. З цього фонду земля повинна даватись в користування тим, хто її обробляє своїми силами; в) вимагати від правительства негайного видання закону про заборону продажу, довгострочної оренди і закладу земель, а також масової порубки лісів; г) до видання земельного закону, для обезпечення селян строєвим лісом, паливом, випасами, рибною ловлею і встановлення справедливих орендних цін і підготовки матеріялів для земельного закону — повинні бути засновані повітові, ґуберніяльні і Краєвий Український Земельний Комітети.

II. В справі державного устрою Росії та в справі національно-політичній: а) Найкращою формою правління в Росії буде демократична федеративна республіка з автономією народів, що заселяють Росію; б) для повного розвитку українського народу являється необхідним заведення національно-територіяльної автономії України з забезпеченням прав національних меньшостей; в) домагатись, щоб Тимчасове Правительство негайно привселюдно признало право українського народу на національно-територіяльну автономію; г) необхідно, щоб вся просвіта для українського народу — від нижчої до вищої школи — велась українською мовою, щоб наука була безплатною і обовязковою для дітей обох полів, щоб шкільні проґрами були так складені, щоб діти могли переходити з нижчої до середньої, з середньої до вищої школи і щоб школа була не церковна і не земська, а єдина вільна народня; щоб слово Боже в церквах на Україні читалось на українській мові, і д) необхідно, щоб негайно роспочалось формування з запасних тилових частей окремих українських частин з тим, щоб ці части стояли на Україні, а також — вилучення Українців військових на фронті в українські військові частини, поскільки це не буде шкодити боєспособности армії.

III. В справі орґанізації Українського Селянства: Необхідно орґанізувати в Київі Краєву Раду Селянських депутатів для спільної роботи з радами робітничих та салдатських депутатів.“

Подібні до цього накази дали своїм делеґатам на Всеросійський Селянський З'їзд і иньші губерніяльні З'їзди та Ради Селянських депутатів України, в наслідок чого фракція українських селянських депутатів виступила у Всеросійській Раді Селянських депутатів, як одне орґанізоване тіло, якого вже не можна було розбити і прилучити по частках до иньших ґрупіровок, як те хотіли зробити московські селянські провідники. Пізніще ми ще спинимось на дальшому розвиткові взаємовідносин між Українською і Московською Радами Селянських депутатів. Тепер же скажемо кілька слів про соціяльно-економичні домагання українського селянства в той час і про його відношення до важкої і крівавої війни, що все ще тяглась далі.

---

*) На з'їзді було біля 250 депутатів. Головував с.-р. П. Христюк Головним докладчиком виступав М. Стасюк.

Немає потреби перечисляти тут тих численних селянських з'їздів — губерніяльних, повітових і волосних, які відбулись в квітні-травні місяці, щоб довести, що не було а ні одного з'їзду, на якім селянство не домагалось би предачи землі без викупу до рук працюючих і негайного припинення війни. *) Гасло — земля трудовому селянству і домагання миру зробилися загальними і цілком безспорними. І коли одкинути національно-політичну частину ухвал українських селянських з'їздів, то в частині соціяльно-економичній і загально-політичній їх самий найбільший „демократ і революціонер" того часу не знайшов би нічого а ні реакційного, а ні буржуазного. Вони являлись по своєму змісту точнісінько такими, якими вони були і у загальноросійської демократії, яка кидала на український визвольний рух пляму руху дрібнобуржуазного і реакційного по своїй соціяльно-економичній природі, виключно через те, що українські трудові маси домагалися одночасно з соціяльно-економичним і національно-політичного визволення. В домаганнях же національно-політичних так само не було нічого а ні шовіністичного, а ні буржуазного, а ні реакційного. Виставляючи гасло автономії України, українське селянство у всіх своїх постановах зазначало необхідність забезпечення прав національних меньшостей на Україні. І це не було тільки слово. Український працюючий нарід дійсно був настроєний цілком по-братньому. В той час, як на Україну почали вже доходити з Московщини відомости про вороже відношення московського селянства до українських селян-преселенців, в широких народніх українських масах ніяких проявів шовіністичних настроїв не було аж до часу, коли почалась війна між Московською Совітською і Українською Народньою Республиками. Між иньшим еврейські погроми почались на Україні тільки на третій рік революції — в 1919. році, підчас другого наступу червоної російської армії на Україну.

Звичайно, з точки погляду прихильників комуністичної революції, українська революція була в той час по своїй соціяльно-економичній природі дійсно дрібно-буржуазною і ні в якому раді не соціялістичною і тим більше не комуністичною. Та не про це тут ходить. Закиди в дрібнобуржуазности і контр-революційности йшли на адресу українського революційного руху не з боку комуністів, а з боку тих російських і зрусіфікованих еврейських партій (соціял-демократів, соц.-революціонерів і навіть правіщих ґруп), які сами вважали революцію буржуазною і ставили її метою збудування російської демократичної, тоб-то справжньої буржуазної республики, з порожніми, обманчивими політичними і громадськими свободами. В порівнянню з ними, соціяльно-економичні позиції, які боронила в революції

*) В квітні-травні місяцях відбулися губерніяльні та повітові селянські з'їзди на Київщині, Херсонщині, Харківщині, Полтавщині, Чернигівщині, Катеринославщині, Поділлю. Відомости про ці з'їзди зустрічаємо в українській і російській пресі (багацько в Петроградській). Всі ці з'їзди домагалися переведення земельної реформи через Український Сойм, на основах примусового вивласнення земель без викупу і роспреділення земельного фонду між працюючими в користування (за приватну власність на землю не висловлювався в той час — та й пізніще — а ні один з'їзд). Так само всі з'їзди домагалися припинення війни і заведення автономного устрою на Україні.

українська демократія, були (хоч може не завше ясно формуловані) безсумнівно завше більш революційними, виходячи далеко за межі завдань „буржуазної революції“.

14. Українські салдати за українізацію війська і автономію України. Революційний український рух у війську швидко набрав дуже бурхливого характеру. Справа українізації війська була одною з тих справ, які найбільше дратували і пануючу демократію і Временне Правительство, викликаючи перед їхні очі примару „сепаратизму і розвалу Росії“. З другого боку, це була справа, де український робітник і селянин в шинелі бачив своє національне і просто людське почуття і право найбільш ображеним та зневаженим одмовленням йому, здавалось би, в такому безсумнівно справедливому домаганні, як зведення українців салдатів в окремі військові частини і надання останнім Українського характеру. При такому стані справи рух цілком природно легко набрав бурхливого, часами драматичного характеру.*)

Боєвим хрестинами українського військового руху була дуже голосна в свій час історія „трьох тисяч Українців-салдатів“, які зібрались в квітні місяці (ст. ст.) на київському збірному військовому пункті і почали домагатись одправки їх на фронт, як української військової частини. Здавалось, справа була не така вже й складна, тим більше, що фронт потрібував поповнень, а салдатські маси йшли на ті поповнення дуже і дуже неохоче. Отже, коли найшлось три тисячі салдатів, які охоче йшли на фронт і тільки вимагали, щоб орґанізовано їх в окремий полк, назвавши його українським, треба було скористатись і послати їх на фронт хоч би і в формі української частини. Одначе пануюча демократія підняла біля цієї справи надзвичайний галас. Будучи ворогом українського національного визволення і розуміючи добре, що за такою дрібною справою, як одправка на фронт трьох тисяч салдатів Українців в формі окремої української військової частини, ховається великої ваги принципове питання — визнання чи невизнання українських визвольних змагань, — пануюча демократія постановила за всяку ціну не допустити до сформування якої-буль української військової частини з зібравшихся салдатів.

Як перед Національним Конґресом, так і тепер почалися довгі засідання Ради Робітничих депутатів, Ради військових депутатів, Комітету Обєднаних громадських орґанізацій і так далі, кожної орґанізації з'окрема і всіх разом. Заразуючи очі собі і другим, пануюча демократія почала дошукуватись в цій історії чиєїсь злої волі, справленої „на розвал фронту і на шкоду революції“. Почали ширити чутки, що це Центральна Рада навмисне зібрала ціх три тисячі салдатів, тоді як кожному до очевидности було ясно, що салдати зібрались з власної волі і більш-менш припадково. Як вияснилося пізніще, військові коменданти деяких міст України, почувши, що в Київі піднято справу про формування українських військових частин, навмисне направляли українських салдатів, що бажали вступити до українських військових частин, на київський збірний військовий пункт.

*) Розстріл „богданівців“, про що пізніще.

В самій думці про сформування українських військових частин для незасліпленої московським шовінізмом людини не було нічого дивного після того, як по всій Росії і на Україні відбувались, за згодою і допомогою Временного Правителства, формування національних польских і иньших частин. Та російська демократія завше мала иньшу мірку для українського народу.

Довідавшись про домагання українських салдатів і про ті тяжкі пригоди, яких вони зазнали зараз же після заяви свого бажання одправитись на фронт в формі окремої української частини (погрози військових орґанізацій збройною силою розігнати „бунтовщиків і дезертирів"), Центральна Рада взяла цих нещасних вояків під свою охорону. Було доведено до відома військових властей, що „Центральна Рада не бачить иньшого виходу, як тілько зформувати з 3000 салдатів український полк і таким чином задовольнити їхнє бажання вийти негайно на фронт в виді української військові частини". Що ж торкається дальших формувань українських частин, то Центральна Рада заявила, що вона вважає можливим провадити такі формування тільки з запасних тилових частей, а не фронтових; вилучення ж в осібні українські частини українських салдатів на фронті повинно переводитись за згодою і дозволом вищих воєнних властей, аби не було нанесено шкоди боєздатности фронту.

Але пануюча демократія не захотіла пристати на цю примиряючу позицію Центральної Ради, і обєднане засідання Київського Виконавчого Комітету Обєднаних громадських орґанізацій і президій Київської Ради робітничих депутатів, Ради салдатських депутатів і Коаліційної Ради київського студенства після довгих і палких дебатів постановило, що „три тисячі салдатів Українців, котрі зібралися в Київі, треба одправити на фронт на загальних підставах для поповнення армії".

Підтримані Центральною Радою салдати Українці, після того як всі надії на порозуміння з військовими властями і пануючою демократією були втрачені, перевели „самочинно" уформування кадрів „1-го Українського гетьмана Б. Хмельницького Полку": обрали старшин і почали домагатись від місцевих військових властей і Головного Командуючого арміями південно-західнього фронту признання фактично вже зорґанізованого полку. *) Заходи українських салдатів нарешті увінчались успіхом. Вище військове фронтове командування після деяких вагань і навіть погроз силою розігнати „дезертирів", під кінець, взявши на увагу дійсну силу українського національного руху у військах і можливість хвилювання на фронті в разі дальшого проволікання справи і неґативної відповіди, дало згоду на сформування

*) В орґанізації полку і взагалі в національній роботі у війську брало діяльну участь Київське Товариство Українського Військового Клюбу імени гетьмана Полуботка. Підчас „історії" з першим полком Товариство це домагалось не тільки утворення полку з 3000 салдатів, але й призначення спеціяльної дівізії на фронті (української), в яку мав бути висланий полк, утворення для поповнення цієї дівізії запасової частини і взагалі переведення плянового і ступневого виділення Українців в окремі частини. Багацько працювали у військовій справи в той час Михновський та Ган (у. с.-р.).

в Київі Першого Українського Полку.*) Центральна Рада постановила вважати цю згоду за прийняття вищим командуванням принципу українізації війська і утворила при собі для завідування військовими справами Військову Комісію з участю представників київських українських військових орґанізацій. Ця комісія взяла в свої руки провід над українськими революційними салдатськими масами. Через короткий час на фронтах відбулось багацько українських з'їздів, на яких були обрані численні фронтові Ради і Комітети, а через два місяці від початку революції, а саме 5.—8. травня (ст. ст.) 1917 р. відбувся вже в Київі Перший Український Військовий З'їзд, на який прибуло більше семисот делеґатів, які представляли собою в круглих цифрах 900.000 озброєного, національно-свідомого, революційно настроєного і до певної міри орґанізованого українського вояцтва — на фронті, у фльоті та запіллі (14).

З'їзд цей, як і пізніші військові з'їзди і взагалі весь військовий український рух, відограв досить визначну ролю в українській визвольній боротьбі. Стоючи на становищі єдности загально-російського революційного фронту; уділивши багацько уваги скріпленню фронту і піднесенню його боєздатности, з'окрема спинившись докладно на справі боротьби з дезертирством; не захоплюючись самостійницькими гаслами, — з'їзд в той же самий час рішуче і в катеґоричній формі потвердив ухвали Національного Конґресу і зажадав їх негайного здійснення. Постанова З'їзду в національно-політичній справі починалась слідуючими вартими уваги словами: „В інтересах припинення національних конфліктів на Україні і на фронті, які можуть принести велику шкоду загальній справі революції, в інтересах як найбільшого поєднання і згоди всіх демократичних мас на Україні, Український Військовий З'їзд вважає необхідним вимагати від Тимчасового Правительства та Ради Салдатських і робітничих депутатів“ . . . того а-того. А вимоги ті були слідуючі:

„1) Вимагати від Тимчасового Правительства та Ради салдатських і робітничих депутатів негайного оголошення особливим актом принципу національно-територіяльної автономії України, як найкращого забезпечення національно-політичних прав українського народу і всього краю. Першим кроком до реального здійсчення цього акту З'їзд вважає необхідним негайне призначення при Тимчасовому Правительстві Міністра по справах України і 2) Підтримуючи вимогу українського Національного Конґресу (від 7.—8. квітня), представлену Українською Центральною Радою Тимчасовому Правительству, на яку ще не одержано (до цього часу) відповіді, Український Військовий З'їзд в цій справі вважає необхідним негайне заснування на Україні областного орґану, який би мав працювати разом з представником Центрального Правительства на Україні — Комісаром на всі ґубернії, заселені українською людністю.“

От і всі ті вимоги (за виключенням військових, про які будемо говорити нижче), які, в імя скріплення „загальної справи революції“, ставив, слідом за Національним Конґресом, озброєний український се-

*) Коли полк сформувався самочинно, відбулося друге обєднане засідання Київської Ради Робітничих та салдатських депутатів (3. мая н. ст.), яке, після довгих і палких дебатів, підчас яких обвинувачувано Українців у всіх семи гріхах смертних, знову постановило одправити „українських салдат на фронт в загальнім порядку“.

чанин і робітник і які, в імя того ж самого „общаго дѣла революції“, вперто відкидав Тимчасовий Уряд і московська демократія.

Відчуваючи велике значіння Української Центральної Ради в національно-політичній боротьбі, що вже розпочалась на Україні, і приймаючи на увагу ті спроби, які вже не раз робились пануючою демократією для діскредитації Центральної Ради в очах Тимчасового Правительства і широких народніх мас,*) З'їзд постановив, що він „вважає своїм обовязком вітати Українську Центральну Раду і скласти їй велику подяку за її старання та заходи в історичний цент обєднати сили українського народу, підняти його національну і політичну свідомість і орґанізувати його національну волю“. Зазначив також ще окремою постановою, що він — З'їзд „вважає Українську Центральну Раду єдиним компетентним орґаном, призваним рішати всі справи, що стосуються цілої України та її відносин до Тимчасового Правительства, і вимагає, аби, з огляду на те, що У. Ц. Рада робить велике державне діло, були асіґновані Центральній Ради кошти з казни на українські національні потреби“.

Такі національно-політичні настрої мав Перший Український Військовий З'їзд в своїй масі. Ці настрої не були наслідком чиєїсь аґітації, а тим більше аґітації тодішніх провідників українського революційного руху. Навпаки, визначніщі революційні діячі того часу, як от В. Винниченко, Петлюра й иньші не мало сил прикладали до того, щоб національно-політичні домагання українських народніх мас звузити і тим самим втиснути їх в рямці „загальної справи революції“. Та ж сама „Кіев. Мысль“, що більше, ніж хто, вилляла помиїв на український визвольний рух, що так намагалась довести, що то тільки Грушевський з своїми товаришами домагаються автономії, а народ мовчить, бо „благоденствує“ під теплим крилом „общеруської“ демократії, — ця сама „Кіев. Мысль“ писала з приводу салдатських настроїв на з'їзді, що „поки-що в настрою з'їзду помітний піднесний н а ц і о н а л і с т и ч н и й п і д й о м з перевагою радикальних, мілітаристичних тенденцій, але можна сподіватись, що під умілим проводом досвідного предсідателя С. Петлюри (відомого укр. соц.-дем.), з'їзд прийме де-що лагідніщі форми на дальших засіданнях.“ **)

І дійсно, під проводом українських соціялістичних партій вся українська національно-політична революція довгий час відбувалась в дуже лагідних формах, які, проте, не здобули прихильности пануючої демократії, бо ходило в той час, власне, не стільки про конкретну форму задоволення національно-політичних домагань українського народу, скільки про принціпове признання тих домагань, чи, як висловився З'їзд, про „оголошення принціпу“. Саме цього „принціпу“ і не хотіла „проголосити“ московська демократія.

В тій же самій „Кіев. Мысли“ і в иньших російських ґазетах (між иньшим в „Русск. Словѣ“ з 24. мая (н. ст.) і, само собою розу-

*) В свій час ми вже згадували про статті „Кіев. М.“, в яких ця „соц.-демокр.“ ґазета одновляла проф. Грушевському і всій Центр. Раді в праві висловлювати волю українського народу.

**) „Київ. М.“ з 19. мая н. ст.

міється. і в українських ґазетах) знаходимо ми опис того великого заворушення, яке сталось на З'їзді після прочитання телеґрами Виконавчого Комітету Петроградської Ради Салдатських і Робітничих депутатів до З'їзду, в якій Комітет повідомляв, що справа творення окремих національних військ буде поставлена на вирішення всеросійського з'їзду робітничих і салдатських депутатів.*) і просив український військовий з'їзд „звернутися до всіх Українців-салдатів з закликом стриматися від самовільних явочних починів у сій справі аж до часу скликання всеросійського з'їзду. Треба було бути свідком того незвичайного обурення і гніву, що обхопили всіх членів з'їзду, і тих зусиль, які робили більш стримані і поміркованї члени з'їзду, щоб заспокоїти розбурханих сірих вояків і утримати З'їзд від дуже різкої відповіді Петроградській Раді Робітничих і Салдатських депутатів. Винниченко й Петлюра. пише „Русс. Слово", довго взивали З'їзд до спокою та вказували на необхідність піддержувати контакт як з Временним Правительством, так і з Радою Салдатських і Робітничих депутатів. Щойно по бурливій дискусії З'їзд ухвалив вислати до Петрограду окрему делеґацію для переговорів з Виконавчим Комітетом".

Ми навмисне спинились тут на цих дрібницях в нотатках російських ґазет про настрої Першого Українського Військового З'їзду і „охолоджуючу" ролю на ньому визначних українських діячів того часу, щоб вже більше не вертатись до тих брудних і нещирих закидів, які, в часі українського національно-визвольного руху не раз робила пануюча демократія тому рухові, виставляючи його, слідом за відомими реакціонерами з „Кіевлянина", штучним, не масовим, роздмуханим гуртком „шовіністично настроєної української інтеліґенції".

Отже український салдат вимагав — свідомо і рішуче — „оголосити принціп", визначити міністра по справах України, утворити краєвий орґан, з призначенням до нього особливого Комісара України і . . . що було. можливо, важніще „проголошення" того славнозвісного „принціпу", — вимагав ненависної для російської демократії українізації війська. З'їзд дійсно вимагав і вимагав рішуче тої українізації, не дивлячись на ворожість і перешкоди, які зустрічала ця справа з боку військових властей, Правительства і пануючої демократії.

Інтересно спинитись тут на тих мотивах, які видвигались проти українізації війська „общеросами". Ми вже говорили, що найчастійше вживаним мотивом було твердження, що українізація технично розвалить армію. фронт і таким способом „загубить" революцію: до цього твердження додавалось ще часом, що „національні прапори" у війську доведуть до розриву єдности між салдатами, викличуть національну ворожнечу і тим „затемнять червоний прапор клясової боротьби". Не бракувало таких викидів, які дістали „клясичну" формуліровку в промові Начальника Київської Міліції п. Лепарського (одного з плеяди „славних" — Обручева, Кріенка, Лепарського і т. д., що найбільше далися в знаки українській демократії) на об'єднаному засіданні Київських Рад робітничих і салдатських депутатів з приводу

*) Що мав відбутись 14. червня н. ст. в Петрограді.

утворення українського полку, коли він заявив, що „не розуміє, як люде, що називають себе соціялістами, можуть говорити про бажання своєї армії в такою піною в роті . . . Вони разом з иньшими соціялістами повинні крикнути: „геть з мілітарізмом! . . . вони повинні розуміти, що національні питання, кінець кінцем, повинні упасти, як витворені для утілітарних цілей“.

Звичайно, на наївно-глупих арґументах панів Лепарських спинятись не доводиться. Одначе нерічевими були й иньші твердження. Побоювання того, що виділення Українців в окремі частини і взагалі творення національних частин (тоб-то комплектовання армії по національно-територіяльному принципу) могло викликати загострення національних взаємовідносин, було безпідставним. Можна з певністю сказати, що переформовання армії по національно-територіяльному принципу, коли б воно могло відбутись, навпаки зменьшило б значно гостроту національних конфліктів в Росії. І саме на досвіді української революції видно як найкраще, як саме іґнорацією і сліпим опором всяким проявам національного визволення можна розпалити до страшних розмірів національну ворожнечу.

Так само малорічевим був і арґумент, що стихійне, не плянове чи навіть і плянове переведення українізації війська в часі війни могло пошкодити боєздатности армії. Українська демократія, стоючи в той час цілком щиро на позиції необхідности збереження боєздатности російського фронта, мала підставу вимагати, правда плянової і постепенної, українізації армії і твердити, що це не тільки не пошкодить, а навпаки — скріпить фронт, припинивши той моральний розвал армії, який вже йшов повним ходом в наслідок довгої, тяжкої і невдатної війни. Пізніше фактами було стверджено правдивість позиції української демократії. Українські частини, після численних заяв осіб з вищого командного складу російської армії, осіб, що не мали особливих симпатій до Українців і не були прихильниками українізації армії, — відзначались високою дисципліною, орґанізованістю і боєздатністю і служили прикладом для иньших „загальноруських“ мішаних військових частин.

Це принципове, так би сказати, засадничо-ідейне, а також і техничне відношення української демократії до справи українізації армії найшло своє виявлення і в тих промовах, які виголошувались на ріжних з'їздах і в данім разі на Першому військовому З'їзді, і в самих постановах з'їзду, в мотивіровочній частині їх.

„Вважаючи, — говориться в постанові З'їзду в справі українізації війська, — з одного боку, — а) що прийнята при старім деспотичнім режимі система формування війська з ріжних національностей заснована на принципах антидемократичних*) і звязана з цілком зайвим витрачанням народніх грошей і розбиттям моральних сил національностей; з другого боку — б) з огляду на те, що потоплені трьома роками війни армії на фронті не мають уже колишньої боєвої міці, що падає дисципліна і дух відпорности, що через те справі оборони загрожує велика небезпека, — Український Військовий З'їзд визнав потрібним яко мога швидче взятись до боротьби з підупадом духовної і реальної сили армії. Одним з дійсних могутніх засобів до піднесення духа, для зміцнення

*) В бувшій царській Росії спеціяльно „на предмет усмиренія“.

військових частей в одне суцільне могутнє тіло, З'їзд визнав негайну націоналізацію армії на національно територіяльному принципі. З'окрема З'їзд оголошує потребу української національної армії . . . . (15) Одночасно, визнаючи, що всяка війна є справою не народів, а імперіялістичної політики пануючих клясів,*) що ці кляси в своїх інтересах втягають народи в криваву, братовбийчу війну; визнаючи, що постійне реґулярне військо, як засіб панування буржуазних клясів не відповідає змаганням народу і робочого клясу, та служить тільки для зміцнення такого панування, — Український Військовий З'їзд, закладаючи перші підвалини орґанізованої озброєної сили української демократії, ставить собі найпершим завданням, щоб українська армія після війни стала армією народу (народньою міліцією), щоб єдиною метою її істнування і формування була охорона інтересів і прав народу, а не пануючих клясів, до якої б нації ці кляси не належали".

Отже справа стояла ясно. Для українського салдата не було ніяких сумнівів в потребі українізації армії в інтересах не тільки українських, а і загально-російських, — і йому дивними і незрозумілими були всі ті численні перешкоди і підкопи під його роботу з боку російської демократії і ті безконечні образливі підозрювання в якихось реакційних замислах проти російської революції і добробуту московського народу. Ця саме нерозуміння і бажання загальмувати справу українізації війська побачили вояки і в телеґрамі Петроградської Ради Робітничих депутатів, про яку ми згадували вже вище і яка незвичайно обурила з'їзд. Зазначивши свої принципові позиції, намітивши плян українізації війська, З'їзд урочисто затвердив першому українському полку, що саночинно сформувався в Київі, назву „Першого Українського Козацького імени Б. Хмельницького Полку" і постановив утворити, — для практичної роботи по творенню нових українських полків української армії, — при Центральній Раді „Український Військовий Ґенеральний Комітет" (в складі 18 осіб, в числі їх — Винниченко, Петлюра, Пилькевич, Луценко, Полозов, Письменний, Певний, Капкан, Михновський, ґенер. Іванов і иньші), як державну військову інституцію, з утриманням на державні кошти.

Ми не будемо спинятись тут на постановах з'їзду в земельній справі (про яку селянство, хоч і переодягнене в салдатські шинелі, не могло забути), в освітній (між иньшим, щоб в учебних командах навчали українською мовою, а також, щоб виписувались для українських військових громад і гуртів українські газети та книжки) та постановах в иньших справах, які дають також багацько матеріялу до правдивого зрозуміння революційних домагань українських салдатських мас в той час (16). Наведеного вище цілком вистарчає для того, щоб побачити, що українське вояцтво в цім періоді революції виступало вже, як самостійна активна революційна сила, залишивши далеко позаду ті національно-культурницькі гасла, з якими виступили були на початку революції українські інтеліґенти „ТУПівської" формації.

Після цього з'їзду українські вояки заворушились ще дужче. Домагання українізації війська набрало масового характеру і надзвичайної сили, так що російське військове командування примушене було, не чекаючи принципового вирішення урядом питання про

*) Розумілися, очевидно, війни між буржуазними державами за кольонії, ринки і таке иньше.

автономію України, приступити до формування українських військових частин.

15. Центральна Рада висилає делеґацію до Петрограду для переговорів з Временним Правительством і Радою робітничих та салдатських депутатів. Центральна Рада хоч і почувала за собою після своєї реорґанізації на Конґресі (17) велику моральну силу і зобовязана була Конґресом негайно вступити з Временним Правительством в переговори в справі здійснення домагань Конґресу, одначе довший час вагалась роспочати серіозні переговори. Спочатку Рада обмежилась тільки тим, що переслала Временному Правительству, після відомої вже телеґрами комісара Суковкіна, жадання Конґресу в справі заборони операцій з землею (продажу і закладу земель, лісів то-що), а також розвідувалась про настрої урядових московських сфер через того ж таки комісара Суковкіна. Ті розвідки не віщували нічого доброго. Временне Правительство, інформуючись про український рух від пануючої демократії на Україні, не виявляло ніяких ознак своїх симпатій до нього. Взаємовідносини на місці — між українською і неукраїнською демократією — так само не сприяли почину переговорів. З цих причин Центральна Рада і вагалась роспочати переговори, хоч в де-яких колах українського суспільства це вагання починало вже викликати незадоволення. Перший Український Військовий З'їзд, — що зажадав, аби Центральна Рада негайно вжила рішучих заходів до здійснення даних їй Національним Конґресом доручень, і обрав в допомогу майбутній делеґації Центральної Ради до Петрограду свою спеціяльну військову делеґацію, — поклав край ваганням і нерішучости Центральної Ради. Центральна Рада зложила делеґацію в складі десяти осіб (В. Винниченка, М. Ковалевського, Г. Одинця, Д. Коробенка, Письменного, Д. Ровинського, О. Пилькевича, А. Чернявського, С. Єфремова і І. Сніжного) і вислала її з своїми директивами до Петрограду — до Временного Правительства і Ради салдатських та робітничих депутатів. Так „меньший брат" пішов шукати правди до „старшого брата".

В середині травня (ст. ст.) делеґація була вже в Петрограді і почала оббивати пороги Временному Правительству і Раді робітничих та салдатських депутатів, виложивши жадання Центральної Ради в формі окремої записки, що набула голосної назви „Декларації Української Центральної Ради". В тій декларації було написано слідуюче: *)

„Зріст українського руху, що так інтензивно проявився в днях революції, вимагає нових методів для його оцінки, нових підхідних шляхів, не говорячи вже про саме фактичне познайомлення з його висловом. Між тим у цій сфері лишилося все по-старому, і російські громадянські круги в більшости стоять на давній неозначеній позиції.

Це вже й тепер сумно відбивається на взаємних відносинах двох братніх народностей, а на будуче грозить це дуже й дуже небажаними ускладненями і щоб їх усунути та злагідити, обидві сторони повинні поробити заходи державного та громадянського значіння.

Для людей, що мало познайомлені з історією й характером українського руху, зовсім незрозумілий той розмах, котрий проявив він зараз у перших днях

*) Подаємо за „Кіев. М."

рево: ки. Те, що уважалося справою невеличкого гуртка інтеліґенції, нагло прибрало масовий характер: національні гасла і домагання стали дуже популярними в народніх масах. Це пояснюється тим, що український рух, у своїй істоті глибоко демократичний, весь час стояв на ґрунті народніх потреб, широко охоплюючи їх, і говорив доступною і зрозумілою народові мовою про його власні інтереси. Ось чого від самого початку вільного життя став цей рух орґанізуючою силою, спосеним, ось через що до нього прилучалися що раз більші сили народу, справедливо бачучи саме тут ґарантію здійснення своїх загально-людських і національних потреб та домагань. Відроджена українська преса щоденно приносить звістки про те, як серед українських мас все більше й більше проявляється громадянська й національна свідомість: українське село орґанізується під гаслами, виставленими українським рухом. Про те саме говорять дуже численні і многолюдні з'їзди, що одбуваються на Україні в останнім часі: кооперативні, селянської спілки, військові, національні в широкому значенні слова, педаґоґічні, партійні і інші. Ці з'їзди представляли в цілости міліонову масу (один військовий з'їзд представляв собою 993.400 зорґанізованих салдатів) і в розвязанні національних завдань виявили себе одною спільною всім душею.

При всім неоднаковім складі їх участників усі названі з'їзди однодушно сходяться в національних домаганнях, як політичних (автономія і федерація), так і культурних (українізація школи, громадянських інституцій і т. и.) і признають собі найвищим національним орґаном Українську Центральну Раду у Київі. Центральна Рада основувалася в перших днях революції з ціллю надати орґанізованої форми стихійному рухові на Україні.

Находячися в осередкові руху, вона дійсно послужила тою орґанізаційною основою, коло котрої почали збіратися українські сили. Вона зуміла виробити і поширити популярні та зрозумілі для народу гасла нового державного ладу та здобула значіння дійсного національного представництва на Україні. З'окрема, це стало на твердий ґрунт після того, як на многолюднім з'їзді представників усіх зорґанізованих сфер українського народу, котрий відбувся у Київі у Великодну неділю, обновлено Центральну Раду і доповнено її новими силами. В даній хвилі вона є виборним орґаном національного представництва на Україні, авторитет і значіння якого лежить у загальнім признанню його демократичними кругами українського населення.

Сьогодні, здійснюючи національно-культурну автономію українського народу, Центральна Рада відограє величезну орґанізаційну ролю, будучи національним спосеним для найріжнородніщих сфер українського народу. Строго демократична у своїм складі, побудована на зразок правильного представництва зорґанізованих сил, вона має необхідний їй авторитет і засоби вислову щирих бажань українських народніх мас, які поручили їй висвітлення й охорону своїх інтересів. Голос Центральної Ради — це голос зорґанізованого народу. Тому він повинен мати відповідне значіння в державних справах, що торкаються побуту і устрою українського народу. З сього короткого нарису видко, якої кольосальної стихійно-орґанізаційної роботи довершила за тих три місяці українська демократія.

А як відноситься до того справді казкового пробудження 35-міліонового народу російське громадянство там на Україні? Треба зараз з початку сказати: відношення неглибоке, незвязане з інтересами революційної Росії, навпаки — таке, що грозить багатьма ускладненнями для усієї справи свободи. Причин цього багато. А головна з них — це клясові інтереси. Пануючі кляси на Україні — не Українці. Промисловість в руках буржуазії російської, жидівської, французької; торговельну, а також велику частину аґрарної буржуазії творять Поляки, Росіяне й Українці, що давно називають себе „русскими". Так само всі адміністративні посади в руках не Українців. Тільки сфери експльоатованих — велика частина міського пролетаріяту, ремісники і дрібні служащі — Українці.

Таким чином, у даній хвилі нема на Україні української буржуазії, що признавала б себе такою. Є окремі особи, невеличкі ґрупи, що прилучаються, ради своїх клясових інтересів, до пануючих кляс під економичним оглядом, але кляс, повторяємо, ще нема.

Наслідком цього серед українських партій досі не було ні одної, яка не внесла б до своєї програми ідеї соціялізму. Очевидно, ці окремі особи та ґрупи,

завдяки клясовому нахилові, скоро зіллються в одну компактну масу і закладуть фундамент виразно національно-означеної української буржуазії і, очевидно, боротьба за панування повинна розгорітися між буржуазними клясами всіх націй на Україні.

І ось саме ця перспектива боротьби і передбачення побіди української буржуазії настроюють неукраїнські пануючі сфери населення дуже вороже до всього українського руху. До цього необхідно додати ще в цілости національний момент. Увіссавши з молоком самодержавности ідею централізму, звикнувши дивитись на Україну, тільки як на полудневo-західний край російської імперії, а на Українців, як на „хахлів“, що відріжняються від Росіян тільки де-якими маленькими побутовими окремішностями, ніколи не турбуючися про те, щоб познайомитися з життям цих „хахлів“ та їх ідеалами, що ніколи не завмирали, навіть під гнітом царизму, буржуазна інтеліґенція не змогла, не найшла в собі сили підвитися до правильного розуміння процесу, який відбувався цілий час. І піддаючися цим двом силам — клясовому і національному еґоїзмові — пішла дорогою енерґійного опору орґанізації української демократії. Для цього уживалися всі можливі способи.

Перекручуючи факти, як в пресі, так і в громадських розмовах, розпускають чутки про те, що „хахли“ хочуть відокремитися від Росії, що вони збіраються прогнать з України всіх не-Українців, бо, мовляв, їх гасло — „Україна тільки для Українців“, що загалом увесь український рух без ріжниці соціяльно-політичних окремішностей — це контр-революційний рух, який вимагає негайного припинення. І так дуже настрахав їх величезний зріст цього руху, що вони заразили своїм переляком навіть демократичні верстви не-Українців. Коли у Київі мав зібратися Національний Всеукраїнський З'їзд, по місту почали поширюватися дурні чутки, що Українці мають замір проголосити цей З'їзд Українськими Установчими Зборами і по нім прогнати всіх не-Українців. Не зважаючи на те, що проґраму засідання з'їзду оповіщено ще перед тим, що в ній не було й натяку на Установче Зібрання, всі неукраїнські елементи, навіть і соціялістичні ґрупи повірили тим чуткам, перелякалися і почали робити заходи. На щастя, вони поробили найраціональніші заходи, цеб-то запитали самих Українців, чи це правда? Відповідь Українців успокоїла і на де-який час розвіяла тяжку атмосферу.

Але наскільки заразилася і російська демократія настроями російської буржуазії, наскільки ідея національного панування на Україні російського (московського) народу, ідея господаря, власника, вілася у свідомість навіть демократичних елементів, показує цей незвичайно підвищений ворожий настрій, під впливом якого, наприклад, у предсідателя київської ради робітничих і салдатських депутатів на нараді соціялістичних орґанізацій всіх національностей вирвалася погроза розігнати баґнетами Український З'їзд. І треба зазначити — ця погроза, ця ворожість у більше або меньше культурній формі цілий час гніздиться у свідомости і буржуазних і не-буржуазних кол не-українського громадянства. Ніякі запевнення Українців не можуть побороти сього збаламученого національного почування господаря, якому хоче нанести удар поневолена досі національність, нанести удар самим фактом свого істнування, своєї ростучої орґанізації і тим, що вона природно (а не насильно) витісняє з пануючого становища того господаря.

Заходить цілий ряд фактів, що в них в більшій або меньшій мірі виявляється та ворожість. Справа українського полку, орґанізацію якого всі не українські кола вважали трохи не загибіллю Росії, „ножем у спину революції“ й иньшими подібними страхами, тепер, коли військові власти признали можливим формувати цілі корпуси, ясно показала, що люде берегли не інтересів революції й Росії, а своїх клясових або національних позицій.

Так само всі заходи, признані в останнім часі пануючими у Київі неукраїнськими колами за необхідні, повстають на тім самім ґрунті і не тільки не йдуть до ствердження та закріплення демократичних основ, проголошених революцією, але навіть йдуть їм наперекір. Так, наприклад, постанова київської ради робітничих і салдатських депутатів про з'їзди відкрито та грубо порушує основи виявленої волею революційного народу свободи зборів. Відповідно до цієї постанови можна від сьогодня скликувати з'їзди тільки за дозволом київської ради

робітничих і салдатських депутатів. І не тільки за дозволом, але й по реґляментації ради. Цей крок мотивують тим, що у Київі в останні часи відбувається дуже багато з'їздів: селянських, кооперативних, салдатських. Хоч у цім мотиві і не згадується про те, що майже всі такі з'їзди були українські, все ж кожному ясно, що постанова вимірена виключно проти Українців.

Анальоґічне до того бажання київського виконавчого комітету громадських орґанізацій виділити Київ в окрему адміністративну одиницю, незалежну від усього краю. Признаючи, що в зросійщеному за довгі роки абсолютизму Київі перевага не-українського елементу недовговічна, що край з розвитком демократичних основ нового життя залле цей острів національною хвилею, пануючі елементи стараються відгородити його від рідної йому стихії високою греблею, ізолювати його від краю.

Не маючи можливости в своїй короткій записці навести всі важніщі факти прояву національної ворожнечі російського громадянства до українського відродження, ми спиняємося на вже вказаних прикладах. Але зі свого боку ми вважаємо своїм громадянським і моральним обов'язком зложити таку заяву: таке відношення ми уважаємо злочинним для справи революції і таким, що лишить тяжкі наслідки для всієї Росії.

Люде, що живуть по містах України, бачуть перед собою зросійщені вулиці сих городів, чують довкола жарґонову російську мову, цілком забувають про те, що ці міста тільки маленькі острівці серед моря усього українського народу. Забувають, що по кількох літах зросійщений елемент значної частини населення тих самих городів вернеться до рідної стихії, що зросійщення де-яких центрів України, котре здається таким повним, це тільки хвилева поява, витворена ненормальними умовами знищеного абсолютизму і централізму, котрий старається урятувати свої позиції. Мало того, засліплені клясовим або національним еґоїзмом, заґіпнотизовані цією облудною ясністю свого національного панування, ці люде не бажають рахуватися з тим, що вже істнує не тільки почуття звязку з інтересами усієї державної цілости, а й почуття своїх окремішних національних інтересів.*) Всі ті дуже численні з'їзди (селянські, кооперативні, партійні, загально-національні, на котрі делеґовано представників міліонової зорґанізованої української демократії, повинні б уже переконати всіх, що український рух не видумка гуртка інтеліґентів, як його весь час рекомендувало російському громадянству царське правительство, а що це величезна сила, яка вирвалася з-під вікового гніту, що ця сила росте з кожною не то що дниною, а навіть годиною, що спинити її, як би не хотіли цього її вороги, вже рішуче немає ніякої можливости, бо пробудився 35-міліоновий народ. Треба вернутися до царизму, до пониження всіх прав людини й громадянина, щоб жити де-якою надією повернути українську демократію до первісного стану „пониженого і закованого раба". Бо в національній самосвідомости передовсім вилилося у широких народніх мас почуття тих прав, тої гідности людини і громадянина. Від сьогодня він не „хахол", не „бидло", не „мужик", а Українець, рівний з усіми тими, хто до революції мав власть понижати його.

І домагання національної школи, армії, українізації всього життя на Україні має у корінні головно це відроджене, визволене почуття гідности людини. І віра в це така велика в масах, що вони в перший час навіть не могли зрозуміти, з якої причини це їх бажання, це вільне гарне почування зустрічає зле, недобре, вороже до себе відношення у тих, хто стоїть на чолі демократичного руху. В їх простій, незатроєній спокусою психиці не укладається така сильна патріотичність. Вони думають, що кождий, хто б не був, обовязаний разом з ними радуватися і веселитися їх визволенням, їх переродженням з рабів у людей. Не тільки радуватися, але й усіма силами пособляти такому чудовому переродженню.

Зовсім зрозуміло, що впертий опір доводить до розчарування, далі до ворожнечі, а в кінці до страшного обурення. Тепер на всіх з'їздах, зборах — скрізь тільки й чуєш скарги, докори, погрози. І чим впертійше стоїть одна сторона, тим сильніще та глибше відається недовірря до Росіян, тим ширше розливається хвиля стихійного протесту.

---

*) Через коректурні помилки в ґазеті, це місце наведено тут не точно.

Невідповідальні особи, не розуміючи усього того, що тепер відбувається, немов би з якоюсь ціллю далі ставляють ріжні перешкоди орґанізації українських мас. Українська Центральна Рада, яко представницький орґан, зорґанізований українською демократією, досі відогравала, навіть і тепер відограє здержуючу ролю, звертаючи рух у зорґанізоване річище. Але вона могла й може це робити тільки до того часу, поки така орґанізація йде в контакті з природним розвитком народнього руху. Коли ж з якоїсь причини вона мусітиме спинити або навіть відмовитися від своєї орґанізаційної діяльности, її знесе стихійний потік. До цього може її приневолити неґативне відношення, як місцевого, так і російського громадянства з'окрема. А таке неґативне відношення до українського руху запримічено не тільки на Україні, але і в Центральній Росії. І коли не відкрите неґативне відношення, то затушковане, або просто ніяке.

Ми не можемо мовчати, а повинні попередити всю російську демократію про дуже велику небезпеку з приводу такого відношення. Росія і без того находиться в грізнім положенню, і без того немає дисціпліни в армії, нема довозу хліба в краю. Не вільно підбурювати міліони людей, що стоять на фронті і відтувають тяжку образу своїх найблагородніщих поривів; не можна доводити тих людей до того, щоб вони, занепокоєні незадоволенням ні одного з їх бажань, піддалися стихії і кинулися на Україну, як грозять вони в багатьох своїх заявах. Не можна доводити селян до погроз лишити без хліба увесь край. А це роблять ті люде, що бажають відділити Київ від України. Природно, що на це селяне відповідають: а що буде, як ми відділимося від вас?

Ми беремо на себе сміливість звернути найсеріозніщу увагу Тимчасового Правительства, Ради робітничих і салдатських депутатів і всієї російської демократії на теперішній стан справ і закликаємо піти нам назустріч у розвязці нашого тяжкого відповідального завдання — звернення української стихії на такий шлях, котрий не тільки не пособляв би все зростаючим суперечкам, а навпаки — помагав би орґанізації сил усієї Росії. Ми закликаємо як найуважніще прислухатися до гомону цієї стихії. Як що Правительство і російська демократія уловлять в нім ноти, на котрі треба відповісти згодою, вони зроблять те, що стихія стане найвірніщим, найбільш одушевленим чинником волі Росії. Як що ж вони не звернуть на все це уваги або навіть віднесуться вороже, то стихія відвериеться від них. І тоді Українська Центральна Рада передасть свої завдання в руки тих, хто буде такий сміливий, що візьме їх на себе.

До самого останнього часу Українська Центральна Рада була в можности здержуватися від того, щоб ставити до Правительства якісь домагання давно вже заявлені цілим рядом постанов з'їздів українського народу. Але все зростаюче нерозуміння завдань і цілей української демократії з боку російського громадянства, а також його ворожість до українського руху; а з другого боку — ростуче недовірря української демократії до російського громадянства і що-раз більший напір на нас з боку цієї демократії — приводить нас до твердого переконання, що одиноким правильним виходом з положення буде негайне задоволення домагань, котрі українська демократія в особі Української Центральної Ради подає Тимчасовому Правительству і Раді Робітничих і Салдатських депутатів і котрі ми тут коротко викладаємо:

I. Приймаючи на увагу однодушне домагання автономії України, виставлене українською демократією, сподіваємось, що Тимчасове Правительство виявить, в тому чи иньшому акті, своє принципове прихильне відношення до цього домагання.

II. Неминучість розвязання української справи на міжнародній конференції в звязку з долею Галичини і частини української землі, зайнятої Німцями, примушує нині ж вирішити принципово питання про участь в цій конференції представників українського народу, з огляду на те, що така участь вимагає негайних заходів до підготовлення практичних кроків відносно закордонної України.

III. Для всебічного ознайомлення Правительства з настроями на Україні і домаганнями українського населення, а також для практичної допомоги Правительству в переведенню в життя ріжних заходів, що викликаються особливостями життя краю, необхідно призначити при Тимчасовому Правительстві особливого Комісара по справах України.

IV. Для обєднання правительственних заходів у всіх губерніях з українським населенням, необхідно призначити особливого Краєвого Комісара з Краєвою Радою при ньому.

V. В цілях піднесення боєвої сили армії і відновлення дисціпліни, необхідно перевести в життя виділення Українців в окремі військові частини як в тилу, так, по можливости, і на фронтах.

VI. Признану Тимчасовим Правительством українізацію початкової школи необхідно поширити і на середню та вищу школу, як в розумінні мови, так і предметів навчання.

VII. Відповідальні посади, як цивільної, так і духовної адміністрації на Україні, необхідно обсаджувати особами, які користуються довіррям населення, володіють його мовою і знайомі з його побутом.

VIII. Для задоволення національних потреб, здавлених за старого режиму, необхідно одпустити з державної скарбниці в роспорядження Центральної Ради відповідні кошти

і IX. Необхідно дозволити в'їзд на Україну тим закордонним Українцям, котрі несправедливо виселені з місць їх постійного перебування, а також полекшити долю полонених Українців-галичан, розмістивши їх по українських ґуберніях.

Члени делеґації Української Центральної Ради

(підписи)

Такими словами промовляв „меньший брат" — українська демократія — до „старшого брата" московської демократії (в особі Петроградської ради робітничих і салдатських депутатів) і московської ліберальної буржуазії, що по-старому вела фактично провід і в реформованому Коаліційному Временному Правительстві (18). Слова ці, як і треба було сподіватись, не зробили враження на „старшого" брата, чи хоч зробили, так тільки цілком неґативне. Московська демократія зробила здивоване обличча: мовляв, „ориґінальний і странний цей новопоявлений український народ: заявляє якісь „домагання", — післать їх до Правительства і професорів державного права й иньших наукових дісціплін: хай на свободі розберуть і дадуть відповідь", — а сама знову почала виробляти і виносити безконечні резолюції на близькі і болячі для неї справи „общереволюціоннаго характера". Московська демократія упила руки.*) Пробувши кілька тижнів в Петрограді, делеґація так і не добилась річевої відповіді від Ради Робітничих і Салдатських Депутатів і примушена була говорити про свої справи не з демократією, а з буржуазією.

Для розгляду домагань Центральної Ради і переговорів з Делеґацією, коаліційне Правительство утворило окрему урядову комісію під головуванням товариша міністра внутрішніх справ Д. Щепкіна, в складі: товаришів міністра внутрішніх справ Авінова і Урусова, проф. Котляревського, полковн. Туган-Барановського (від мін. військових справ) і проф. Лазаревського (члена юридичної ради при Временнім Правительстві). Комісія ця і приступила до „наукових" дослідів, як над декляраціею Центральної Ради, так і над самою делеґацією, нама-

*) Між иньшим, ні одна московська соціялістична газета в Петрограді не захотіла надрукувати „деклярації".

таючись „установити“ степень досвідчености членів делеґації в науці державного права, в економиці й иньших премудростях, на підставі і в світлі яких треба було, на думку комісії, розглядати справу відродження українського народу. Комісія, звичайно, приходила до таких висновків, які випливали цілком з клясових інтересів московської торговельно-промислової буржуазії, що все ще мріяла про Дарданели, про нові економичні простори для своїх капіталів, і тільки сплескувала руками, вислухуючи „не наукову“ арґументацію членів делеґації — в склад якої входили і звичайні селяне, робітники та салдати.

Справа, власне, була передрішена наперед. Національні справи в Правительстві були предоставлені на вирішення кадетів, а кадети (партія народньої свободи) саме перед приїздом делеґації Центральної Ради відбули в Петрограді свій восьмий з'їзд, яки досить докладно розглянув між иньшим і справу майбутнього політичного устрою російської держави. На тому з'їзді голова Центрального Комітету партії Мілюков, обговорюючи справу автономії країв Росії, виразно сказав, що партія постарається знайти таке рішення справи, при якому „була би дана можність поодиноким місцевостям Росії утворити в себе місцеву автономію, на основах місцевого законодавства, без захитання державної єдности Росії . . . . Партія народної свободи для теперішнього моменту не уважає правильним розвязання питання в напрямі утворення національно-територіяльних орґанізацій. Вона виходить з істнуючих територіяльних історичних орґанізацій *), передаючи саме сим істнуючим орґанізаціям права і компетенцію в справі видання місцевих законів, які задовольнять вимоги децентралізації“. А докладчик по сій справі Ф. Кокошкін, виступаючи проти федеративного устрою і національно-територіяльних автономій, так само заявив, що він визнає потребу „автономії не національної, а чисто територіяльної, з узглядненням економичних і побутових відносин деяких місцевостей — себ-то автономії не державного, а провінціяльного типу з вузьким, порівнюючи, кругом ділання виключно в місцевих справах“. Відповідно до ціх висловлених „стовпами“ партії думок, випала і ухвала з'їзду „про автономію та права національностей“, в якій між иньшим говорилось, що при розвязанню національної справи треба виходити з таких засад:

„1. Російська мова, як загально-державна, повинна бути мовою центральних державних інституцій, армії та фльоти. В місцевих державних та громадянських інституціях і наукових закладах, що удержуються коштом держави або орґанів місцевої самоуправи і автономії, повинно установити право уживання місцевих мов, відповідно до національного складу населення, з забезпеченням, шляхом загально-державного законодавства, прав російської мови та мов національної меньшости. Населення кожної місцевости повинно дістати забезпечення початкової, а по можливости і дальшої освіти в рідній мові. 2. Вищі територіяльні орґани самоуправи (губерські і краєві земства) повинни мати право провінціяльної автономії (видання місцевих законів) в деяких сферах місцевого господарського, культурного і національного життя, з забезпеченням для загальної власти можности признати чинність законів, що нарушували б межі автономії, встановленої загально-державною конституцією. 3. При

*) Губерній.

установленню конституції російської республики згадані в попередній точці права місцевої автономії уділяються губернським орґанам самоуправи і відповідаючим їм нинішнім територіяльним одиницям (нині істнуючим областям). Разом з тим конституція повинна відкрити законний шлях до задоволення бажань місцевого населення відносно злиття установлених територіяльних одиниць в більші области, поділу їх на меньші одиниці та змін їх меж і компетенцій" (19).

Отже, в уяві з'їзду кадетської партії істнувала одна неділима і „несходима" Росія, поділена на губернії, замешкані населенням, а не народами і націями. Відповідно до цієї уяви, висовувся і плян децентралізації Росії, шляхом поширення прав істнуючих земських самоврядувань, „вплоть" до такої „радикальної" річи, як провінціяльна автономія в господарських і культурних місцевих справах, при чому „населенню" може бути забезпечена наука на рідній мові в початковій школі. От і все. Про яку тут національно-територіяльну автономію та ще й федерацію може йти мова? Про яких особливих комісарів по національних справах при Правительстві? Про які Краєві Ради і, знову, Комісарів? Хіба для „населення" не досить земств і губернаторів, чи губерніяльних Комісарів Временного Правительства, що заступили бувших царських губернаторів? І при чім же тут знову мова про допущення представників „населення" на мирову конференцію і українізація війська? Так повинна була подивитись на справу Урядова Комісія і так дійсно вона і подивилась, додавши до кадетських резолюцій тільки свою арґументацію, що не може ж Московщина піти на таку автономію своєї области, яка одрізувала б її від Чорного Моря, розбивала мрії про Дарданели, затрудняла б їй доступ до українського вугілля, заліза й иньших потрібних для московської буржуазії річей.

А тут ще і „населення" Київа, цієї „матери городів руських", — ріжні „общероси", „малороси", „югороси", чорносотенці і соціялісти, буржуї і демократи, довідавшись, що Центральна Рада послала до Петрограду делеґацію не за чим иньшим, як тільки за автономією, забили на ґвалт.

„Південно-російський демократичний союз" послав до Тимчасового Правительства, до Петроградської Ради робітничих і салдатських депутатів, до Селянського З'їзду, Голові Комісії по підготовленню скликання Установчих Зборів і Членам Державної Думи телеґраму, в якій писав, що „будучи занепокоєний відомостами про майбутнє оповіщення автономії України, гадає, що цю справу можуть розвязати тільки Установчі Збори та плебісціт цілого населення південної Росії. Оповіщення автономії Тимчасовим Правительством було б неправним актом, бо нічим не доведено, що більшість Малоросів солідарна з Центральною Радою." *) Відомий українофер, посол до Д. Думи В. Шульгин, налякавшись самого факту, що Правительство застановляється над українською справою, удався до міністра-предсідателя кн. Львова за „виясненням", і заспокоював потім свою чорносотенну юго-руську братію через „Кіевлянина", що трівожитись нема чого, що князь Львов рішуче

*) „Новое Время" (від 12. червня н. ст.).

одмовляється дати згоду на автономію України до Установчих Зборів і сумнівається в тому, „чи висловлює дійсні бажання всього населення півдня Росії та його ґрупа, котра називав себя Українцями і проявляє велику активність“. Підтюпцеи за Шульгини побігли до кн. Львова і „демократи та соціялісти“. Київський Комітет обєднаних громадських орґанізацій так само „занепокоївся“ тим, що українська делеґація веде розмови з Правительством, і також послав до Голови Урядової Комісії — тов. міністра внутр. справ Щепкіна телеґраму, якою домагався, аби попереду, ніж рішати справу, Правительство заслухало його — Виконавчого Комітету — погляд на ті домагання, які ставить Ц. Рада. А які то були погляди, князь Львов добре знав і не вислухавши їх.

Таким чином, Правительству залишалось тільки піти за голосом „народу“, бо звісно ж, що той голос в данім разі являвся для нього не меньше, як голосам божим. До речі, „Південно-російський демократичний Союз“ давав і підходящу формулу для одмовлення делеґації в її домаганнях. Мовляв, не маємо права, це діло Установчих Зборів. Не можемо чинити „неправних актів“. І для людського ока приємно і за український вугіль, залізо, Чорне море і тому подібні реальні річи не треба згадувати.

Пробувши кілька тижнів в Петрограді, втративши всяку надію одержати якусь відповідь і від Временного Правительства, Делегація Ц. Ради після тих понижень, яких зазнала в передпокоях міністерських і Ради робітничих депутатів, повернула. без всякої офіційної відповіді, додому, до Київа. А в той час Урядова Комісія зреферувала Правительству справу, і Правительство, нарешті, вирішило її, ухваливши одкинути домагання Української Центральної Ради. В своєму повідомленні про одкинення українських домагань Правительство писало:

„Передовсім Правительство сумнівається, чи можна Центральну Українську Раду вважати правосильною в змислі признання за нею компетенції висловлювати волю всього населення тих місцевостей, які Центральна Рада бажає включити в терпторію будучої автономної України? Тому, що Рада не вибрана шляхом всенародного голосування, Тимчасове Правительство не може признати її виразницею правдивої волі всього українського народу. Для того Тимчасове Правительство признає, що як з формального боку, так і з фактичного, справу установлення автономії України можуть порішити тільки Установчі Збори.

З цієї точки погляду, для Тимчасового Правительства було б тяжко видати якийсь акт в справі автономії України, бо цей поступок мав би випереджуюче значіння. Крім того, видання акту принципіяльного значіння, без докладного означення змісту поняття автономії України, могло б повести до ріжнородних тириторіяльних і иньших непорозумінь.

Отсе відмовне рішення в справі видання акту про автономію України прийняло Тимчасове Правительство одноголосно.

Так само Тимчасове Правительство признало, що воно не має права установляти новий адміністраційний лад на Україні з виділенням в її теригоріяльний склад 12 губерній і утворенням окремих комісарів, бо тим самим наперед розвязувано б справу будучого ладу України, котра, на думку Тимчасового Правительства, цілком належить до компетенції Установчих Зборів.

Що до справи самостійного українського війська — Тимчасове Правительство признало можливим тимчасове порішення цієї справи тільки в тім обємі, в якім це означив міністр війни у своїх заявах українським орґанізаціям в Київі.

Приймаючи таке рішення в справі предложених українською делеґацією жадань, Тимчасове Правительство підчеркує рівночасно, що воно признає національні окремішности та своєрідні умови життя України і відповідну необхідність розвязки справи будучого ладу України, котра в повнім обемі належить до Установчих Зборів".

Отже не признаємо і начеб-то і признаємо, але, у всякім разі, не вважаємо себе в праві розвязувати справи. Звичайно, це була тільки формальна одписка, продиктована зовсім неформальними, а цілком матеріяльними, шкуриними інтересами нації-пана, що боялась втратити своє панування на такому великому і багатому просторі, яким являлась Україна. Не боялось же Тимчасове Правительство оголошувати актів великої політичної ваги в справі Польщі та Фінляндії. Не побоялось потім і проголосити Росію республикою, не чекаючи Установчих Зборів, а тут боялось визначити Краєвого Комісара. Не річевими були також і закиди, що Центральна Рада, як не обрана всенароднім голосованням, через те не може висловлювати волі народу України. Цей аргумент повертався проти самого ж Тимчасового Правительства, яке також не було обране „всенароднім голосованням" і в своїй роботі спіралось на революційний орґан — Петроградську Раду робітничих і салдатських депутатів, обрану, звичайно, також не всенароднім голосованням. Та це все мало турбувало революційне сумління не тільки буржуазії, але й соціялістичної московської демократії, представники якої в коаліційнім Правительстві йшли в українській справі в сердечній спілці з своєю буржуазією.

Чорносотенці-реакціонери, на чолі з Шульгиним, потирали з задоволенням руки, радіючи з „мудрого" рішення Временного Правительства. А разом з реакціонером Шульгиним раділа і соціялістична пануюча демократія на Україні. Многолюдне обєднане засідання Київського виконавчого Комітету громадських орґанізацій, Ради робітничих депутатів, Ради салдатських депутатів і Ради коаліційного студентства, просмакувавши відповідь Временного Правительства на декларацію Центральної Ради, винесло з приводу неї таку свою ухвалу:

„Стоячи зовсім виразно на ґрунті порядку в Росії і на принціпах децентралізації та широкої автономії, ми цілком прилучаємося до Тимчасового Правительства і всією силою свого авторітету *) готові піддержати його точку погляду що до того, що ця справа в розумінні загальних основ автономії, її обєму і фактичного змісту може бути розвязана тільки Установчими Зборами. В теперішнім часі, на нашу думку, може бути мова тільки про приготування справи до Установчих Зборів і про здійснення культурно-національних гасел". **)

Та не довгою була ця спільна радість чорносотенця з соціялістом і западто поспішною. Вона хутко зникла, розвіявшись, як дим на вітрі, коли знову залунав грізний голос довготерпеливого українського селянина, салдата і робітника.

---

*) Певно голови Ради робітничих і салдатських депутатів — Незлобін і Таск — розуміли під ним не тільки моральний авторітет.

**) Засідання 16. червня н. ст.

16. Відповідь українського народу на відмову Временного Правительства. (І Селянський та ІІ Військовий З'їзди.) Добре, що закінчення переговорів з Временним Правительством в справі домагань Української Центральної Ради припало як раз на той час, коли в Київі саме розпочав свою працю ґрандіозний так званий Перший Всеукраїнський Селянський З'їзд і був на передодні Другий Всеукраїнський Військовий З'їзд. Центральна Рада могла ще раз перевірити свій мандат і впевнитись в настроях українського селянства і вояцтва, а пануюча демократія знову мала добру нагоду подумати ще раз над своїм відношенням до української національно-політичної революції.

На Селянський З'їзд було закликано по одному представникові від волостної селянської спілки, по два представники від повітових Комітетів Селянської Спілки і по два представники від ґубернських орґанізацій Селянської Спілки. Загальна кількість селянських депутатів, що прибули на з'їзд, сягала 2 500 чоловіка. Шість день від рання до пізнього вечора кипіла напружена робота в залі Київського Купецького Зібрання,*) шість день українське трудове селянство міркувало над болючими для нього справами: автономії України, припинення війни, земельною справою і справою своєї клясової орґанізації. А з цих шости днів цілих два пішло на палкі дебати, на обговорення докладу делеґації Центральної Ради про переговори з Временним Правительством і намічення дальшої провідної лінії національно-визвольної боротьби.

Доклад членів делеґації про те, що Правительство зволікає з відповіддю, і про самий характер переговорів зробили надзвичайно сильне враження на селянство. Всі зрозуміли відволікання справи Урядом, як бажання задержати і на далі українське селянство в тій безпросвітній національній неволі та безправности, в якій воно перебувало за часів царату. Настрій піднісся до великого напруження. Ображене почуття національної і звичайної людської гідности українських трудових мас шукало виходу. В словах численних промовців почулися нарікання на делеґацію Центральної Ради і на саму Центральну Раду за те, що вона „принизилась" до того, що прохала Временне Правительство задовольнити домагання українського народу, тоді як повинна була, на думку промовців, вимагати, а не прохати. Иньші знов говорили, що Центральна Рада взагалі мляво веде справу і майже нічого не зробила для фактичного здійснення автономії України. Настроєні самостійницьки члени з'їзду в палких промовах радили порвати цілком з Московщиною, негайно оголосити самостійну українську республику. Представник Черкаського повіту селянин-салдат Білий сказав,

---

*) З'їзд відбувся в кінці травня і на початку червня місяця ст. ст.; на порядкові денному з'їзду стояли такі питання: 1. Переговори Ц. Ради з Тимчас. Правительством в справі автономії України; сучасний момент (відношення до Тимч. Правительства і війни); 2. Земельна реформа на Україні (земельні комітети і Центр. Україн. Земельн. Комітет); 3. Орґанізація селянства на Україні (вибори Всеукраїнської Ради Селянських депутатів і Центрального Комітету); 4. Вибори селянських депутатів до Укр. Центр. Ради.

З'їзд пройшов під проводом В. Винниченка (у. с.-д.), Б. Мартоса (у. с.-д.), П. Христюка (у. с.-р.) і М. Осадчого (старого українського народника і відомого селянського діяча), обраних до президії З'їзду.

що, на його думку, „сучасні Українці повинні йти за прикладом славних предків, котрі вміли боронити свою волю з оружжам в руках“. „Хвиля велика, говорив проповець: і нам не простять наші діти та внуки, як ми її знарнуємо! Нам нема чого і нікому кланятися; візьмемо своє!“

Та не встиг з'їзд заспокоїтись і перейти до холодного і розважного обміркування важного питання: що саме вважати під тим „своїм“ і в якій саме формі „взяти“ те „своє“, як другого дня було одержано нову неприємну звістку з Петрограду — про заборону військовим міністром соц.-рев. Керенським, другого українського військового з'їзду. Як пожежою, спалахнув з'їзд новим гнівом і новим до того ще не бувалим обуренням. Гнівне „ганьба“ вирвалось з тисячі селянських грудей у відповідь на цю звістку. Знову записалися до слова десятки проповців, знову почулися нарікання на недемократичне і несправедливе відношення до українського визвольного руху Временного Правительства і з'окрема міністра Керенського, що забороною військового з'їзду посягнув на закон про волю зборів, коли тим законом захотіли скористуватись українські салдати, і на Петроградську раду робітничих і салдатських депутатів, що таке недемократичне поводження Правительства санкціонувала. Заборона з'їзду видавалась тим більш незрозумілою, чи краще сказати, тим більш ясно справленою саме проти української демократії, українського національно-визвольного руху, що саме в той час відбувався в Петрограді національний польський військовий з'їзд і скликався загальноросійський з'їзд салдатських і робітничих депутатів і що взагалі заборона українського військового з'їзду була першою забороною Временним Правительством якого б то не було з'їзду за весь час революції. Треба було надзвичайних зусиль, щоб заспокоїти розбурхане людське море. І хоч селянство врешті заспокоїлось, але в серцях і в думках його вже було проведено московською демократією нову спужку — глибоку і виразну — недовірря до московської демократії і переконаности, що справу орґанізації нового вільного ладу на Україні таки дійсно треба взяти на власні плечі і власну відповідальність.

Та те недовірря ще не перейшло в цілковиту зневіру. Ще оставалась надія на те, що Правительство і московська демократія зрозуміють справедливі і не такі вже великі вимоги українського народу, подані Центральною Радою, і задовольнять їх. З'їзд все ще не захотів сходити з шляху, визначеного Національним Конґресом. Після докладного обговорення справи переговорів з Временним Правительством З'їзд, одкинувши одноголосно пропозицію про негайне оголошення української республики,*) постановив також одноголосно слідуюче: „Заслухавши доклад про переговори з російським Тимчасовим Правительством, Перший Всеукраїнський Селянський З'їзд постановляє:

1. Приєднатись до домагань Української Центральної Ради, заявлених в її декларації, і вимагати від Тимчасового Правительства негайного задоволення цих домагань; 2) вважаючи на те, що тільки установлення в Росії федеративної демократичної республики з національно-тери-

*) За цю пропозицію було подано меньше двох десятків голосів.

торіяльною автономією України та забезпеченням прав національних меньшостей може оберегти край від безладдя. з'їзд постановляє доручити Центральній Українській Раді, разом з Українською Радою Селянських Депутатів: а) негайно виробити проєкт положення про автономію України і про федеративно-демократичний устрій російської республики. б) негайно скликати з'їзд представників других народів і країв. що домагаються федеративно-демократичного устрою і в) приложити всі сили до прискорення орґанізації українських територіяльних (краєвих) зборів; 3) З'їзд постановляє, щоб на Вкраїні всі самоврядування та інституції були негайно українізовані і через те закликає всі військові і громадські (селянські, земські та иньші) орґанізації і адміністративні установи України допомогти Центральній Українській Раді і Раді Селянських Депутатів в підготовленню автономного ладу на Україні".

Отже — рішуче приєднання до домагань Центральної Ради і заклик до негайного, активного творення автономного ладу на Україні в формі українізації всіх державних і громадських інституцій. А щоб український народ міг, після закінчення війни, жити національно-політичним життям в цілости, з'їзд ухвалив ще домагатись від Временного Правительства, аби воно подбало, „щоб представники народу українського взяли участь в мировому міжнародньому конґресі".

Таку національну позицію зайняв Перший Всеукраїнський Селянський З'їзд, в праві і авторитетности якого висловлювати волю українського селянства ніхто, навіть вороги українського визвольного руху, не могли сумніватись і не сумнівались. Одна з російських ґазет,*) що весь час підкопувалась під український визвольний рух і все хотіла довести його штучність, одірваність від широких українських народніх мас, з таким одвертим зачудованням описувала цей величній, щиронародній, справді селянський з'їзд:

. . .„В ті щасливі хвилі, коли на селянськім з'їзді не бурхають національні пристрасти і не чуються демаґоґічні заклики, тоді там віддихаєш душою, — писала ґазета. Невільне, майже святе тремтіння огортає, коли побачиш подібні збори. І питаєш себе:

— Чому це? Від чого так відразу хвилює цей незвичайний вид чепурного Купецького Зібрання?

Для „солодких" звуків була у нас призначена головно ця заля. Для відомих співаків і співачок, для ґеніяльних піаністів і скрипаків, яких з задержаним віддихом слухала чепурна міська публика. Тепер тут — і публика иньша, і звуки иньші, й музика иньша, якої і не порівнювати ні з чим ні по красоті, ні по силі, ні по значінню . . .

І стає зрозумілим невільне хвилювання.

Тут народ творить свою волю.

Тут народ будує своє життя.

Тут народ трудолюбиво та вдумчиво кладе камінь за камінем свого нового, прегарного дому . . .

І ми щасливі, що дожили до сього часу. Ми на очі, не у сні, а на яві бачимо народ, покликаний по своїм розумінню перебудовувати ціле своє життя. І бачити се та слухати простих, але завжди ясних, розумних селянських промов без тремтіння і хвилювання не можна . . .

Величезна заля з гори і до низу (буквально!) залита селянством. Тут селянське царство. Десь-не-десь тільки побачиш інтеліґента в урядничім або офіцерським убранню. А решта — одні селяне: і старі, й молоді, і заможні і сільська біднота. І всі з такими поважними обличчами, з печаттю глибокої думи народнього ума. Густо стовпилися коло широкого предсідательського стола, за яким орудує „товариш голова"-предсідатель. Стоять і сидять по краях естради.

---

*) „Кіев. М." з 16. червня н. ст. — „В селянськім царстві."

А деякі просто розложилися на підлозі перед столом голови і часами, як статуї, стоять навколішках, не рухаючися та слухаючи кождого слова референта і бесідників. Всі ряди крісел, всі канапи, всі входи зайняті селянством, шереги стоять коло стін залі. Хори обліплені народом. Ні клаптика свобідного місця. Куди не глянеш — море голів, море селянських облич і постатей . . .

То настає глибока тишина і виразно, ясно чуються слова того, що говорить. То знов зашумить і заремствує народній гомін — здається, що старий Дніпро бє приливом у непогідну, бурливу ніч . . .

. . . Не знаю, де ще селянство так жадливо й уважно слухало, як на цім з'їзді. А багато — з записними книжечками і щось то виводять у них кривульками. І скромна, вродлива молодичка акуратно записує відломком олівця на картці з бльочку.

— А чи зрозуміють все на місцях? — питає товариш голова.

— Зрозуміють! — загуділо народнє море.

А молоденький парубчак з почервонілим дівочим обличчам, яке сяє радістю, гукає:

— Як же вони не зрозуміють, коли я тут слухаю і все їм оповім! . . .

І відчувається, що цей делеґат від села не пропустить з усього з'їзду ні одного слова. Він нічого не записав, все-все до останнього слова зложив він у своїй памяти і нічого не переплутає" . . .

Так, дійсно, на цьому з'їзді український народ, народ-селянин, творив свою волю, будував своє нове життя, „трудолюбиво та вдумчиво клав камінь за камінем свого нового, прегарного дому, та не хотіли розуміти цього там далеко, в Петрограді, в учених професорських комісіях; не хотіла розуміти і відчувати краси цього дивного національного пробудження українського народу нація-пан, навіть в своїй кращій частині, в демократії.

На закінчення праці з'їзду, що по вирішенню національного питання займався кілька день справою земельною й орґанізації селянства,*) надійшла до Київа нова холодна і жорстока звістка про те, що Временне Правительство одкинуло домагання українського народу . . . Як грім з ясного неба, вдарила вона в селянство на з'їзді і у всю українську демократію.

Оголосивши телеґраму з Петрограду про відкинення українських домагань, Голова Центральної Ради М. Грушевський сказав:

— „Свято революції скінчилося! Настає грізний час! Україна повинна бути зорґанізована! Свою долю повинен рішати тільки Український Народ!"

Повне віри в свої сили, натхнене — „Хай живе вільна Україна!", що вирвалось з тисячі селянських грудей, було відповіддю і на ці слова М. Грушевського і на відмову Временного Правительства. Селянський З'їзд вже не потрібував наново переглядати своїх постанов і виносити нових ухвал. Щира відповідь українського трудового селянства на лукаву відповідь Временного Правительства була вже ясною з того, що від самого серця вийшло „хай живе вільна Україна". Конкретної ж форми їй мала надати Українська Центральна Рада разом з Всеукраїнською Радою Селянських Депутатів, обраною на З'їзді і включеною в склад Центральної Ради (20).

Селянські депутати роз'їхались по всій Україні з гаслом: „Нехай живе вільна Україна! Будуймо сами собі вільне життя на Україні!"

---

*) Постанови ці подані нижче.

А Центральна Рада, поповнена Радою Селянських Депутатів, обміркувавши відповідь Временного Правительства і прийнявши на увагу нові обставини, що зайшли на Україні в звязку з тією відмовною відповіддю, одноголосно ухвалила (16. червня н. ст.) таку постанову:

„Обміркувавши відповідь Тимчасового Російського Правительства на домагання Української Центральної Ради і вважаючи, що признання права українського народу на автономію відповідає його трудовим і національним інтересам, загальні збори Української Центральної Ради, доповнені Українською Радою Селянських Депутатів і Військовим Українським Генеральним Комітетом, признали, що, відкинувши домагання Центральної Ради, Тимчасове Правительство свідомо пішло против інтересів трудового народу на Україні та проти принципу самоозначення національностей, проголошеного ним самим — Тимчасовим Правительством. З огляду на те, Центральна Рада признала конче потрібним:

1. Звернутися до всього українського народу з закликом орґанізуватися та приступити до негайного закладання фундаменту автономного ладу на Україні.

2. Центральна Українська Рада вважає потрібним негайно видати до українського народу універсал, котрий має вияснити істотність домагань української демократії, представленої Центральною Радою, а також ті завдання, що стоять перед нею при будові автономного ладу на Україні вкупі з иньшими національностями Української Землі.

3. Загальні Збори вважають, що Центральна Рада використала всі засоби, щоб увійти в порозуміння з Тимчасовим Російським Правительством з приводу проголошення принципу автономної України та, прийнявши під увагу, що стихійний зріст українського руху приймає все більші й більші розміри, що відмова Тимчасового Правительства може звернути цей рух на небажаний шлях, Українська Центральна Рада постановляє тепер ще з більшим напруженням сил приступити до орґанізації і надання сьому рухові (певного) напряму, щоб не привести краю й всієї Росії до анархії, та знищення завойовань революції.“

Так Українська Центральна Рада оцінила момент і стала на шлях дійсної революційної боротьби за національне визволення Українського Народу. Другий Український Військовий З'їзд, що роспочався зараз-таки після селянського (5.—10. червня ст. ст.) переконав Ц. Раду остаточно в правильности та конечній необхідности цього шляху і примусив її зробити швидче той крок і сказати те слово, яке вона приобіцяла в своїй постанові.

Як вже згадувалось вище, міністр військових справ Керенський заборонив З'їзд, вважаючи його „невчасним“. Одначе ця заборона дала наслідки цілком протилежні тим, яких сподівався Керенський. Коли українські вояки довідались про заборону З'їзду, то це тільки піднесло значіння з'їзду в їхніх очах, і після цього вже не було сили, яка могла б стримати салдатів від посилки своїх делеґатів на з'їзд. На день відкриття З'їзду прибуло до Київа стільки вояків-депутатів, що вони не могли вміститись в будинку Троїцького Народного Дому, в якому думалось відбути З'їзд, і засідання його довелось перенести до великого міського театру. Всього на З'їзд прибуло біля 2500 депутатів, що представляли собою 1,500.000 озброєного українського народу. Заборона З'їзду Керенським, звичайно, не мала тої сили, щоб дійсно унеможливити роботу його. З'їзд, зібравшись й обміркувавши цю заборону, ухвалив постанову, в якій зазначив, що „український народ, рівний во всіма культурними народами світу, має, з часу знищення російського царату, повні права вільного народу, котрі й буде боронити“ і що, таким чином, „право зборів і з'їздів належить Українцям, як і иньшим

вільним народам, а через те й заборона з'їзду військовим міністром Керенським являється незаконною". Наприкінці резолюції З'їзд зазначив, що він буде „свої постанови обовязково проводити в життя".

Заборона З'їзду й одновна відповідь Временного Правительства на домагання Центральної Ради зробили те, що весь З'їзд пройшов в піднесенім настрою і дебатував головним чином справу національно-політичну. Майже тиждень бурхливо кипіло на з'їзді, на безконечних мітінґах біля будинку з'їзду і у всьому Києві. Вояки, повні життєвих сил і енерґії, звикши на фронті реально дивитись на річи, ставили питання просто і руба: коли Правительство не хоче нас слухати, то нема і нам чого на нього зважати. Маємо свій розум, маємо силу — робімо ж так, як це потрібно нам — українському трудовому народові, а не комусь там, хоч би і в Петрограді. У знову довелося керовникам українського руху вживати надзвичайних сил, щоб цей стихійний протест і гнів українського салдата не перейшов певних меж і не зламав раптово наміченої лінії орґанізованої і плянової боротьби за національне визволення і загальні здобутки революції (21). Як і на селянськім з'їзді, вносилися знову, тільки ще гостріші пропозиції осуду Временного Правительства і всієї московської демократії; чулися голоси за необхідність цілковитого і негайного відділення України від Росії. Та після докладного обміркування політичного моменту і всієї справи визвольної національної боротьби, з'їзд одноголосно ухвалив таку постанову:

„Другий Всеукраїнський військовий З'їзд в складі 2308 делеґатів з фронту, тилу і фльоти — представників 1,600.000 озброєного орґанізованого українського народу, обміркувавши позицію, яку зайняв Центральний Тимчасовий Уряд що до українського народу та Центральної Ради, визнає:

1. Тимчасовий Російський Уряд цілковито не розуміє національних відносин на Україні і не оцінює, як слід, великої орґанізованої та стихійної, пробудженої революцією сили української демократії.

2. Цим нерозумінням і систематичним опором домаганням української демократії Тимчасове Центральне Правительство загострює національні конфлікти на Україні, перешкоджає великій орґанізаційній роботі українського народу і викликає анархістичні настрої серед населення ріжних національностей, на Україні сущих.

Вважаючи на це, Другий Військовий З'їзд постановляє:

1. Поставити на увагу Тимчасовому Російському Урядові, що коли він дорожить збереженням здобутків революції по всій Росії, а з'окрема спокоєм і пляномірною орґанізацією народніх мас на Україні, то першим засобом до цього є одміна постанови Уряду в справі домагань, які були представлені йому Центральною Українською Радою, і негайне признання тих домагань.

2. Пропонувати своєму вищому представницькому орґанові — Центральній Українській Раді — в цій справі до Уряду більше не звертатись і негайно приступити до твердої орґанізації краю в згоді з національними меньшостями — цеб-то до фактичного переведення в життя підвалин автономного ладу, яко єдиного способу врятувати Україну і всю Росію від безладдя та загибелі. З'їзд з свого боку забезпечує найактивніщу рішучу піддержку Центральній Раді у всіх її заходах і кличе весь орґанізований Український народ одностайно і неухильно виконувати всі її постанови.

3. В справі переведення підвалин автономії України в життя, З'їзд вважає необхідним пропонувати Центральній Раді, яко мога швидче скликати територіяльні збори для порозуміння з національними меньшостями і розгляду проекта статуту автономії України".

Ми не будемо докладно спинятись тут на праці і постановах з'їзду в иньших справах, що стояли на порядкові денному (постанови в справі військовій, земельній та иньших), які надають живого змісту і життєвого значіння наведеній вище постанові (22). На деяких з них ми спинимося пізніще, коли будемо говорити про той соціяльно-економичний зміст, який вкладали українські трудові маси в свій ідеал відродженої України. Не будемо також спинятись і на аналізі наведеної постанови: вона говорить сама за себе. Зазначимо ще тільки тут, що З'їзд обрав Українську Раду Військових Депутатів, постановив ввести її в склад Центральної Української Ради на таких самих основах, як була введена туди перед цим Українська Рада Селянських Депутатів, доручивши їй боронити в Центральній Раді інтереси українського трудового народу, як їх розуміло вояцтво.

Таку відповідь дало через свої з'їзди українське трудове селянство і вояцтво на одмову Временного Правительства. Українській Центральній Раді залишалося тільки надати цій відповіді певної й урочистої, як того вимагав момент, форми. І Українська Центральна Рада виконала це завдання з успіхом.

17. Українська Центральна Рада І Універсалом своїм оголошує автономію України й утворює Ґенеральний Секретаріят. Ще перед початком військового з'їзду українські вояки (члени з'їзду) урочисто присяглися на Софійській площі, що „не вернуться до своїх частин без автономії матері-України" (23). На з'їзді цей настрій виллявся в форму „пропозиції своєму найвищому орґанові" — Центральній Раді — більше не звертатись до Временного Правительства в справі автономії України і приступити негайно до твердої орґанізації краю.

Отже дві з половиною тисячі депутатів салдатів, козаки-богданівці і весь народ український ждали нетерпливо того оголошення „автономії Матері-України". Вояків не можна було і гріх було одпустити з Київа без автономії. Автономія мусіла бути проголошена.

Центральна Рада, хоч вже і вирішила (ухвалою своєю від 16. червня н. ст.) піти шляхом так званого „самочинного" оголошення автономії України, проте ще раз попробувала звернутись (через п. Суковкіна — Губ. Комісара Київщини) до розуму Временного Правительства. Київський Губерніяльний Виконавчий Комітет, в склад якого входило чимало Українців, весь час стояв по боці Центральної Ради і тепер, вважаючи одмовну відповідь Временного Правительства помилкою, що може пошкодити спокоєві на Україні, він вирішив звернутись до Временного Правительства з проханням і порадою переглянути рішення в українській справі.

Від імени Комітету було послано телеґраму такого змісту:

„Останніми днями український рух проявився у Київі всеукраїнським з'їздом селянських депутатів у числі 2200 участників і всеукраїнським військовим з'їздом при участи 2000 делеґатів. Селянський З'їзд, що вже закінчив свою працю, прийняв одноголосну постанову про необхідність національно-територіяльної автономії України, а також про підтримку всіма засобами армії та про необхідність рішучої оборони краю. Засідання військового з'їзду відбуваються у тім же настрою.

Київський губернський виконавчий Комітет уважає своїм обовязком звернути увагу Тимчасового Правительства, що відмова признання заявлених Центральною Українською Радою жадань, як рівно ж телеґрама міністра війни про невчасність українського військового з'їзду, викликала велике заворушення серед українського населення, яке виллялося в безперестанних, многолюдних летючих вічах, що відбуваються від раннього ранку до пізньої ночі (24). Хоч це заворушення і сприяє різкому зміцненню досі непомітних скрайніх течій, проте завдяки зорґанізованости Українців життя у Київі, як і в губернії, йде спокійно і без ексцесів. Губернський Виконавчий Комітет уважає своїм обовязком катеґорично запевнити, що всі чутки, котрі иноді походять навіть з офіціяльних джерел про наче б доконані або підготовлювані Українцями ексцеси не мають під собою ніяких фактичних підстав.

Для збереження на Україні і надалі спокійного життя і можности плянової праці для потреб армії, Губернський Виконавчий Комітет уважає необхідним, аби Тимчасове Правительство як найскорше вжило рішучих заходів, щоб заспокоїти на[illegible]ння України. Український рух набрав великої сили, яка безперервно ро[illegible]ається, тому цілком не можна допустити його дальшого іґнорування. Найкращим способом заспокоєння, що мав би забезпечувати інтереси цілої держави, Виконавчий Комітет уважає потребу видання правительственого роспорядку про найскорше скликання до Київа осібної наради з представників Тимчасового Правительства, національних і політичних орґанізацій і партій, при умові, що Українці дістануть відповідне представництво. Цій нараді треба доручити підготовлення для Установчих Зборів підстав автономії України та взаємних відносин України до цілої Держави.

Виконавчий Комітет Губернської Ради обєднаних громадських орґанізацій на своїм засіданню дня 20. червня (н. ст.), яке відбулося під моїм проводом, постановив отсю свою одноголосну ухвалу довести до відома Тимчасового Правительства та просити найскоршої розвязки порушеної тут справи.

Предсідатель Київського Губерн. Виконавчого Комітету, Губернський Комісар Суковкін."

Та ця остання спроба також не досягла своєї цілі. Правительство мовчало. Військовий З'їзд після майже тижневої праці закінчував свої справи. Ждать далі не було ніякої рації і можливости.

І от 10. червня (ст. ст.), в останній день засідань Військового З'їзду, Центральна Рада оголосила свій „Перший Універсал Української Центральної Ради до Українського Народу, на Україні і по-за Україною сущого".

Універсалом тим Центральна Рада оповістила слідуюче:

„Народе український! Народе селян, робітників, трудящого люду!

Волею своєю ти поставив нас, Українську Центральну Раду, на сторожі прав і вольностей української землі.

Найкращі сини твої, виборні люде від сел, від фабрик, від салдатських казарм, од усіх громад і товариств українських вибрали нас, Українську Центральну Раду, й наказали нам стояти і боротися за ті права і вольности.

Твої, Народе, виборні люде заявили свою волю так:

Хай буде Україна вільною. Не оділяючись від усієї Росії, не розриваючи з державою російською, хай народ український на своїй землі має право сам порядкувати своїм життям. Хай порядок і лад на Вкраїні дають вибрані всенародним, рівним, прямим і тайним голосуванням Всенародні Українські Збори (Сойм). Всі закони, що повинні дати той лад тут у нас, на Вкраїні, мають право видавати тільки наші Українські Збори.

Ті ж закони, що мають лад давати по всій Російській державі, повинні видаватися у Всеросійськім Парляменті.

Ніхто краще нас не може знати, чого нам треба й які закони для нас луччі.

Ніхто краще наших селян не може знати, як порядкувати своєю землею. І через те ми хочемо, щоб, після того, як буде одібрано по всій Росії по-

міщицькі, казенні, царські, монастирські та иньші землі у власність народів, як буде видано про це закон на Всеросійськім Учредительнім Зібранні, право порядкування нашими українськими землями, право користування ними належало тільки нам самим, нашим Українським Зборам (Соймові).

Так сказали виборні люде з усієї Землі Української.

Сказавши так, вони вибрали з-поміж себе нас, Українську Центральну Раду, і наказали нам бути на чолі нашого народу, стояти за його права і творити новий лад вільної автономної України.

І ми, Українська Центральна Рада, вволили волю свого народу, взяли на себе великий тягар будови нового життя і приступили до тієї великої роботи.

Ми гадали, що Центральне Російське Правительство простягне нам руку в цій роботі, що в згоді з ним ми, Українська Центральна Рада, зможемо дати лад нашій землі.

Але Тимчасове Російське Правительство одкинуло всі наші домагання, одіпхнуло простягнену руку українського народу.

Ми вислали до Петрограду своїх делеґатів (послів), щоб вони представили Російському Тимчасовому Правительству наші домагання.

А найголовійші домагання ти були такі: Щоб Російське Правительство прилюдно окремим актом заявило, що воно не стоїть проти національної волі України, проти права нашого народу на автономію.

Щоб Центральне Російське Правительство по всіх справах, що торкаються України, мало при собі нашого Комісара по українських справах.

Щоб місцева власть на Вкраїні була обєднана одним представником від Центрального Російського Правительства, себ-то вибраним нами Комісаром на Вкраїні.

Щоб певна частина грошей, які збіраються в Центральну Казну з нашого народу, була віддана нам, представникам цього народу на національно-культурні потреби його.

Всі ці домагання наші Центральне Російське Правительство одкинуло.

Воно не схотіло сказати, чи признає за нашим народом право на автономію, та право самому порядкувати своїм життям. Воно ухилилось від відповіді, одіславши нас до майбутнього Всеросійського Учредительного Зібрання.

Центральне Російське Правительство не схотіло мати при собі нашого Комісара, не схотіло разом з нами творити новий лад.

Так само не схотіло признати Комісара на всю Україну, щоб ми могли разом з ним вести наш край до ладу і порядку.

І гроші, що збіраються з нашої землі, одмовилось повернути на потреби нашої школи, освіти й орґанізації.

І тепер, Народе Український, нас приневолено, щоб ми самі творили нашу долю. Ми не можемо допустити Край наш на безладдя та занепад. Коли Тимчасове Російське Правительство не може дати ладу у нас, коли не хоче стати разом з нами до великої роботи, то ми самі повинні взяти її на себе. Це наш обовязок перед нашим краєм і перед тими народами, що живуть на нашій землі.

І через те ми, Українська Центральна Рада, видаємо цей Універсал до всього нашого народу і оповіщаємо: од нині самі будемо творити наше життя.

Отже, хай кожен член нашої нації, кожен громадянин села чи города од нині знає, що настав час великої роботи.

От цього часу кожне село, кожна волость, кожна управа повітова чи земська, яка стоїть за інтереси українського народу, повинна мати найтісніщі орґанізаційні зносини з Центральною Радою.

Там, де через якісь причини адміністративна влада зосталась у руках людей, ворожих до українства, приписуємо нашим громадянам повести широку, дужу орґанізацію та освідомлення народу і тоді перевибрати адміністрацію

В городах і тих місцях, де українська людність живе всуміш з иншими національностями, приписуємо нашим громадянам негайно прийти до згоди й порозуміння з демократією тих національностей і разом з ними приступити до підготовки нового правильного життя.

Центральна Рада покладає надію, що народи не українські, що живуть на нашій землі, також дбатимуть про лад та спокій у нашім краю й у цей тяжкий час вседержавного безладдя дружно, одностайно з нами стануть до праці коло орґанізації автономії України.

І коли ми зробимо цю підготовчу орґанізаційну роботу, ми скличемо представників від усіх народів землі української і виробимо закони для неї. Ті закони, той увесь лад, який ми підготовимо, Всеросійське Учредительне Зібрання має затвердити своїм законом.

Народе український! Перед твоїм вибраним орґаном — Українською Центральною Радою стоїть велика і висока стіна, яку їй треба повалити, щоб вивести народ свій на вільний шлях.

Треба сил для того. Треба дужих, сміливих рук. Треба великої народньої праці. А для успіху тої праці насамперед потрібні великі кошти (гроші). До цього часу український народ усі кошти свої оддавав у Всеросійську Центральну Казну, а сам не мав, та й не має й тепер від неї того, що повинен би мати за це.

І через те ми, Українська Центральна Рада, приписуємо всім орґанізованим громадянам сел і городів, усім українським громадським управам і установам з 1. числа місяця липня (іюля) накласти на людність особливий податок на рідну справу і точно, негайно і реґулярно пересилати його в скарбницю Української Центральної Ради.

Народе Український! У твоїх руках доля твоя. В цей трудний час всесвітнього безладдя і розпаду докажи своєю одностайністю і державним розумом, що ти, народ робітників, народ хліборобів, можеш гордо і достойно стати поруч з кожним орґанізованим, державним народом, як рівний з рівним.

Ухвалено: У Київі, року 1917, місяця червня (іюня), числа 10-е.

Цей Універсал справив на українське суспільство надзвичайно глибоке враження. Подібно до того, як з невимовною радістю і, навіть, з слізми на очах вислухали його українські салдати — члени Військового З'їзду, — з ентузіязмом зустрів ці слова Центральної Ради і увесь український трудовий народ. Майже по всіх містах, містечках, селах і хуторах України, на численних селянських, робітничих і загально-національних з'їздах, на фронтах у військових частинах, — всюди урочисто було відчитано Універсал, з захопленням і радістю, як святу вістку про нове, прегарне життя, що малювалося в народній уяві. Народ радів, народ хвилювався, народ складав масову формальну присягу на вірність Центральній Раді, на вірність проголошеним нею ідеалам (25). До Центральної Ради посипались сотнями, тисячами, безконечні, палкі привітання від ріжних ґруп та орґанізацій українського суспільства, від військових частин, від земств, з заявами, що вони визнають Центральну Раду за свій найвищий уряд, що будуть коритися їй і тільки їй, що будуть з радістю, охоче і пильно виконувати її приписи, її накази.

І не тільки присягались, не тільки вітали, а на ділі, як і чим могли, виявляли свою прихильність до Центральної Ради. До Київа з усіх закутків великої України їхали делеґати, представники сел, волостей, повітів, громад, комітетів, щоб на власні очі побачити ту Центральну Раду, привітати її і передати зібрані поміж робітниками і селянами гроші — мідні, срібні, золоті. Були дні, що біля скарбниці Центральної Ради стояли цілі черги селянських, робочих з мозолястими руками постатей з пакунками і торбиночками з грішми в руках. Це український народ ніс своїй Раді добровільний податок — невеликий, але щирий, даваний без примусу, з радістю.

Військові частини, їдучи на фронт, на смерть, поборюючи всі трудности, заїздили по дорозі до Київа. до Центральної Ради, щоб побачити кращих своїх людей, щоб почути від неї, від Центральної Ради, слово привіту і заявити, що, з її наказу, навіть на фронт селянин і робітник піде з радістю.

Що ж саме такого значного сказала Центральна Рада своїм Універсалом, що викликала такий всенародній ентузіязм?

Даремно було б шукати сили Універсалу в тих конкретних заходах і вказівках, які давав він українській революційній демократії в справі найближчих її завдань. Ті вказівки, хоч і мали велике значіння, але не вони хвилювали селянство, робітництво і все українське суспільство. Їх можна було б звести до кількох коротеньких точок. А саме: після наказу Центральної Ради, 1) кожне село, кожна волость, кожна управа — городська чи земська — повинна була вступити в тісні орґанізаційні зносини з Центральною Радою, 2) на адміністративні посади на Україні мали бути настановлені зусиллями орґанізованого українського громадянства особи, прихильні до українського національного відродження: 3) українське суспільство повинно було обложити себе добровільним податком на потреби. звязані з роботою Української Центральної Ради, і 4) творення автономного ладу на Україні повинно було переводити українською демократією в контакті і згоді з демократією иньших народів, що живуть на Україні. От і все.

Так само і не в обітницях Універсалу — передати народові, після ухвали Всеросійських Установчих Зборів, поміщицькі, манастирські та казенні землі, а також скликати український сойм для вироблення законів для України, — треба шукати причини успіху і впливу Універсалу.

Ні. Сила Універсалу полягала в иньшому. а саме в тому великому принціпі, який він проголосив словами: „од нині самі будемо творити наше життя“, і в тому великому, безмежному довіррі до творчих сил українського народу, яким пройнятий був весь Універсал. на якому він весь, від початку до кінця побудований. В цьому принціпі і в цій вірі треба шукати ключа до розгадки питання про причини надзвичайного успіху Універсалу. про причини народнього ентузіязму, викликаного ним.

Ці слова — „од нині ми сами, а не далекий Петроград, не далеке і чуже Временне Правительство і не хтось иньший, сами, тут у себе, без вічних перешкод, без вічного загаду, з власної волі будемо творити своє життя“ — це було все. Тут містилась вся національно-політична і соціяльно-економична проґрама. Сказавши це, вже не так важно було нагадати навіть і про землю і про майбутні Установчі Збори. Раз ми сами будемо творити своє життя, то ми вже нічого не забудемо, ми вже згадаємо про все: і про землю, і про війну, і про школу, і про нову народню власть на місцях, і про становище робітника на фабриці та заводі, і про самі фабрики та заводи, банки . . . Так думав український робітник і селянин.

Звичайно, це був революціний романтизм. Звичайно, цілком иньший зміст вкладали в те „ми сами будемо творити своє життя“ —

українське міщанство, здеклясована інтеліґенція, дрібна буржуазія. Ухвалюючи Універсал, українські соціялісти-федералісти, приміром, вовсіи і не гадали давати селянам землю без викупу, або, боже борони, вякийсь-но спосіб посягати на сите життя капіталістів. Звичайно, всі вони вірили в то, хотіли того і були переконані в тім, що це саме вони — українські міщане, дрібні буржуа, ідеольоґи не істунючої великої національної української буржуазії, — будуть „сами творити" оте нове життя, а український салдат, робітник та селянин буде засідати з ними при тому творенню тільки для декорації, в незначній кількости, добровільно признавши свою нездатність до „будування держави" і передавши цю мудру справу до їхніх „учених" рук. І багацько „хороших" річей вкладалось цими панами в те „ми сами будемо творити своє життя", як показав потім дальший хід революції, розвиток клясової боротьби, коли українське трудове селянство і робітництво було свідком не тільки невизнання українською буржуазією Українських Установчих Зборів через те тільки, що до них народ послав своїх депутатів, невчених, як він і сам „соціялістів", а не тих панів, що перед тим роспинались більше всіх за ті ж самі збори, а ще й иньших, більш прикрих діл тих „свободо- і народолюбців". *)

Та вже такий час був тоді, що революційна демократія, повна віри в свої сили і в свою перемогу, не спинялась тоді на докладному аналізі зазначеної формули. Соціяльно-економичні вороги здавались тоді такими безсилими, нікчемними, що про них просто забували.

Народ бачив, що йому вірять і сам повірив у себе. Витаючи Центральну Раду, народ сам витав себе, свою відроджену до життя творчу волю. Постановляючи коритись Центральній Раді, народ постановляв коритись самому собі, своїй, в найкращій формі виявленій орґанізованій волі. Присягаючи Центральній Раді, народ присягав сам собі — своїй силі, своєму творчому колективному розумові, своїм робучим рукам, своїм трудовим ідеалам.

От в чому ховалися причини ґіпнотизуючої сили Універсалу Центральної Ради і викликаного ним народнього ентузіязму. Тут маємо до діла не тільки з національно-політичним моментом і не тільки з соціяльно-економичним. Тут маємо з складним комплексом психольоґичних, національно-політичних, соціяльно-економичних і просто біольоґичних процесів, що відбувалися в той час в глибинах українського народнього життя.

Це був рух, подібні до якого рідко зустрічаємо в людській історії.

* * *

Як би там не стояла справа, а Центральна Рада, оголошуючи свій І Універсал, брала на себе великі обовязки. Правда, ці обовязки

*) Орґан с.-ф. „Нова Рада", коли побачила, що її однопартійців мало пройшло до Укр. Уст. Зборів, повела була рішучий похід, проти Укр. Уст. Зборів, вказуючи, що до них пройшли тільки демаґоґи, а не істинні оборонці „українського народу".

були ще мало виразні. Обрії майбутньої державної роботи ще тільки намічались. Багацько було в складі Ради таких політичних і громадських діячів (між ними всі соц.-федер.), які зовсім не вважали проголошення Універсалу за початок відродження державного життя на Україні, в якій би то не було формі. Та все ж обовязки Центральної Ради зразу збільшились, а з ними значно побільшилась і та технична робота, яку треба було робити, од якої не можна було ухилитись. До Комітету Центральної Ради раз-у-раз звертались люде, надходили телеґрами від ріжних орґанізацій з запитаннями, проханнями вказівок. Комітет, як інституція не технично-виконавчого характеру, не міг фізично справитись з тією роботою, та й принціпово він не міг її робити, коли хотів поставити виконавчо-техничну роботу Центр. Ради під контроль, в данону випадкові свій. Отже ясно було, що необхідно утворити якийсь новий, технично-виконавчий орґан.

Само собою розуміється, такий орґан мав бути зародком українського міністерства. Фракція українських соц.-революціонерів в Центральній Раді разом з Українською Радою Селянських Депутатів так зразу і поставили справу. Одначе, коли с.-р. П. Христюк виступив, за порозумінням з президією Центральної Ради (М. С. Грушевським і В. К. Винниченком), на одному з засідань Ради з пропозицією-проектом утворення Центральною Радою Правительства України,*) деякі члени Ради були дуже з цього невдоволені і занепокоєні, визнаючи думку проповця невчасною й хибною в своїй основі. Проти пропозиції виступали не тільки серіозно перелякані ес-ефи, а, навіть, і деякі соц.-демократи.**) Та від життя не можна було вже втікти. Через дуже короткий час після цього засідання Ради, ті, що так лякались самої думки про утворення Українського Правительства, не тільки визнали її слушною, а навіть самі ввійшли в склад Українського Правительства, утвореного Центральною Радою в середині червня місяця (ст. ст.) під назвою „Ґенерального Секретаріяту Української Центральної Ради“.

Перший склад Ґен. Секретаріяту був „коаліційний“. Найчисленніщою була в ньому с.-д. частина, найменьш чисельною с.-р. Склад його був такий: Голова Ґен. Секр. і Секретар внутрішніх справ — В. Винниченко (у. с.-д., син селянина з Херсонщини), Секретар національних справ — С. Єфремов (с.-ф., син священика з Київщини), Секретар по

---

*) Це було після того, як в склад Ради війшла Всеукраїнська Рада Селянських Депутатів.

**) Ця опортуністична течія істнувала досить довгий час. Репрезентували її головним чином укр. с.-федер. та деяка частина у. с.-д. З цих останніх своїм опортунізмом вславився Б. Мартос. Ввійшовши в склад Ґенер. Секретаріяту, Мартос ледве не вийшов з нього на самім же початку, розійшовшись з иньшими Ґенер. Секретарями в питанню: чи Ґен. Секретаріят має здійснювати автономію України, чи тільки підготовляти для неї „підвалини“ (питання це виникло при обміркуванні змісту Першої Декларації Ґен. Секретаріяту). Мартос рішуче заявив, що він може, перебуваючи в Секретаріяті, тільки „підготовляти підвалини“, і в разі, коли Ґен. Секретаріят задумує зараз же на тих підвалинах і автономію ставити, він вийде зі складу Ґен. Секретаріяту. Щоб не творити одразу ж „урядової“ прізи, иньші Ґен. Секретарі (в тому числі і Голова Секр. Винниченко), хоч і не без усмішки, мусіли „погодитись“ на „підвалини“.

фінансових справах — Х. Барановський (непартійний, кооператор, син селянина з Київщини), Секретар земельних справ — Б. Мартос (с.-д., походить із збіднілої дворянської родини на Полтавщині), Секретар по продовольчих справах — М. Стасюк (тоді непартійний соціяліст, кандидат Сел. Спілки), Секретар військових справ — С. Петлюра (с.-д., син міщанина з Полтави), Секретар по справах судових — В. Садовський (с.-д., син священика з Волині), Ґенер. Секретар по справах освітних — І. Стешенко (с.-д., педаґоґ), Ґенеральний Писар — П. Христюк (с.-р., син козака Кубанської области).

Утворенням Ґенерального Секретаріяту Центральна Рада зразу розвязала велику справу українського державного відродження. З якими б тим завданнями не утворювався Ґенеральний Секретаріят, він все ж був Виконавчим Орґаном Центральної Ради, яка вважала себе, як це видно з першого її Універсалу, покликаною стояти „на сторожі прав і вольностей“ українського народу і „творити новий лад вільної України“. Всі складові елементи державности — народ, територія і влада — істнували вже, при чому влада, як і у всіх державах, була поділена на верховну, законодавчу — Центральна Рада і виконавчу — Ґенеральний Секретаріят (26).

Так було покладено волею української революційної демократії видимі, формальні, а разом з тим і реальні ознаки національно-політичного визволення українського народу.

Перший Ґенеральний Секретаріят так оцінював політичну ситуацію того часу на Україні і свої завдання в своїй першій декларації від 26. червня (ст. ст.) 1917. р., відчитаній Головою Секр. Винниченком і ухваленій пленумом Центральної Ради на пятій її сесії, що відбувалася від 20. червня (ст. ст.) до кінця цього місяця:

„Шановні Збори!

Центральна Рада досягла в своїй національно-політичній діяльности серіозного, відповідального моменту. З виконавчого орґану обєднаних партійних і громадських ґруп, яким вона була в початку революції, вона стала найвищим і не тільки виконавчим, але й законодавчим орґаном всього зорґанізованого українського народу.

Ми в своїй особі, в особі Української Центральної Ради, даємо картину формації влади, але влади цілком нової, сучасної, опертої на зовсім иньші підвалини, як стара европейська і особливо російська дореволюційна власть. Не фізичне й економичне насильство; не темнота, затурканість і економична залежність поневолених кляс; не застрахування та гіпнотизування релігією; не нацьковування одної частини пригноблених на другу — не такі засоби дали нам, зібраним от-тут-о, право і силу вирішувати норми життя, обовязкові для кожного, хто визнає себе Українцем.

Це право родилось і виросло з одного довірря, чистого, непідмішаного ніяким примусом, законним чи незаконним. І Центральна Рада, приймаючи на себе ту волю і довірря народу, стала невідділеною, орґанично злитою частиною цього великого цілого.

Кожний день поширює і поглиблює ту сконцентровану волю. Ріжні формації української демократії підливають у спільний резервуар могутньої сили, самі в той же час черпаючи з нього.

І в цей момент ми стоїмо саме на найважнішій, але в той же час на найкритичнішій порі нашого формування. Ми вступили в ту зону, де стираються межі двох влад — моральної і публично-правової. Ми вже не можемо сказати,

в якій саме половині більше, чи меньше стоїмо. Розмір і сила нашої моральної влади остільки розрослися, що вона сама собою, під натиском льоґічного ходу подій, без болю й без заколоту перетворюється у справжнє народоправство.

Народ своїм чуттям найкраще розуміє ідею справжнього народоправства, ідею демократичної влади, яка іде знизу, а не згори; яка є для народу, а не народ для неї. Українська демократія сконцентрувала свою волю в Центральній Раді, в ній поклала найкращу оборону своїх інтересів і через те тільки їй і може вірити. А звідси вже випливає зовсім льоґічний висновок: коли довірря, то довірря до кінця, у всіх сферах, як національного, так і економичного, політичного і державного життя. Тут нема ворожнечі до Петрограду, але є цілковита байдужість до нього, бо українська демократія має свою власну владу, яку сама утворила і якій цілком довіряє.

Але лекше довіритись, ніж справдити чиєсь довірря. А особливо, коли те довірря походить від частини в імя інтересів цілого, бо ми поки-що представники довірря не всього цілого, а тільки якоїсь його частини. Ми знаємо, що це частина велика, ми знаємо, що друга частина силою природнього ходу життя дійде незабаром до того самого. Але поки вона не дійшла, поки ці частини не злились в одне ціле, процес нашого формування, значить, також не скінчився. А через те не закінчився і процес перетворення моральної влади в публично-правову, повномочну, з усіма властивими їй компетенціями, функціями і апаратами.

І от завдання Центральної Ради в цей критичний, переходовий момент є прискорення цього процесу, допомога йому.

Ґенеральний Секретаріят, як виконавчий орґан Центральної Ради, котрому вона передає в цій сфері свою повновласть, тільки так і розуміє своє призначення.

Головним завданням Центральної Ради до деякого часу було обєднання української демократії на ґрунті тільки національно-політичних домагань. Але життя потроху розсунуло ці вузькі рямці. Самих національно-політичних домагань стало мало, час ставить вимоги ширші: народ хоче обєднатись для задоволення і розвязання всіх питань, які висуває йому і економична і соціяльна обстановка. І через це Центральна Рада мусіла поширити свою плятформу, мусіла стати національним соймом, в якім мають освітлюватися і розвязуватися всі ті питання, які висуває життя.

І тому-то утворення Ґенерального Секретаріяту було необхідним щаблем розвитку нашого представницького орґану. Тому то Інститут Ґенерального Секретаріяту має обхоплювати всі потреби українського народу. Згідно з цими потребами і поділено роботу між окремими секретарями: по внутрішніх справах, фінансових, судових, харчових, земельних, освітніх, міжнаціональних, праці, доріг, військових, торгу і промисловости.

Найпершою перешкодою для пляннового переведення цієї роботи є недостача політично-соціяльної і національної свідомости й мала зорґанізованість народніх мас. В цьому криється найбільша погроза і загальним здобуткам революції і орґанізації автономного ладу на Україні, котрий є найкращим закріпленням тих здобутків.

Цією стороною життя нашого народу має займатися Ґенеральний Секретар по внутрішніх справах. В його компетенції має бути вся справа орґанізації, аґітації, пропаґанди. В секретаріяті внутрішніх справ мають бути сконцентровані ріжні громадсько-адміністративні апарати, утворені українською демократією до цього часу. Вони досі істнували і працювали окремо, відірвано один від другого, необєднані одним пляном, одною системою. Тепер це має бути один апарат, складений з ріжних частин, але під керовництвом ґенерального секретаря внутрішніх справ.

Орґанізація і освідомлення мас є перша, необхідна, найголовніща підвалина дальшого будівництва. А слідуючим щаблем цього будівництва, заснованого на свідомости і зорґанізованости, є перебудова місцевої і загально-краєвої адміністративної влади; сільські, містечкові та волосні адміністративні орґани, земські управи, повітові комісари, городські думи, ґубернські комісари, словом — вся орґанізація влади може стати в орґаничний звязок з Центральною Радою тільки тоді, коли демократія, яка утворює ці орґани, стоїть також у тіснім звязку з Центральною Радою.

І це друге завдання секретаріяту у внутрішніх справах: це-б-то пристосовання всього адміністративного механізму до потреб зорґанізованої, усвідомленої демократії і підготовлення, за допомогою цього самого апарату, ще дальшого щабля — орґанізації єдиної краєвої автономної влади, в порозумінню з демократіями иньших національностей на Україні.

Маючи на увазі, що той стан, який зайняла Центральна Рада, є стан будування нового політичного життя на Україні з усіма наслідками, які випливають з цього стану, Ґенеральний Секретаріят у фінансових справах уважає необхідним розробити основи фінансової політики на Україні.

Звісно, фінансової справи ми не можемо зразу ставити на цілком державний ґрунт, а повинні обходитись поки що засобами, які мають в своїй основі майже виключно моральну силу. Одначе разом з цим мається на думці вести підготовчу працю так, щоб Україна у фінансових справах могла стати цілком на державний ґрунт тоді, коли їй прийдеться ці справи впорядковувати, яко автономній державі.

Завданням Секретаріяту в судових справах має бути підготовка судових інституцій на Україні до тих форм і того стану, в якім вони мають бути в автономній Україні. Ця робота має розпадатися на підготовку справи українізації та демократизації суду і вироблення відповідних законопроєктів, котрі б намітили ті форми суду, які відповідали б автономному ладові на Україні.

Секретаріят в міжнаціональних справах має на меті обєднати роботу всіх національностей Росії для боротьби за автономно-федеративний лад російської республики та для порозуміння Українців на цих основах з иньшими національностями. На першім пляні перед Секретаріятом міжнаціональних справ стоїть скликання з'їзду представників народів та областей Росії і підготовлення матеріялу до цього з'їзду. Поруч стоїть справа яко мога скоріщого порозуміння з демократією національних меньшостей на Україні.

В справі народньої освіти Секретаріят має на меті насамперед з'єднати у своїх руках все керування шкільною освітою, а саме: догляд за переведенням на місцях українізації школи, орґанізації видання підручників, відшукання і приготовлення вчителів для шкіл та поміч в згуртуванню їх у професіональні товариства. В справі позашкільної освіти Секретаріят має на меті запомогу культурним товариствам. Для здійснення своїх завдань у шкільній справі Секретаріят має подбати про створення Всеукраїнської Шкільної Ради, яка носитиме територіяльний характер, а зараз має покористуватися істнуючим орґаном влади, як от шкільними округами, або громадськими інституціями, з якими завяже найтісніщі зносини. Для постійного звязку з місцями Секретаріят має на меті завести своїх спеціяльних комісарів по народній освіті.

Секретаріят у земельних справах в першу чергу має подбати про правильну орґанізацію волосних, повітових і ґуберньских (земельних) комітетів на Україні та рад селянських депутатів; має направляти діяльність цих орґанізацій на шлях громадського порядкування не тільки земельною власністю, але й сільсько-господарським інвентарем. Щоб обєднати діяльність Земельних Комітетів, Секретаріят має подбати про утворення Українського Краєвого Земельного Комітету.

Разом з тим той же Секретаріят має подбати про утворення українських кооперативних центрів. В цілях підготовки до Установчих Зборів Секретаріят має підготовити, на підставі постанов Всеукраїнського Селянського З'їзду, проєкт земельного закону, в тім числі і ту його частину, яка повинна розмежувати компетенцію всеросійського парляменту і Українського Сойму в земельних справах.

В харчовій справі Секретаріят ставить своєю задачою обєднати роботу харчових орґанів на Україні і внести в неї ту пляновість, якої їй досі не доставало. Перед Секретаріятом стоїть основна задача — створити Всеукраїнський Харчовий Комітет, який має забезпечити автономію України в харчовій справі та подбати про відповідне постачання українським хліборобам потрібних в їх господарствах продуктів та знаряддя.

Завданням Секретаріяту у військових справах є українізація війська, як у тилу, так, по змозі, і на фронті; пристосовання військових округ на Україні і орґанізація їх відповідно до потреб українізації війська.

Ведення роботи Ґенерального Секретаріяту у всіх згаданих справах в означених вище межах вимагає впорядкування відповідної канцелярії, і тому у склад Ґенерального Секретаріяту введено Ґенерального Писаря, найближчим завданням якого являється — завідувати ділами всього Ґенерального Секретаріяту і бути звязком між окремними ґенеральними секретарями у внутрішніх орґанізаційних справах Секретаріяту, між иньшим і через періодичний орґан Ґенерального Секретаріяту.

Приступаючи до великої, відповідальної роботи, сподіваючись на повне довірря і піддержку Центральної Ради, Ґенеральний Секретаріят покладе всі свої сили, щоб виконати ту роботу на користь відродженого українського народу і тих національних меньшостей, що разом з ним заселяють українську землю.

Усі наші зусилля будуть іти на те, щоб не допустити України до винищення, дезорґанізації та анархії, і хто б ту дезорґанізацію не вносив нам, чи темні сили контрреволюції, чи анархістичні елементи українства, чи помилки і ворожнеча Тимчасового Центрального Уряду, ми з усіма дезорґанізуючими силами будемо боротися неухильно і нікому не дозволимо гальмувати справу будування нового життя в нашім краю.“ Підписали Ґенер. Секретарі: (підписи), у Київі, 26. червня 1917. р. (27).

Так уявляв собі правно-державне становище України Ґенеральний Секретаріят і таку проґраму намічав він собі для ближчої роботи. Коли порівняємо її з Універсалом, то вона видається далеко меньш радикальною, ніж сам Універсал. Про ню можна сказати словами самої ж декларації, що в ній дійсно „стерті межі двох влад — моральної і публично-правової“ і що, дійсно, трудно сказати, „в якій саме половині меньше чи більше“ стоячим уявляв себе Ґенеральний Секретаріят. Одначе своєю конкретною проґрамою декларація все ж давала виразну канву для майбутньої орґанізаційно-державної роботи Ґенерального Секретаріяту. Треба було тільки приступити негайно до її втілення в життя, до роботи впертої, послідовної, революційної. Ті хвилі революційного народнього піднесення, які породили і Універсал і декларацію, швидко провели б ті потрібні „межі“, з якими тимчасом не міг дати собі ради Секретаріят, вирівняли б та доповнили б і ті недоговореності та неясности, які були в декларації. Одначе, на жаль, так не сталось. Затяжні переговори з Временним Правительством, що почались невдовзі після ухвали декларації, хоч і закінчились деякою перемогою української демократії, одначе в той же самий час паралізували майже цілком орґанізаційну, творчу працю Секретаріяту. Декларація повисла в повітрі і довгий час не могла спуститись на землю, на ту землю, де все тремтіло, палахкотіло, було в надзвичайному рухові і не могло чекати на нові безконечні кабінетні „вчені“ переговори, нові інструкції, витворені кимсь, десь і через щось-саме для цього бурхливого життя.

Через ті переговори, компроміси та торги з переторжками Ґенеральний Секретаріят так і залишився на довший час в тому маленькому закуткові — умивальній кімнаті на другому поверсі Педаґоґичного Музею — в якій складав цю свою декларацію і роспочинав роботу.

IV. Розділ.

Боротьба за національно-територіяльну автономію України в федеративній Російській Республиці. — Порозуміння з неукраїнською демократією й угода з Временним Правительством.

18. Неукраїнська демократія йде на порозуміння з українською демократією. Ми залишили були пануючу демократію в дуже веселім настроєві, в товаристві чорносотенця Шульгина. Одначе той настрій мусів швидко минутись. Вже селянський та військовий з'їзди значно віпсували його, а Універсал Центральної Ради, а потім і утворення Ґенерального Секретаріяту, остаточно знищили його. Знову почалася метушня, нервовість, злість, лайки, погрози.

Хоч пануюча демократія і російська буржуазія й закидали весь час Українцям, що вони хочуть відділитися від Росії, хоч цього „відділення" вони ждали вже на самім початку революції (переполох з приводу Національного Конґресу), одначе Універсал Центральної Ради остаточно збив їх з пантелику.

Шульгин з своїми „юго-росами", „малоросами" й „общеросами" просто почав кричати: „гвалт!" рятуйте, хто в Бога вірує!" Урядова кадетська партія заспівала і закричала на старий славнозвісний московско-державницький мотив: „тащи и не пущай! куда смотришь?!" Бувший міністр закордонних справ П. Мілюков заявив, що Центральна Рада „допустилася великого злочину", проголосивши Універсал, а кадетський орґан „Рѣчь", пояснивши справу видання Універсалу нічим иньшим, як тільки „німецькою інтриґою", закликав Временне Правительство вжити рішучих заходів коло приборкання Центр. Ради. В тон „Рѣчи" співали і „Бирж. Вѣдомости" (орґан торговельно-промисл. буржуазії), заявляючи, що „мусить бути дана рішуча відповідь на цей Універсал, для якого не може бути иньшої назви, як злочин супроти держави . . . Не треба спинятися перед скрайніми заходами, щоб знищити силу декларації Української Ради". А загально-російський козацький з'їзд (під проводом донців і супроти голосів кубанських-чорноморських козаків) поспішився заявити, що він, стоячи за неподільність російської республики, „рішуче підтримає Тимчасове Правительство в його розпорядженнях, що торкаються Універсалу, виданого Українською Радою". Мовляв, тільки роспорядись, а ми вже виконаємо, по своїй старій звичці.

А „соціял-демократична" „Кіев. Мысль" то пробувала глузувати з Універсалу, називаючи його „страннымъ документомъ" і „прокламацией", то била на ґвалт і, слідом за „Кіевлянином", вказувала „властям предержащим" на те, що Центральна Рада і Ґенеральний Секретаріят „узурпируютъ власть" . . .

Одним словом, закипіло, закрутилося . . . В Київі почалися знову безконечні обєднані засідання виконавчих комітетів всіх загально-російських революційних орґанізацій (Виконавчого Комітету обєднаних

громадських орґанізацій, Ради салдатських депутатів, Ради робітничих депутатів, коаліційної студентської Ради), на яких знову на адресу Ц. Ради і всього українського руху посипалися обвинувачування в „міщансько-буржуазному націоналізмові“ (слова голови Ради робітн. депутатів Незлобіна), в „творенню подвійної власти, яка поведе до анархії, пагубної і для російської революції і для української автономії (слова с.-р. Фруміна, а потім і с.-д. Балабанова) і тому подібних гріхах проти революції, демократії і російської республики. Представник большевиків, хоч і визнавав акцію правительства „хибною“, проте також найбільше спинився на „шовіністичних настроях українських з'їздів“ і на росшифровуванні „буржуазної природи Центральної Ради, що опірається на заможне селянство“, а достойний пера великого художника київський „городничий“ (начальник міліції) Лепарський знову здивував світ своєю оригінальною заявою, що він взагалі „вважає український рух сумним явищем“.

Заговорила московська демократія і там, в себе на Московщині. Всеросійська Рада селянських депутатів, обміркувавши домагання Центральної Ради у Временного Правительства і Універсал її, винесла, під проводом російських соц.-революціонерів (відомих федералістів), досить оригінальну постанову, в якій дивним дивом сплелися до купи теоретичне визнання і обстоювання найширшої автономії України і практичне засудження самого зародку цієї самої автономії. Росписавшись в своєму федералізмі і прихильности до автономії України. Виконавчий Комітет Всер. Ради Селянських Депутатів постановив:

1) „Вважати цілком справедливою відмову Временного Правительства негайно проголосити автономію України, бо таке право йому не належить і проголошення цієї автономії означало б, що Временне Правительство захвачує права Установчих Зборів і перевищує дану йому народом владу. 2) Через це ж саме Виконавчий Комітет Всеросійської Ради Селянських Депутатів вважає неправомірним і небезпечним видання Українською Центральною Радою Універсала, який проголошує негайне здійснення повної автономії України, скликання Українських Установчих Зборів — для видання основних законів України, і який ставить Центральну Раду наче-б-то в становище Верховного Правительства України“.

Мотивувавши далі ще раз докладно, через що саме московське селянство (чи може краще сказати, московські с.-р.) вважає „неправомірним, небезпечним і помилковим“ видання Універсалу (між иньшим і через те, що політика Центральної Ради вела до самостійного вирішення земельного питання на Україні), Виконавчий Комітет Всер. Ради Селянських Депутатів закінчив свою резолюцію заявою, що він . . . . „важає потрібним скасування Українською Центральною Радою виданого нею Універсалу“.

Та проте перелом в настроях московської демократії і пануючої демократії на Україні в бік необхідности порозуміння з українською демократією виявився після видання Першого Універсалу досить виразно. Поруч з голосами обурення і нарікань почулися і голоси, які кликали до спокійного обміркування створеної ситуації і мали відваги на стільки, щоб обвинувачувати не Центральну Раду, а Временне Правительство за його легковажне і несправедливе відно-

шення до українських домагань. „Русск. Воля“ (від 30. червня н. ст.) і „День“ закликали Правительство відновити переговори з Центральною Радою і піти їй назустріч в тих переговорах.

На примиряючу позицію став і загально російський з'їзд рад робітничих і салдатських депутатів, ухваливши (на початку липня місяця н. ст.) слідуючу резолюцію в українській справі:

„1. Признаючи, згідно зі своєю загальною позицією в національній справі, за всіма народами Росії право на вільний національний розвиток, з'їзд рад робітничих і салдатських депутатів обіцяє революційній демократії України свою повну підтримку в справі здійснення демократичної автономії України з забезпеченням прав національних меньшостей.

2. Признаючи далі, що цю автономію можуть остаточно установити тільки Всеросійські Установчі Збори, з'їзд уважає за конче потрібне, згідно з бажаннями, висловленими Центральною Українською Радою, негайне утворення тимчасового орґану, що представляв би демократію всіх націй, які заселюють Україну, для розроблення основ автономного ладу краю і для проводу всією підготовчою працею, з'окрема для скликання з'їзду представників усього населення України.

З'їзд пропонує Тимчасовому Правительству ввійти в порозуміння з орґанами української революційної демократії для орґанізації загального тимчасового краєвого орґану та для установлення і переведення конкретних заходів, необхідних для задоволення національних потреб українського народу.

3. Витаючу український народ, котрий бореться в спільних революційних рядах і відроджується до національного життя, З'їзд рад робітничих і салдатських депутатів висловлює своє тверде переконання в тім, що тільки збереженням революційної єдности трудових мас усіх народів Росії можна забезпечити побіду революції і свободу всіх національностей, що заселюють Росію.“.

Ще далі пішла большевицька фракція З'їзду, яка заявила через свого речника, що вона не може приєднатись до наведеної резолюції, як компромісової, і пропонує свою, в якій засуджує політику Временного Правительства супроти України, як контрреволюційну та антидемократичну, і пропонує визнати за Україною право на повну автономію і утворення самостійної держави. Що правда, ця позиція большевиків була більш принціпово-тактичною, ніж дійсно життєвим переконанням большевиків в необхідности відновлення автономного життя на Україні, що видно було хоча б з поступовання київських большевиків, які в українській національно-політичній революції не бачили нічого иньшого, як тільки прояв національного шовінізму, і — певно через те — цілком іґнорували її, а разом з нею і Українську Центральну Раду, аж до часу большевицького перевороту в Петрограді.

А коли пройшло кілька днів і почуття роздражнення, викликаного Універсалом, улягло, загальний примиряючий настрій ще більш зміцнився, особливо на Україні, де пануюча демократія примушена була шукати якогось виходу з того надзвичайно ненормального становища війни з українською демократією, в якому вона перебувала в той час. Це являлось тим більш необхідним, що українська демократія весь час підкреслювала своє доброзичливе відношення до неї і свою готовність стояти на сторожі завойовань загально-російської революції.

Безконечні балачки на обєднаних засіданнях київських революційних орґанізацій ніяк не могли дійти до якогось кінця. Пануюча демо-

кратія ніяк не одважувалась одверто признатись в своїх помилках і своїй поражці, хоч вже і розуміла добре, що вороття назад — на старі позиції іґнорування українського руху і Центральної Ради — немає. Майже всі промовці, нарікаючи на Раду за її тактику і „націоналістичний курс політики“, наводили факти, що свідчили про великий авторітет Центральної Ради в народніх масах. Говорили про те, що населення вже починає вважати Раду своїм правительством, що воно відновляється платити податки в центральну російську скарбницю і так далі. Конкретних же пропозицій ніхто не одважувався робити.

Щоб хоч трохи розрідити напружену атмосферу і швидче знайти шлях до згоди і порозуміння, з ініціятиви неукраїнських революційних орґанізацій було влаштовано спільне засідання-гулянку на Дніпрі представників українських і неукраїнських революційних орґанізацій і політичних партій (з участю представників і від Центральної Ради). Шляхом напівприватних, напівсеріозних балачок підчас гулянки дійсно було знайдено стежку для порозуміння між обома сторонами. А саме — меньшости вже не відкидали думки про необхідність утворення на Україні особливого територіяльного революційного демократичного орґану — Краєвої Ради, що заступала б і репрезентувала б інтереси революційної демократії України. Росходились вже тільки в питанні: якими саме способом, з якою компетенцією і в якому саме складі утворити його. Та це, порівнюючи, була вже справа другорядна. Про неї можна було довго балакати і все ж прийти до якогось приємленого для обох сторін рішення.

Слідуюче, третє з черги обєднане засідання революційних київських орґанізацій, що відбулось вже з участю представників Центральної Ради (М. Грушевського і В. Винниченка), вже майже всю свою увагу зосередило на питанні про можливість скликання краєвого з'їзду і утворення краєвого орґану на Україні, котрий був би орґаном Временного Правительства. По дискусії збори визнали, що дійсно можна дійти до порозуміння на цьому ґрунті — тоб-то на ґрунті скликання територіяльного з'їзду і утворення краєвого орґану, і постановили виробити конкретні умови такого порозуміння. *)

В той же самий час шукала цього порозуміння і українська демократія не меньш щиро, ніж пануюча, розуміючи добре, що без введення в склад Центральної Ради представництва від національних меньшостей не можна буде так легко перетворитись в орґан краєвої територіяльної власти, до чого стреміли і Центральна Рада і Ґенеральний Секретаріят. На тій самій сесії Центральної Ради, на якій затверджено Декларацію Ґенер. Секретаріяту, а саме — 13. липня н. ст. докладно було обмірковано Радою питання про необхідність осягнення порозуміння і доповнення Ради представниками національних меньшостей і винесено слідуючу формулу переходу в цій справі, внесену фракцією українських соціялістів-революціонерів:

„Вважаючи дуже бажаним співробітництво неукраїнських демократичних орґанізацій з виконавчими орґанами Центральної Ради, за-

*) „Русск. Слово“, з 4. липня н. ст.

значаючи з задоволенням, що у ціх орґанізацій також есть таке бажання, і маючи на увазі, що таке співробітництво можливе лише при признанні ними Центральної Української Ради найвищим правомочним орґаном українського народу, — Центральна Рада переходить до чергових справ".

Що ж торкається самої форми того співробітництва і представництва національних меньшостей в Раді, то Центральна Рада винесла таку ухвалу:

„Взявши на увагу, що перетворення Української Центральної Ради в тимчасовий краєвий парлямент передбачалось ще на Українському Національному З'їзді, що українська революційна демократія мало не вся представлена в складі Української Центральної Ради, що по де-яких містах порозуміння з неукраїнською революційною демократією вже налагоджується та що иньші обставини життя сприяють тому, що Центральна Рада стає політичним осередком на Україні, збори постановили:

1. Зараз же починати процес перетворення Національної Української Центральної Ради в Тимчасовий Краєвий Парлямент і доручити цю справу Ґенеральному Секретаріятові.

2. Найбільш відповідним способом поповнення національного складу Центральної Ради визнати пропорціональне представництво, по якому національним меньшостям дається число депутатських місць в складі Центральної Ради, згідно з численістю населення цих національних меньшостей України,

і 3. додержуватись таких умов поділу цих мандатів, щоб представництво неукраїнських національностей припадало від орґанізованої революційної демократії, цеб-то від рад робітничих та вояцьких депутатів; тим же національностям, які не виділили з себе соціялістичних партій, мандати передаються через загально-національні орґанізації".

А на передодні винесення цієї постанови Ради, Бюро окружного південно-західнього Комітету єврейської соціял-демократичної партії винесло (12. липня н. ст.) слідуючу резолюцію в загально-національній і спеціяльно в українській справі:

„I. Виходячи з погляду, що всі нації Росії мають безумовне право на політичне і культурне самовизначення, окружний комітет витає тривале змагання українського народу до самоорґанізації на автономно-демократичних основах.

Визнаючи гасло (перебудови) державного ладу в Росії на республиканьско-федеративній підставі, окружний комітет уважає необхідним підтримувати у відношенню до України домагання національно-територіяльної автономії цієї округи в етноґрафичних межах, в такім розумінню, що ґеоґрафично ця автономія має обіймати одностайну територію, в якій більшість населення становлять члени української нації.

При цім у виборах до Центральної Установи представників України (сойму) має брати участь все населення України, без ріжниці національности, а вибори мають бути загальні, рівні, безпосередні, тайні, без ріжниці полу і пропорціональні.

Для оборони інтересів національних меньшостей, які живуть на Україні (Руських, Євреїв, Поляків та иньших), вони повинні мати право автономно управляти національними справами, відокремленими від компетенції загально державного Парляменту, українського Сойму і орґанів місцевого самоврядування. Тому нації меньшостей утворюють місцеві орґани самоврядування — окружні, всеукраїнські орґани і загально-російські — на персональних основах (представничий і виконавчий).

Головні основи територіяльно-політичної автономії України, національно-політичної автономії національних меньшостей, межі компетенції автономних орґанів і публичні права мов тих націй у всіх державних, окружних і місцевих

орґанах — установляються за згодою всіх націй, що живуть на Україні, і мають бути затверджені Всеросійськими Установчими Зборами через основне, загально-державне законодавство.

II. Будучи переконаними в необхідности повної згоди між Тимчасовим Правительством і орґанами, які, в особі Центральної Ради і Ґенерального Секретаріяту, утворила українська нація, а рівно ж з иньшими націями, які живуть на Україні, окружний Комітет вважає за необхідне, щоб:

1. Тимчасове Правительство признало Українську Центральну Раду і Ґенеральний Секретаріят автономними центральними орґанами української нації, як такої;

2. Українська Рада, разом з представниками національних меньшостей, підготовила працю, необхідну для орґанізації територіяльно-автономного ладу на Україні, для чого треба: а) як найшвидче скликати територіяльний з'їзд України, на підставі загального, рівного, безпосереднього, тайного, без ріжниці полу і пропорціонального виборчого права; б) негайно утворити у Київі комітет з представників Тимчасового Правительства, ради робітничих депутатів, ради салдатських депутатів, губернського і військового виконавчих комітетів, громадських орґанізацій, всіх політичних партій і національних орґанізацій (українських, руських, польських, еврейських) для згоди в міжнаціональних справах на Україні і установлення часу та способу скликання територіяльного з'їзду;

3. Щоб при Тимчасовім Правительстві була утворена рада для національних питань з рівної скількости представників усіх націй Росії; ця рада має стежити за всіма вчинками Правительства, які відносяться до тих націй;

4. Щоб були визначені в розпорядження новстаючих національно-автономних орґанів окремих націй з загально-державних і місцевих засобів певні суми для залагодження потреб даної нації.

Рівночасно Окружний Комітет уважає, що найкращою ґарантією інтересів національних меньшостей на Україні буде як найшвидче утворення цими меньшостями своїх національно-автономних установ, як місцевих комув, так і окружних та всеросійських орґанів, які б їх обєднували, — до чого треба взятись негайно".

Правда, ця досить „пудра" постанова еврейської соціял-демократичної партії була в значній мірі, як то кажуть, мимо цілі. Міркування і проекти, справлені до того, щоб зафіксувати значіння Центральної Ради, виключно як орґана національно-українського, а не територіяльно-державного, очевидно, були вже запізнені. Але виразна позиція обстоювання національно-територіяльної автономії України і проект негайного утворення в Київі комітету для скликання територіяльного з'їзду України вже давали матеріял для розмов і порозуміння.

Основною перешкодою для швидкого порозуміння було те, що пануюча демократія хотіла при цьому звернути українську демократію назад, на позиції, які українська демократія займала підчас Національного Конґресу. Вона хотіла вичеркнути з обрахунку всі ті великі здобутки, які придбала українська демократія за час від Національного Конґресу до Першого Універсалу. Вона хотіла іґнорувати доконаний вже факт перетворення Центральної Ради в орґан державно-територіяльний, хоч і не поповнений (не з вини Ради) представниками національних меньшостей, і, виходячи з цього, все вела розмови про утворення цілком нового територіяльного орґану, тоді як українська демократія ставила питання в иньшу площину, в площину визнання пройденого нею шляху і тільки поповнення Ц. Ради представництвом меньшостей.

„[illegible] Рада“ так писала в приводу цих двох „плянів“ порозуміння:

„Потребу порозуміння розуміють обидві сторони, прагнуть його і, хоч може поволі, йдуть до нього. Останніми днями висунуто вже конкретні пляни такого порозуміння.

Саме було два пляни. Один, що висувають заступники неукраїнських орґанізацій, зводиться до того, щоб створити новий краєвий орґан, у якому знайшли б заступництво всі місцеві орґанізації з відповідною участю (представництва) від Центральної Ради. Другий, що виходить з українських кругів, полягає в тім, щоб нового орґану не творити, а реформувати Центр. Раду, давши в ній відповідне заступництво неукраїнським орґанізаціям. Рівняючи ці два проєкти, не можемо не дати переваги останньому з мотивів чисто обєктивної природи.

Діло в тім, що Центральна Рада здобула вже собі серед мас на Україні широку популярність і має певний авторітет серед більшости місцевої людности, [illegible]-то серед Українців. Хоч би як був зручно і добре складений новий орґан, [illegible] довелося б ще завойовувати собі популярність і довірря, і хто знає, чи це [illegible] пощастило б, і не відомо, чи хутко. А тим часом ми живемо під таку [illegible] пору, коли треба працювати над орґанізацією краю зараз, не відкладаючи [illegible] ні на один день. До того ж, хоч би й був утворений новий орґан, Центральна Рада не може бути просто розпущена,*) бо складав її цілий ряд з'їздів, як перший національний, селянський та військовий, і щоб розпустити її, треба б постанови таких само авторітетних зібрань, як ті з'їзди. Отже Центральна Рада все одно істнувала б, і знов було б два паралельних краєвих орґани, цеб-то те саме роздвоювання, що дається в знаки й тепер. А це кінець-кінцем звело б ні на що і саме порозуміння.

Отже Центральна Рада мусить лишитися. Але вона має поповнити свій склад новими елементами, цеб-то заступниками від тих національних меньшостей та орґанізацій, які досі стояли осторонь від українського життя. Це — справа вже чисто техничного порозуміння, але все-таки на практиці вона стрівае чималі трудности, які треба полагодити. Насамперед що до числа нових членів, то тут маємо з одного боку — проєкт Центральної Ради, що дає їм 30% місць, а з другого — домагання неукраїнських орґанізацій, що це число побільшують до 50%. Не торкаючись основ такого збільшення, можемо зауважити, що воно могло б причинитися до зменьшення авторітету самої Центральної Ради серед селянської людности. Се в меньшій мірі значило б те саме, що й утворення нового орґану... У всякім разі знов кажемо, що це вже справа технична і на ній сяк чи так обидві сторони певно погодяться.“

Нарешті, і в цім питанню було досягнуто порозуміння: пануюча демократія визнала рацію за українською демократією, яка настоювала на перетворенню Ради, а не на утворенню нового орґану. Ходило тільки про кількість місць для представників національних меньшостей в Раді. Хоч тут також були великі росходження і пануюча демократія чомусь обовязково хотіла мати не меньше половини з усіх депутатських місць в Центр. Раді, та до порозуміння і тут було вже недалеко. І от як-раз в цей момент (29. червня ст. ст.) приїхали до Київа делеґати Временного Правительства, міністри — Керенський (Великорос, с.-р), Церетелі (Грузин, с.-д.) і Терещенко („малоросс“, сахароваводчик), щоб, як вони сами заявили, „обовязково порозумітись з Центральною Радою і досягти повного контакту в роботі Временного Правительства і Ради“. З їх приїздом київські переговори пішли швидчим темпом.

---

*) Або, скажемо від себе, перетворена в орґан виключно національний, по рецепту еврейських соц.-демократів.

Справа порозуміння з національними меньшостями дебатувалась не тільки в Київі і не тільки в Центральній Раді. Гасло І Універсалу — „негайно прийти до згоди й порозуміння з демократією національних меньшостей і разом з нею приступити до творення автономного ладу“ — найшло загальний відгук і викликало відповідні заходи з боку української демократії по всіх містах та містечках України. Ці заходи подекуди увінчались успіхом далеко раніш, ніж в Київі, як от, приміром, в Полтаві, де полтавська рада робітничих і салдатських депутатів зараз же приєдналась до Універсалу Центральної Ради. Українське селянство також не байдуже ставилось до цієї справи. Так, питання про порозуміння з демократією національних меньшостей обговорювалось на першій сесії Всеукраїнської Ради Селянських Депутатів (22.—24. червня ст. ст.), де було винесено слідуючу постанову в цій справі:

„Прийнявши на увагу те, що в Полтаві, Київі та иньших містах України трудові люде неукраїнської національности приєднуються до українського трудового народу в творенню автономного ладу на Україні і в боротьбі за трудові інтереси всього народу, — Всеукраїнська Рада Селянських Депутатів витає цей братерський ступінь неукраїнської демократії і висловлює побажання, щоб трудові люде всіх національних меньшостей на Україні як найскоріще послали своїх депутатів і там, разом з українським трудовим народом, стали до творення нового вільного і справедливого життя на Україні.“

Взагалі треба підкреслити, що національні суперечки виступали дуже різко тільки в великих містах України — і в першу чергу в таких, як Київ і Одеса, де було скупчено дуже багацько інтеліґенції, що була на службі в свого пана — російської буржуазії, сиділа в її бюрах та конторах, в московських школах; була вихована в дусі московського централізму, не знала українського народу, особливо селянства, і не хотіла знати його і, сидючи собі в містах, думала, що це вона — пануюча демократія і єсть той український народ, і через те конче домагалась — коли не цілком самостійно репрезентувати і заступати інтереси українського народу, то, принаймні, хоч мати в спільному з українською демократією краєвому революційному орґані не меньше половини місць для себе. На провінції ж, в малих містечках, де демократія меньшостей жила майже одним життям з українською демократією і ясно відчувала, як бється пульс дійсного народнього життя на Україні, таких загальних суперечок і великих непорозумінь не було.

Та тим більш важним було пробити цей мур взаємних непорозумінь в великих городських центрах і в першу чергу в Київі, який держав в своїх руках революційний провід.

19. Угода з Тимчасовим Правительством і згода з демократією національних меньшостей. Одкинувши цілком домагання делеґації Української Центральної Ради, Временне Правительство одначе швидко не то-що покаялось (ні! такого не було), а помітило свою нетактовність, якою не без успіху, як це також воно побачило, скористувались Українці. Українські з'їзди, які так гаряче реаґували на цю нетактовність Правительства і про які Правительство знало, не віщували йому нічого доброго. Щоб загладити свій промах і замазати хоч трошки очі українському народові на дійсний стан річей,

Временне Правительство, іґноруючи й далі Центральну Раду, звернулось 16. червня ст. ст. до „українського народу“ з слідуючою своєю відозвою, за підписом міністра-президента—князя Львова:

„Громадяне Українці!

В дні великих іспитів звертається до вас Временне Правительство від імени всієї вільної Росії. Через тяжкі іспити йде Росія до закріплення волі, яка дасть народові добробут і поверне всім націям їх права. Завойовання революції в небезпеці. Коли розгромить Росію зовнішній ворог або побідять вороги свободи, загине спільна справа всіх народів Росії.

Провести край через всі небезпеки, зібрати Всенародні Установчі Збори, на яких всі народи Росії загальним і рівним голосуванням твердо і отверто висловлять свою волю, — таке завдання ставить собі Правительство, тимчасовий носитель революційної власти. Це і ваше завдання, громадяне-Українці. Хіба ви не частина вільної Росії? Хіба доля України не звязана міцно з долею всієї визволеної Росії? Хто ж може мати якісь сумніви, що Росія, яка стоїть під прапором нового народоправства, не забезпечить прав всіх народів, які входять в її склад? Народи зможуть через своїх представників в Установчих Зборах викувати ті форми державного і господарського устрою, які цілком відповідали б їхнім національним бажанням.

Відносно всіх народів Росії Временне Правительство вже почало проводити в життя права культурного самовизначення і, перейняте щирим спочуванням і свідомістю обовязку перед українським народом, воно старається загладити всі сліди пригнічення, яке терпів цей нарід.

Временне Правительство вважало і вважає за свій обовязок прийти до згоди з громадськими демократичними орґанізаціями України в справі всіх переходних заходів, які в майбутньому можна і треба буде поробити, щоб забезпечити права українського народу в місцевій управі і самоуправі, в школі та суді, — заходів, які підготовлять перехід до того остаточного вільного ладу, котрий Україна повинна одержати з рук Всенародніх Установчих Зборів. Але повне перебудування державного орґанізму Росії і устрою загально-російської армії не можливе під вогнем зовнішніх ворогів і при величезній внутрішній небезпеці для справи свободи.

Брати Українці! Не йдіть же необачним шляхом роздроблення сил визволеної Росії! Не відривайтесь від загальної Батьківщини! Не розколюйте загального війська! В хвилину грізної небезпеки не вносьте братовбивчої сварки в народ як раз тоді, коли напруження всіх сил народніх потрібне для оборони краю від великого розгрому і для подужання внутрішніх перешкод. Нетерпеливим бажанням зараз же зміцнити форми державного ладу України не завдавайте смертельного удару всій державі і самим собі. Погибель Росії буде погибіллю і вашої справи.

Нехай же всі народи Росії тісніще стануть в ряд до боротьби з загрожуючими краєві зовнішніми і внутрішніми небезпеками. Нехай остаточне вирішення всіх основних питань вони лишать для недалеких вже Установчих Зборів, в яких вони сами будуть рішати долю спільної їм усім Отчизни Росії і всіх окремих її країв!“

Відозва ця, звичайно, не мала ніякого значіння в українській національно-політичній революції. І то ясно через що. По-перше — вона за гарними словами містила в собі ту саму суть, як і прозаїчна попередня відмова Правительства. Ні одно з домагань української демократії навіть і не згадувалось в ній, крім особливо підкресленого і в значній мірі самим-же Правительством вигаданого бажання Українців „відділитись від спільної Батьківщини“. По-друге — відозва була адресована до „українського народу“ при повній іґнорації центральної революційної інституції того самого народу — Центральної Ради. Це останнє вже і зовсім розкривало карти Временного Правительства і

свідчило виразно про те, що Правительство ставило цілию своєї відозви, між иньшим, також і внесення дезорґанізації в ряди української революційної демократії.

Оцінку цій відозві дала Всеукраїнська Рада Селянських Депутатів, що як-раз тоді (22.—24. червня ст. ст.) відбувала свою першу сесію, слідуючою своєю резолюцією:

„Заслухавши і обміркувавши відозву Тимчасового Правительства до українського народу, Всеукраїнська Рада Селянських Депутатів вважає відозву бажанням російського Тимчасового Правительства порозумітися з українським трудовим народом, але не знаходить в ній задоволення тих домагань, які передала Правительству Українська Центральна Рада та до яких приєднався Перший Всеукраїнський Селянський З'їзд, — через те постановляє:

1. Все трудове селянство на Україні і далі повинно вести орґанізаційну роботу і, єднаючись коло Української Центральної Ради, під її проводом творити вільне автономне життя на Україні разом з усім трудовим народом національних меньшостей української землі.

2. Разом з тим Всеукраїнська Рада Селянських Депутатів зазначає, що буде вважати всі заходи Російського Тимчасового Правительства що до порозуміння в українській справі з українською демократією щирими тільки після того, як Тимчасове Правительство визнає Українську Центральну Раду правочною заступницею інтересів та виразницею волі українського трудового народу і вступить з нею в співробітництво.“

Центральна ж Рада не мала зовсім ніякої потреби спинятись на цій відозві, будучи заклопотана великої ваги орґанізаційно-державними справами.

Так події пішли своїм шляхом, по-за цією відозвою. Правительство побачило, що відозви мало, що необхідно вживати якихось иньших заходів, бо за Універсалом пішло утворення Ґенерального Секретаріяту з його декляраціею, а там можна було сподіватись і ще якихось несподіванок, особливо небезпечних у війську, на фронті, де розпочинався саме наступ російської армії (під проводом Керенського) на Галичину. Треба було щось робити.

Временне Правительство мало два шляхи до розвязання української справа: один, що його радили кадети — буржуазний, і другий — демократичний, що навітив всеросійський з'їзд рад робітничих і салдатських депутатів своєю постановою в українській справі, про яку ми згадували вище. По першому способу, треба було просто розігнать Центральну Раду, заарештувати членів Малої Ради і Військового Ґенерального Комітету і кінець. По другому — треба було їхати до Київа і миритись з Центральною Радою, йти на уступки, признаватись в своїх помилках. Не без боротьби було вибрано другий спосіб. Наперекір представникам буржуазії у Временнім Правительстві, демократично-соціялістична частина його, виконуючи постанову всеросійського з'їзду рад робітничих і салдатських депутатів, настояла на тому, щоб попробувати „помиритись з українською демократією“, для чого і було послано міністрів Керенського,*) Церетелі та Терещенка до Київа.

---

*) Здається, делеґовано було власне тільки Церетелі і Терещенка, а Керенський взяв участь в переговорах проїздом на фронт.

Ми вже говорили про те, що ґрунт для порозуміння було вже підготовлено ще до приїзду правительственної делеґації до Київа. Приїзд же міністрів тільки прискорив це порозуміння і дав можливість тут же зафіксувати його в певних обовязуючих обидві сторони актах. Хоч ще й велися важкі суперечки про кількість місць в Центр. Раді для неукраїнської демократії, та наприкінці і тут дійшло до порозуміння. Варто уваги, що найбільш гаряче й енерґійно брався за справу порозуміння міністр Церетелі, йдучи щиро на зустріч Українській Центральній Раді і в той же час намагаючись прихилити до неї і неукраїнську демократію. Він головним чином дбав про досягнення згоди і на засіданнях Ґенерального Секретаріяту, в яких участь брав і голова Центральної Ради М. Грушевський разом з міністрами, і на засіданнях та зборах пануючої демократії — Комітета Обєднаних Громадських Орґанізацій, Ради робітничих депутатів, Ради салдатських депутатів, коаліційної студентської Ради і політичних партій (28). І саме йому в великій мірі треба завдячити, що згоди було досягнено.

На спільному засіданню міністрів з президією Центральної Ради і Ґенеральними Секретарями було укладено, після деяких суперечок, тексти „Постанови" Временного Правительства і Другого Універсалу Центральної Ради, які, згідно умові, мали появитись в світ одночасово, після затвердження Временним Правительством в Петрограді текста виробленої в Київі „Постанови".

2. липня (ст. ст.) Временне Правительство, після бурхливих дебатів, що закінчились виходом зі складу Правительства міністрів-кадетів, затвердило вироблену в Київі постанову (назвавши її декларацією), а 3. липня (ст. ст.) відбулося засідання Центральної Ради, на якому було вислухано, вже як офіційні акти, декларацію Временного Правительства і II Універсал Центральної Ради.

Другим своїм Універсалом Центральна Рада оповіщала слідуюче:*)

„Громадяне Землі Української!

Представники Временного Правительства повідомили нас про ті певні заходи, яких Временне Правительство має вжити в справі управління на Україні до Учредительного Зібрання.

Временне Правительство, стоючи на сторожі завойованої революційним народом волі, визнаючи за кожним народом право на самоозначення і односячи остаточне встановлення форми його до Учредительного Зібрання, простягає руку представникам української демократії — Центральній Раді і закликає в згоді з ним творити нове життя України на добро всієї революційної Росії.

Ми, Центральна Рада, яка завжди стояла за те, щоб не оділяти України від Росії, щоб в купі з усіма народами її прямувати до розвитку та добробуту всієї Росії і до єдности демократичних сил її, з задоволенням приймаємо заклик Правительства до єднання і оповіщаємо всіх громадян України:

Українська Центральна Рада, обрана українським народом через його революційні орґанізації, незабаром поповниться на справедливих основах представниками иньших народів, що живуть на Україні, від їх революційних орґанізацій, і тоді стане тим єдиним найвищим орґаном революційної демократії України, який буде представляти інтереси всієї людности нашого краю.

---

*) II Універсал і Декларацію Вр. Правительства було опубліковано одночасно в чотирьох мовах: українській, російській, жидівській і польській.

Поповнена Центральна Рада виділить на ново зі свого складу окремий відповідальний перед нею орґан — Ґенеральний Секретаріят, що буде представлений на затвердження Временного Правительства, яко носитель найвищої краєвої влади Временного Правительства на Україні.

У цім орґані будуть обєднані всі права і засоби, щоб він, яко представник демократії всієї України і разом з тим як найвищий краєвий орґан управління, мав змогу виконувати складну роботу орґанізації та впорядкування життя всього краю в згоді з усією революційною Росією.

В згоді з иньшими національностями України і працюючи в справах державного управління, як орґан Временного Правительства, Ґенеральний Секретаріят Центральної Ради твердо йтиме шляхом зміцнення нового ладу, утвореного революцією.

Прямуючи до автономного ладу на Україні, Центральна Рада, в згоді з національними меньшостями України, підготовлятиме проекти законів про автономний устрій України для внесення їх на затвердження Учредительного Зібрання.

Вважаючи, що утворення краєвого орґану Временного Правительства на Україні забезпечує бажане наближення управління краєм до потреб місцевої людности в можливих до Учредительного Зібрання межах і визнаючи, що доля всіх народів Росії міцно звязана з загальними здобутками революції, ми рішуче ставимось проти замірів самовільного здійснення автономії України до Всеросійського Учредительного Зібрання.

Що торкається комплектовання українських військових частей, то за для цього Центральна Рада матиме своїх представників при Кабінеті Військового Міністра, при Ґенеральному Штабі і Верховнім Главнокомандуючім, які будуть брати участь в справах комплектування окремих частин виключно Українцями, по скільки таке комплектування, по опреділенню Військового Міністра, буде являтись з техничного боку можливим без порушення боєспособности армії.

Оповіщаючи про це громадян України, ми твердо віримо, що українська демократія, яка передала нам свою волю, з революційною демократією всієї Росії та її революційним Правительством прикладе всі свої сили, щоб довести всю державу і з'окрема Україну до повного торжества революції.

У Київі, 1917. року, 3. липня (іюля)."

Те саме, що в Універсалі, мало по суті стояти і в Постанові (Декларації) Временного Правительства, опублікованій за підписами Керенського, Терещенка і Церетелі. Вона мала слідуючий зміст:

„Вислухавши звідомлення міністрів Керенського, Терещенка і Церетелі про українську справу, Тимчасове Правительство вирішило слідуюче:

Призначити, яко вищий орґан для керування краєвими справами на Україні, окремий орґан — Ґенеральний Секретаріят, склад котрого буде визначено Правительством в згоді з Центральною Українською Радою, доповненою на справедливих основах представниками иньших народів, сущих на Україні, в особі їх демократичних орґанізацій. Через згаданий орґан будуть переводитись міри і заходи в життю краю і його управлінні.

Вважаючи, що питання про національно-політичний устрій на Україні і про способи вирішення в ній земельної справи, в межах загального закону про перехід землі до рук трудових мас, мусить бути вирішено Установчими Зборами, Тимчасове Правительство прихильно поставиться до розроблення Центральною Радою проекта національно-політичного статуту України в такому розумінні, в якому сама Рада буде вважати це відповідним інтересам краю, а також про форми вирішення в краю земельної справи, — для внесення цих проектів на Установчі Збори.

Тимчасове Правительство, узнаючи необхідним зберігти підчас війни боєву єдність армії, не вважає можливим допустити заходів, які можуть порушити єдність її орґанізації і команди, як, наприклад, зміни в сучасний момент загального мобілізаційного плану шляхом негайного переходу до системи територіяльного комплектування військових частин або надання командних прав яким-небудь громадським орґанізаціям. Разом з тим Правительство вважає можливим далі сприяти тіснішому національному обєднанню Українців у війську — через формування

окремих частин виключно Українцями, поскільки цей спосіб, на погляд Військового Міністра, буде можливий з технічного боку і не порушить боєвої сили армії.

В найближчім часі, для більш пляномірного і успішного досягнення цієї мети, Тимчасове Правительство вважає можливим допустити до здійснення цього завдання самих вояків Українців, а для цього можуть бути командіровані, по згоді з Центральною Радою, осібні делеґати Українці, котрі будуть при кабінеті Військового Міністра, Ґенеральному Штабі та Верховному Головнокомандуючому.

Що торкається військових українських комітетів на місцях, то вони мають провадити свою працю на загальних основах, при чому їх діяльність повинна провадитись в згоді з діяльністю иньших військово-громадських орґанізацій.“

Годі було б підходити до цих двох актів з точки погляду юридичного аналізу їх. Вже одне те, що ні в Універсалі, ні тим більше в Постанові Правительства, не було зовсім (навіть приблизного і хоч в самих загальних рисах) опреділення тої території, на яку мала поширюватись власть Ради і Секретаріяту, зводило їх правно-державну вартість до дуже низького ступня. Так само не надавала правно-державної цінности цим актам і та обставина, що в них не було зроблено навіть спроби дати хоч би в стислих рямцях опреділення компетенції майбутнього Секретаріяту. Особливо це відноситься до Постанови Временного Правительства, де цій надзвичайно важній справі уділено було буквально всього тільки десять слів, що через Ґенеральний Секретаріят „будуть переводитись міри і заходи в життю краю і його управлінню“. Як саме і які саме міри — про це ні слова.

І, звичайно, це було зроблено зовсім не через те, що російські міністри чи ґенеральні секретарі не розумілись на державному праві чи недооцінювали ваги точного опреділення в цих актах території, компетенції й иньших складових елементів розуміння автономного управління краєм. Також і не через те, що хтось хотів когось обдурити, щоб потім впхати в невиразні формули своє те чи иньше розуміння. Цього не було а ні з боку української демократії, а ні з боку Церетелі чи Керенського. Все це сталось через те, що одна й друга сторони надавали великого значіння самому фактові порозуміння, що обидві сторони безумовно вірили одна одній. Центральна Рада вірила, що коли московська демократія раз вже пішла на зустріч українському народові, то вже не буде більше ставити непоборимих перешкод вільному творенню нового автономного життя на Україні, і що з тими, можливими в майбутньому новими непорозуміннями, можна буде якось справитись при обопільнім бажанню. Російська демократія, в особі Церетелі, також не сумнівалась, що коли дати змогу Центральній Раді працювати над орґанізацією краю, рахуючись не стільки з буквою угоди, скільки з вимогами революційного моменту, то Центральна Рада ніколи не поведе якоїсь акції, справленої на шкоду московській демократії і новій революційній Росії. Оця віра одної сторони до другої, віра в демократію, в кращі її ідеали, і була причиною „юридичної неграмотности“, скажемо так, обох документів. Мудрі вчені юристи московської буржуазії потім добре скористали з цього, на шкоду українському народові. Вони роз'яснили і московській і українській демократії, котра думала, що під словом „Україна“ треба розуміти дійсно Україну, тоб-то всю територію, населену українським народом, що під

Україною, на яку повинна поширитись власть Ради, можна розуміти і половину, і третину дійсної України і, навіть, один повіт. Що під „мірами і заходами“ можна також розуміти не однакові річи. І ще багацько повчаючих річей роз'яснили ці вчені люде „невченій демократії“.

Та, повторяємо, в той момент, було не до того. В той момент не думали за те, що написані демократією документи буде роз'яснити російська буржуазія. І на засіданню Центральної Ради було зустрінуто II Універсал і Декларацію Временного Правительства, хоч і не з бурхливою, а все ж з радістю, з радісним почуттям переконаности, що, нарешті, Україна дістає-таки фактичну автономію: що, нарешті, ця відроджена до державного життя робітничо-селянська країна здобула признання свого відродження з боку і московської демократії і Временного Правительства і тепер може вільніще і лекше, без непотрібних сварок і тертя, піти намченим шляхом далі.

— „Ви вислухали „Другий Універсал Центральної Ради, — пригадуються тут слова М. Грушевського на засіданню Ради, — в якім говориться про нову стадію українського життя. Ми вступаємо на вищий щабель і дістаємо фактичну автономію України з законодатним і адміністративним орґанами — Радою і Секретаріятом. Ми повинні памятати, дістаючи ці орґани, що треба все обєднати під їх управою, щоб від моральних форм власти ми перейшли до правової власти.“

— Ми дійсно переходимо велику межу нашого безправя, — говорив слідом за М. Грушевським В. Винниченко (Голова Ґенерального Секретаріяту) . . . Витаю з новим ладом вас і всю Україну“ . . .

А голова української Ради салдатських депутатів Березняк привітав в імени Ради Ґенеральний Секретаріят, як перших українських міністрів, і звернувся до Голови Центральної Ради М. Грушевського з словами:

— Ви давно стали на сторожі інтересів українського народу. Ви своїм словом будили народ. Це був тяжкий час, але теперішня хвиля винагородить Вас за все.

По цім настали прегарні дні остаточного порозуміння з демократією національних меньшостей і, нарешті, входження представників її в революційну святиню українського визволеного народу — в Центральну Раду і спільна, щира, захоплююча робота над виробленням „конституції автономної України“, над реалізацією досягнутої згоди, як її розуміла вся демократія — і українська і неукраїнська.

Гарний, весняний період, коли Центральна Рада була орґаном лише української революційної демократії, одійшов 25. липня нового стилю (коли одбулось перше засідання нової, поповненої представниками меньшостей Малої Ради), в історію, і наступив новий, не меньш гарний період, коли Центральна Рада стала територіяльним революційним орґаном, тим центром, де сходилися нитки від трудових мас всієї України, довгий час бився один революційний пульс всіх тих мас, без ріжниці національностей. Не було в цей період в складі Ради тільки двох крайніх політично-суспільних ґруп московського громадянства — представників буржуазії (заступники її кадети швидко (12. жовтня н. ст.)

вийшли з складу Ради, не погоджуючись з її курсом) і большевиків (які входили спочатку в склад Великої Ради, але діяльної участи в її роботі не брали, і врешті, підчас захоплення влади в Росії Советом Нар. Комісарів — зовсім вийшли з Ради.)

Через кілька днів (29. липня нов. ст.) „конституцію“ було вироблено спільними силами всієї демократії України і послано її до Петрограду, куди виїхали, на запрошення Временного Правительства, для переведення справи затвердження „конституції“ і Ґенерального Секретаріяту члени нового складу Ґенерального Секретаріяту (обраного поповненою Радою) — В. Винниченко (Голова Секр.), Х. Барановський (секрет. фінанс. справ) і Рафес (ґенер. контрольор. від меньшостей, бундовець) (29).

Ця „конституція“, під назвою „Статут Вищого Управління Україною“, мала такий зміст:

„На підставі згоди з Тимчасовим Правительством дня 3. липня (ст. ст.) 1917. року, орґан революційної демократії всіх народів України — Українська Центральна Рада, що має підготувати Україну до остаточного здійснення автономного ладу і довести її до Українських Установчих Всенародніх Зборів і Російського Установчого Зібрання, — утворює Ґенеральний Секретаріят, який являється найвищим орґаном управи на Україні.

Діяльність Ґенерального Секретаріяту зазначається тимчасово такими головними пунктами:

§ 1. Найвищим краєвим орґаном управи на Україні є Ґенеральний Секретаріят Української Центральної Ради, який формується Центральною Радою, відповідає перед нею і затверджується Тимчасовим Правительством.

§ 2. Формування Ґенерального Секретаріяту Центральна Рада здійснює через свій Комітет.

§ 3. Центральна Рада затверджує Ґенеральний Секретаріят в цілости, висловлюючи йому довірря.

§ 4. В склад Ґенерального Секретаріяту входить 14 Ґенеральних Секретарів, а саме Секретарі: в справах внутрішніх, фінансових, військових, харчових, земельних, юстиції, освіти, національних, торгу і промисловости, почти й телеґрафу, праці, доріг, ґенеральний контрольор і ґенеральний писарь.

Примітка: При секретареві в національних справах назначається три Товариші Секретаря — від Великоросів, Євреїв і Поляків. Товариші Секретаря по ділах своєї нації мають право реферату і рішаючого голосу в сих справах у Ґенеральному Секретаріяті. Товариші Секретаря в національних справах затверджуються Комітетом Ради.

§ 5. Свою власть Ґенеральний Секретаріят здійснює через всі урядові орґани на Україні.

§ 6. Всі урядові орґани на Україні підлягають власти Ґенер. Секретаріяту.

Примітка. Ґенеральний Секретаріят установляє, які орґани, в яких межах і в яких випадках мають зноситися безпосередньо з Тимчасовим Правительством.

§ 7. Всі урядові посади на Україні, коли вони не виборні, заміщаються Ґенеральним Секретаріятом або підвладними йому орґанами.

§ 8. При Тимчасовім Правительстві має бути статс-секретар для справ України, якого призначає Тимчасове Правительство по згоді з Центральною Радою.

§ 9. Статс-секретар має пильнувати інтересів України у всій роботі Тимчасового Правительства і в разі потреби пересилати законопроєкти через Ґенеральний Секретаріят на розгляд Центральної Ради.

§ 10. Ґенеральний Секретаріят передає на санкцію Тимчасового Правительства ті законопроєкти, які розглянула і ухвалила Центральна Рада.

§ 11. Ґенеральний Секретаріят передає на затвердження Тимчасового Правительства тимчасові фінансові обрахунки видатків на потреби України, які розглянула і ухвалила Центральна Рада.

§ 12. Тими коштами, які надходять на рахунок Центральної Ради, роспоряджується Ґенеральний Секретаріят по бюджету, ухваленому Центральною Радою.

§ 13. Ґенеральний Секретаріят ті справи, які він уважає найважніщими, передає на розгляд Центральної Ради.

§ 14. Діяльність Ґенерального Секретаріяту, відповідального перед Центральною Радою, контролюється нею шляхом запитань по всім справам.

Примітка: Порядок запитань має бути зазначений окремим наказом.

§ 15. В перервах між сесіями Центральної Ради Ґенеральний Секретаріят відповідає перед Комітетом Центральної Ради, який виконує всі її функції, окрім зазначеної в § 3-ім.

§ 16. Коли Ґенеральний Секретаріят не згоджується з постановою Комітету в якій-небудь справі, остання переноситься на розгляд Центральної Ради, яка скликається негайно.

§ 17. Коли Центральна Рада висловлює недовірря Ґенеральному Секретаріятові, він подається у відставку.

§ 18. Всі акти Центральної Ради і Комітету контрасіґнуються Ґенеральним Секретаріятом.

§ 19. Всі закони Тимчасового Правительства мають силу на Україні від дня проголошення їх в Краєвім Урядовім Вістникові на українській мові.

Примітка: В надзвичайних випадках Ґенеральний Секретаріят проголошує їх иньшим способом.

§ 20. Всі закони, адміністративні приписи і постанови, проголошені українською мовою, публікуються також і на мовах: російській, єврейській і польській.

§ 21. В справах внутрішнього розпорядку роботи Ґенеральний Секретаріят виробляє свій наказ".

Временне Привительство (в особі міністрів кадетів, та почасти і соціялістів) доводило потім, що цей статут зовсім не відповідав укладеній 3. липня (ст. ст.) угоді, далеко виходячи за її межі. Та це було явним перекручуванням дійсности. Що Статут відповідав угоді і не виходив за її межі, свідчить, між иньшим, з одного боку те, що за нього голосували в Центральній Раді й представники меньшостей, що все ще стояли ближче до „свого" Временного Правительства, а ніж до „української" Ради, — а з другого боку — вихід міністрів кадетів з Временного Правительства саме через угоду (II Універсал і Декларацію), яка розумілась ними, як визнання самої широкої автономії для України. Потвердження цього знаходимо також і в виступі проф. державного права в петроградськім університеті, товариша міністра закордонних справ (при першому складі Временного Правительства) барона Нольде, (кадета) в центральному орґані партії к.-д. „Рѣчь" (з 20 липня н. ст.; стаття „договір з Радою") з приводу угоди. Зазначивши „легковажність", з якою „недосвідчені" міністри Временного Правительства заключили договір, „накинувши Раду Україні, а Україну Росії, і тим самим одрізавши Росію від Чорного Моря", назвавши, навіть, угоду „безсумнівним однобічним актом державно-правного обману, в котрім з одного боку відчувається досвідна рука старого европейського політичного борця, вихованого в школі тонких політичних формул і складної політичної боротьби,*) а з другого — недосвідний і нічим невправлений „революційний ентузіязм",**) — барон Нольде запитує далі: „Як же устроєна нова українська власть по договору трьох міністрів?" — і дає такий юридичний аналіз Декларації Правительства і II Універсалу:

*) Натяк на Голову Центр. Ради — М. Грушевського.

**) Вказівка на Керенського, Церетелі і Терещенка.

„На чолі краю поставлено — під юридичним оглядом, саме договором утворену — ‚Центральну Українську Раду‘ . . . Рада з-поміж себе вибірає ‚відповідальний перед нею‘ Ґенеральний Секретаріят, котрий затверджується Тимчасовим Правительством і буде вважатися ‚представником (носителем) найвищої краєвої власти Тимчасового Правительства‘. Так описує орґанізацію української власти ‚Універсал‘, текст якого установлено по порозумінню з Тимчасовим Правительством. Декларація останнього робить пробу де-що затемнити змисл орґанізації, правдоподібно наслідком почуття де-якого остраху перед спілявістю переміни, і представляє справу так: ‚назначити, яко найвищий орґан управи краєвими справами на Україні, окремий орґан — Ґенеральний Секретаріят, склад котрого буде означений Правительством в порозумінню з Центральною Радою‘ . . . Але як би не маскувати змислу договору в справі утворення місцевої власти, зовсім ясно, що власть передано Раді та її орґанові — Секретаріятові, а за Російським Правительством збережене тільки ‚nudum jus‘ (голе право) затвердження цього Секретаріяту і фікція, що Секретаріят представляє на Україні ‚власть Тимчасового Правительства‘. Крім фікції, Російське Правительство за собою нічого не зберігає в справі утворення місцевої власти.

При означенні обєму власти цих нових орґанів над Україною нема навіть фікцій: договір трьох міністрів просто признає, що Україною управлятиме Рада та її Секретаріят так, як самі знатимуть. ‚Через означений орґан здійснятимуться заходи, що торкаються життя краю і його самоуправи‘, говорить Декларація; ‚в цім орґані будуть зосереджені всі права й засоби (?), щоб він, яко представник демократії на цілій Україні і разом з тим як найвищий краєвий орґан управи, міг виповнити складну роботу орґанізації і устроєння життя усього краю в порозумінню з усією революційною Росією‘, говорить Універсал. Я питаю себе: де права Росії на Україні? і чи в наведених реченнях не міститься безумовна передача Раді всіх державно-правних повновластей, бодай у внутрішніх справах? Можна догадуватися, що, на взір фінляндського Сойму, Рада висловить готовність зберегти спільність з Росією заграничних справ і військової управи; але який правовий арґумент протиставить Тимчасове Правительство українській власти, коли остання, покликуючись на договір, зажадає передачі їй почти, або телеґрафу, або сплати податку, як вона уладить земство по-своєму, як вона на своїй ‚морській межі‘ — бо все можливе при неозначености договору та слабости Тимчасового Правительства — заведе свої таможні. Зрештою, навіть військо стоїть під де-яким сумнівом, бо Раді обіцяно ‚без нарушення боєвої здатности армії‘ комплектування окремих частей виключно Українцями.

Такий змисл ‚договору‘. Розділ власти між Росією й Україною намічений на зовсім нечуваних основах повної ліквідації повновластей Росії.“

Отже „Статут Вищого Управління України був прямим висновком заключеної угоди і являється актом, що доповнює II Універсал та Декларацію. Він, що правда, не йшов так далеко, як то робив барон Нольде, і не стремів „до повної ліквідації повновластей Росії“ на Україні, залишаючи за Временним Правительством не тільки таку „фікцію“, як затвердження Ґенерального Секретаріяту, а ще й „санкцію Тимчасовим Правительством законопроєктів, ухвалених Центральною Радою“ і „затвердження тимчасових фінансових обрахунків видатків на потреби України“; згідно Статутові, також мали на Україні обовязуючу силу „всі закони Тимчасового Правительства“, при одній умові: проголошення їх в краєвім урядовім Вістникові українською мовою.

Та, як ми вже говорили, ходило в той час не стільки про писані документи, скільки про самий факт згоди і порозуміння, про факт визнання за Україною права на автономно-державне життя А те порозуміння і признання йшло з демократичних кол і було скріплене не

писаними документами, а тим фактичним, реальним значінням, яке мала демократія в той час в революційному життю Росії й України. І через те, як тільки становище демократії погіршилось, буржуазія швидко „ростолкувала“ ту угоду, а разом з нею і наведений Статут, як того сама хотіла. Той самий барон Нольде, що спочатку безпомічно розводив руками, шукаючи „правових арґументів“ проти можливого жадання з боку Центральної Ради (на підставі угоди) передачі під її уряд почти і телеґрафу, дуже швидко знайшов ті „правові“ арґументи, коли Центральна Рада дійсно таке бажання виявила, ввівши в склад Ґенерального Секретаріяту і Ґенерального Секретаря почт та телеґрафу. Правда, це були арґументи цілком з иньшої области, а саме — арґументи від „Чорного моря, українського хліба, заліза та вугілля“, але служителі буржуазної науки на те й здались, щоб клясові економичні інтереси буржуазії завше вдягати в ту одіж, в яку в даний момент було вигідніще для буржуазії те зробити.

Не передчуваючи ще всіх тих трудностей і перешкод, які чекали знову українську справу, Ґенеральні Секретарі поспішили до Петрограду, навіть не дождавшись затвердження Радою остаточної редакції статута. Закінчений цілком статут було передано їм пізніще.

Та не помогло на цей раз і те, що в складі делеґації був вже і представник „меньшостей“, видимий знак повного порозуміння української демократії з неукраїнською і доказ того, що українська демократія в своїй національно-революційній творчости не забуває про загально-революційні інтереси демократії всієї Росії. Почалися нові безконечні кабінетські переговори, нове крутійство, торги, підчас яких і помимо яких в народніх масах на Україні — в селянстві і робітництві — йшов далі глибокий процес розвитку, поглиблення і усвідомлення їх революційних домагань.

20. Поглиблення революційних (соціяльно-економичних) домагань українського трудового селянства і робітництва. Досі ми, головним чином в цілях ясности викладу і справедливого підкреслення домінуючого значіння в цей період революції національно-політичного моменту, не спинялись докладніще на соціяльно-економичних домаганнях українських трудових мас, тоді як ці домагання ніколи не відходили на друге місце, йдучи раз-у-раз поруч і нерозривно з національно-політичними домаганнями.

Коли б ми захотіли точно опреділити ті домагання по резолюціях ріжних з'їздів того часу, то це було б зробити досить тяжко. Всі з'їзди — селянські, робітничі, салдатські, партійні — спинялись головним чином на самих „вопіющих“, так би сказати, справах, — на головніщих, найбільш болючих і неодкладних питаннях того часу — війни і земельному. І тільки геть пізніще в ріжних робітничих і селянських постановах починають фіґурувати такі речі, як домагання контролю над фабрично-заводською промисловістю і банками, контролю взагалі над продукцією і росподілом.

Без докладного обговорення справи земельної і війни не проходив тоді ні один з'їзд на Україні, а особливо селянський. Селянство

особливо болюче відчувало тягар війни: воно віддало майже все працездатне мужське населення в армію і стояло вже, в наслідок війни, перед загальним підупадом свого господарства. Так само і земельна нужда давно вже боляче дошкуляла селянству, виганяючи його з рідного краю в далекий Сібір, на Кавказ та в Середньо-Азійські володіння Росії. Отже революція мала в першу чергу залагодити ці справи, і про них, в першу чергу, й нагадували трудові маси.

Трудове селянство вже в маю місяці — на Першому Українському Селянському З'їзді — дало виразне формулованне цих своїх домагань. Перший Селянський З'їзд, після всебічного і палкого обміркування земельної справи, що тяглося біля трьох днів, одноголосно виніс таку постанову в цій справі:

„I. Визнаючи, що тільки здійснення соціялістичного ідеалу, до якого прямує Україна, як і всі иньші народи, може задовольнити бажання трудового селянства та пролетаріяту, Перший Всеукраїнський Селянський З'їзд ухвалив:

1. Приватна власність на землю повинна бути скасована.

2. Вся земля на Україні без викупу поступає в український земельний фонд, яким порядкує сам народ через український сойм, повітові і волосні земельні комітети, обрані на демократичних підставах; всеросійські Установчі Збори мають це затвердити.

3. З цього фонду можуть користуватись землею тільки ті, хто буде обробляти її своїми руками.

4. Для справедливого користування землею треба встановити земельну норму, яка повинна бути не меньше споживчої і не більше трудової; в межах цієї норми всі хлібороби можуть залишатись в своїх господарствах.

5. З огляду на те, що ведення господарства спільними силами зберігає робочу силу, вимагає меньше інвентаря, дає можливість завести і кращі машини і взагалі піднімає земельну культуру, бажано великі зразкові господарства передати до рук сільсько-господарських товариств, як огнищ майбутнього соціялістичного господарства.

6. Ліса, води, шахти й иньші земельні багацтва в межах України визнаються власністю всього народу; Український Сойм буде задовольняти всі потреби трудового народу.

7. Видатки по переведенню земельної реформи виплачує держава.

8. Для правильного вирішення земельного питання трудовий нарід повинен прийняти участь в земельних комітетах і заснувати Краєвий Український Земельний Комітет.

9. Переселенська справа в межах України повинна бути поставлена в земельних комітетах і народньому Соймі в першу чергу.

10. Засоби до життя для всіх нездатних до праці, що будуть нуждатися, повинні бути забезпечені народнім страхуванням або пенсіями, як це робиться в иньших краях.

11. Всі посередні (косвенні) й иньші податки касуються, і замісць них вводиться один прямий подоходний проґресивний податок.

II. Щоб забезпечити Україну від безладдя і руїни, З'їзд визнає необхідним до Установчих Зборів:

1. Самочинних захватів землі та самовільних порубок лісів не робити.

2. Вимагати від Тимчасового Правительства негайної орґанізації Центрального Українського Земельного Комітету, який повинен обєднати діяльність всіх земельних Комітетів на території України.*) Центральне Правительство мусить

*) По постанові з'їзду, в склад Центр. Укр. Зем. Комітету мали входити: 1) 18 представників ґубернськ. земельн. Комітетів (по два предст. від кожної укр. ґуб.), 2) 9 представників від Ґуберн. Рад Сел. Депутатів (по 1-му від кожн. ґуб. Ради), 3) 6 представн. від Всеукр. Ради Сел. Депут. і Центр. Коміт. Сел. Спілки

призначити для цього Комітету кошти з кредиту, одкритого для всіх Земельних Комітетів.

3. Домагатись від Правительства видання негайно закону про передачу земельних справ та непорозуміиь (в земельних відносинах) до Земельних Комітетів і Центрального Українського Земельного Комітету.

4. Вимагати від Правительства, аби воно пильнувато за тим, щоб не було продажу, закладу, довгострочної або чиншової оренди і роздроблення землі; правительство має визнати всі земельні акти після першого марта не дійсними.

5. Вимагати, щоб Тимчасове Правительство улаштувало через вибрані на демократичних основах земельні — волосні, повітові чи иньші комітети пильний догляд за казенними та приватними лісами і негайно зовсім заборонило вирубку строєвого та матеріяльного лісу без згоди земельних комітетів, а також негайно відмінило дозволи на вирубку ліса, видані „Лісоохоронним Комітетом“ за часів старого уряду.

6. Орґанізувати постачання хліборобських машин, знаряддя державними заходами.“

Крім цього, З'їзд виніс ще дві ухвали, які також мають звязок з земельною реформою. Першу — про донецький басейн, і другу — про переселенську справу. Ось вони:

1. Вважаючи на те, що земельним фондом на Україні має порядкувати Український Народній Сойм, З'їзд висловлюється проти монополізації донецького басейну в межах України російським Тимчасовим Правительством і визнає, що використовування цього басейну Рос. Тимч. Правительством можливе тільки за згодою Центрального Українського Земельного Комітету.

2. Довідавшись від делеґатів Пензенської, Орловської та Саратовської губерній, що нашим людям в цих губерніях чинять утиски і навіть загрожують вигнати зовсім, і маючи на увазі, що наших переселенців по-за межами України велика сила, — З'їзд звертає увагу Тимчасового Правительства на це прикре явище і заявляє свій протест, тим більше, що на Україні фактично забезпечені права національних меньшостей.

Маючи на увазі, що, в звязку з майбутньою автономією України, велика сила переселенців Українців бажає повернутись до рідного краю, — З'їзд визнає, що це питання повинно бути вирішено Українським народнім Соймом, в порозумінню з соймами иньших країв Росії.

Ці постанови Першого Українського Селянського З'їзду були потверджені потімбезконечним числом меньших — губерніяльних, повітових і волосних з'їздів і зробились, в першій загальній, прінціповій своїй частині азбукою, яку кожний селянин знав просто на память і від якої вже не відступав. Другий всеукраїнський військовий з'їзд одноголосно не тільки приєднався до цих постанов, а ще й зазначив, що салдати будуть піддержувати їх „всією своєю силою.“

В справі війни З'їзд також одноголосно виніс слідуючу ухвалу:

„Вважаючи на те, що війна потрібна поміщикам, фабрикантам та иньшим багатіям, а трудовому народові несе тільки нещастя, Перший Всеукраїнський Селянський З'їзд визнає необхідним:

1. Аби трудовий народ воюючих держав почав домагатись від своїх правительств миру без захвату чужих земель і без контрибуцій, з тим, щоб кожний нарід, який находиться під чужим пануванням, сам вирішив, до якої держави він хоче належати.

(по 3 від кожн. установи), 4) 3 предст. від Укр. Центр. Продовольчого Комітету (який малось на думці заснувати), 5) 3 предст. від Укр. Центр. Ради, 6) 3 представн. від Укр. Центр. Кооп. Комітету, 7) по одному представнику від партій — у. с.-р. і у. с.-д., 8) 1 предст. від Укр. Військ. Ґенер. Комітету і 9) 2 предст. від краєвої ради робітн. та салдат. депутатів.

2. З'їзд вважає необхідним, аби Тимчасове Правительство, разом з союзниками, негайно виробило і оголосило умови, на яких воно згодне замиритися.

3. З огляду на те, що розгром російського війська загрожує руїною Україні, З'їзд вважає потрібним допомагати всіма способами армії і закликає її до діяльної оборони рідного краю."

Як бачимо, ця постанова ще поміркована. В ній ще говориться про необхідність „діяльної оборони краю".

Та чим далі, то ці хвостики постанов про допомогу армії і необхідність, хоч і випушену, тягти війну далі, ставали все куціщими й куціщими. Мир був необхідний, миру нетерпеливо і жагуче ждав весь народ, а війна все тяглась, і не видно було, щоб Правительством уживались якісь серіозні заходи до замирення. Конференція української партії соціялістів-революціонерів, що відбулась 3.—6. червня (ст. ст.) в Київі, вже виразно, без жадних „хвостиків" висловилась (а негайний мир, постановивши домагатись негайного „оголошення перемирря на всіх фронтах і початку мирних переговорів для заключення миру без анексій і контрибуцій." Приєднавшись своєю резолюцією в земельній справі майже цілком до постанов Першого Селянського З'їзду, ця ж сама конференція постановила домагатись ліквідації коаліційного російського міністерства, як нездатного заключити мир і перевести в життя потрібні соціяльно-економичні реформи, і утворення нового уряду з представників одної революційної демократії.

Яскравим показчиком зросту соціяльних та економичних домагань трудових нас явився потім (11.—14. липня ст. ст.) Перший Всеукраїнський Робітничий З'їзд, який, хоч і проходив під великим впливом таких поміркованих с.-д., як В. Винниченко, Б. Мартос і В. Садовський, все ж досить виразно зазначив свою соціяльно-революційну позицію. При чому характерно, що З'їзд виявив радикалізм одночасно як в справах соціяльно-економичних, так і в справах національно-політичних.*) На З'їзді робітники нарікали на Центральну Раду не тільки за її не цілком „революційно-демократичний" склад і загальну політику, а також і за її угоду з Временним Правительством, яку робітництво все вважало за відібрання прав у Центральної Ради, як, до речі, воно потім до де-якої міри й вийшло.

В справі війни З'їзд виніс цілком недвозначну постанову, слідуючого змісту:

„Визнаючи, що в наслідок війни всі завойовання революції, в тому числі і автономія України, йдуть до загибелі; що економична руїна, яка росте з дня на день, довела край до повного занепаду; що це все загрожує великим не-

*) З'їзд цей було скликано укр. фракцією київської ради робітничих депутатів. На нього було запрошено представників всіх істнувавших тоді українських робітничих орґанізацій, а також українських фракцій загально-робітничих орґанізацій. На з'їзд врибуло біля 300 делеґатів, половина з яких належала до с.-д. фракції з'їзду, а друга половина — до фракції с.-р. і непартійних. Пізнє скликання цього З'їзду і нечисленність його були наслідком і показчиком загального сумного стану українського робітництва на Україні. До президії З'їзду було обрано: В. Винниченка (с.-д.), М. Порша (с.-д.), Д. Антоновича (с.-д.), Веселовського (с.-д.), Паламарчука (с.-д.), Єреміева (с.-д.) й инших. В працях З'їзду брали участь, як докладчики, Ґенеральні Секретарі с.-д. Стешенко, Мартос і Садовський.

щастям передовсім пролетаріятові і всьому трудовому народові, — З'їзд постановляє:

1. Війну треба скінчити в самий найближчий час, і для цього Тимчасове Правительство повинно в рішучій формі зажадати від Анґлії, Франції й иньших союзників, щоб вони разом з Росією розпочали негайно мирові переговори з центральними державами, а як що союзники відмовляться — вжити иньших заходів до припинення війни."

Правда, й ця резолюція мала ще „хвостик", в якому говорилось, що —

„Визнаючи, що перемога супротивника на фронті в сучасний момент загрожує українським землям поділом території України на дві части, котрий підкосить і затримає розвиток всього українського пролетаріяту, і що захоплення України ворогом знищить на захопленій частині нашої землі демократично-республиканський устрій, здобутий загально-російською революцією, — З'їзд закликає всю революційну демократію України і всієї Росії до активного енерґійного опору наступаючому ворогові на фронті і до підтримки армії працею в запіллі", —

але це не затушковувало виразно сказаного: хочемо миру, хоч би й сепаратного.

Слово про „иньші заходи до припинення війни", сказані в той час, коли під гіпнозом буржуазної аґітації про сепаратний мир вважалося просто „непристойним" говорити, свідчить яскраво про те, що народ вже далі не міг зносити тягарів війни і конче хотів миру.

В земельній справі ухвала З'їзду звучала так:

„В інтересах розвитку продукційних сил на Україні та народнього хазяйства взагалі, а сільського хазяйства з'окрема, — Перший Всеукраїнський Робітничий З'їзд постановив:

1. Вся земля виключається з товарового обороту.

2. Всі землі на Україні приватних власників, церковні, манастирські, князівські, удільні і казенні переходять в український земельний фонд без всякого викупу; цим фондом порядкує Український Сойм, повітові та волосні земельні комітети, вибрані на основі загального, рівного, прямого та таємного виборчого права. Ця постанова повинна бути затверджена Всеросійськими Установчими Зборами.

3. З цього українського земельного фонду землею користується трудове селянство; земля дається по установленій нормі, яка мусить бути не меньше харчової і не більше трудової.

4. Користування землею з українського земельного фонду мусить бути улаштоване в інтересах усього трудового народу.

5. Зважаючи на те, що велике сільське хазяйство економично і технично вигідніще від хазяйства дрібного, в інтересах розвитку продукційних сил треба великі зразкові хазяйства зберігти, але передати їх трудовому народові для громадського користування.

6. Як Український Сойм, так і установи місцевого самоврядування повинні розвивати широку допомогу сільській кооперації." *)

Свідомість того, що революція не може скінчитись на розвязанню національно-політичних питань і повинна перейти до ґрунтовної перебудови істнуючих суспільних капіталістично-буржуазних відносин на нових основах і що це завдання повинен виконати сам робочий

---

*) Докладчиком в земельній справі виступав Б. Мартос. Доклад його і запропоновані резолюції не вдовольнили есерівську фракцію З'їзду, яка запропонувала З'їздові приєднатись до постанов І Всеук. Сел. З'їзду в земельній справі. Одначе с.-д. більшість З'їзду цю пропозицію відкинула, не погоджуючись з скасуванням приватної власности на землю і обстоюючи формулу лише виключення землі з товарового обороту. Підчас голосування наведеної резолюції фракція у. с.-р. залишила залю засідань З'їзду.

нарід, взявши до своїх рук апарати державного управління, — ця свідомість все більш зміцнювалась в робітничих верствах. В резолюції Першого Всеукраїнського Робітничого З'їзду по політичному моменту читаємо слідуюче:

„Визнаючи, що революцію в Росії викликало загострене на ґрунті війни незадоволення економичних, культурних, політичних і національних потреб широких народніх мас; що укріплення завойовань революції, поглиблення і поширення її соціяльно-економичного змісту можливе тільки за допомогою орґанізованого і пляномірного утворення нових форм громадсько-політичного і національного життя і задоволення соціяльних і економичних потреб працюючих клясів населення; що виконувати ці творчі завдання революції в Росії може тільки тверда революційна влада, заснована на довірі революційної демократії; що повне національне визволення українського народу, укріплення і поширення революції на Україні можливе тільки при утворенні єдиної революційної демократичної краєвої власти на Україні; що буржуазні кляси в Росії виявили і в майбутньому повинні ще дужче виявити свій анті-революційний характер; що така тверда революційна влада — як в Росії, так і на Україні — може бути утворена тільки революційною демократією, — Перший Всеукраїнський Робітничий З'їзд визнає необхідним:

1) Щоб все українське робітництво підтримувало всіма своїми силами і з всією енерґією як Українську Центральну Раду, так її Ґенеральний Секретаріят — ці орґани революційної власти на Україні, що спираються на сили всієї революційної демократії — робітництва, селянства і війська;

2. Щоб представництво українського пролетаріяту в Українській Центр. Раді, ставлячи своєю метою здійснення завдань і цілей революції — як в Росії так і на Україні — йшло до цього в тісному єднанні з робітниками инших націй і в згоді зі всією революційною демократією — українською і неукраїнською — вело самостійну клясову позицію."

Таким чином, закликаючи робітництво до підтримки Центральної Ради і Ґенерального Секретаріяту, Робітничий З'їзд свідомо ставив перед нею, як краєвою революційною властю, цілі здійснення не тільки національно-політичних домагань української демократії (ці домагання здійснялись самим вже фактом істнування Ради і Секретаріяту), а, головним чином, — „поглиблення і поширення соціяльно-економичного змісту" революції, шляхом „задоволення соціяльних і економичних потреб працюючих клясів".

Зрозуміло після цього, через що в резолюціях з'їзду не знаходимо зовсім навіть натяку на переговори Центральної Ради з Временним Правительством, на Декларацію Правительства і II Універсал Центральної Ради, на реалізацію яких Центральна Рада і Ґенеральний Секретаріят витрачали в той час всі свої сили. Робітничі маси прийняли вже відродження України, відроджену українську державність (хоч і на автономних підвалинах), як докінчений і безперечний факт, який ще треба закріпити, наповнити живим соціяльно-економичним змістом, за який може ще доведеться боротись і боротись жорстоко, але який вже не підлягає ніяким сумнівам і не залежить від того чи иньшого відношення до нього петроградського Коаліційного Правительства, в якому все ще відогравали помітну ролю представники буржуазії, тої самої, яка, на думку з'їзду, вже виявила, а в майбутньому повинна ще дужче виявити свій анти-революційний характер. Отже не там, не в політично-кабі-

петських суперечках з російською буржуазією і звязаною з нею в коаліції російською демократією треба було шукати розвязання завдань української революції, а в живій, активній соціяльно-економичній творчости тут — в містах і селах, на фабриках і заводах, — на Україні. Згода ж з Временним Правительством через це інтересна, потрібна і важна лише постільки, поскільки вона скріпляє саме цю творчу, діючу позицію української революційної демократії — робітництва і селянства. Все иньше — не варто уваги в цей гарячий час.

Спеціяльно в національно-політичній справі з'їзд виніс*) таку ухвалу:

„Виставляючи старий льозунг українського пролетаріяту — автономію України, котра остаточно повинна бути встановлена на Українських Установчих Зборах, визнаючи, що викликані війною зміни в економичних і політичних взаємовідносинах України з Росією вимагають федеративного звязку суверенної автономної України з Росією, — 1) З'їзд закликає пролетаріят України взяти саму діяльну участь в роспочатому вже творенню автономної України, щоб забезпечити найбільш повну демократичність цього ладу в інтересах пролетаріята і самих широких мас населення, і подбати про те, щоб взяти ініціятиву в цій роботі; 2) З'їзд визнає, що в основу автономного ладу необхідно покласти найближчу участь самого народу в справах управління, для чого всі орґани влади повинні бути, по можливости, виборними і неєдиноличними і вести справу управління в постійній згоді безпосередньо з населенням, яке їх обрало, чи з його представниками.“

Отже знову маємо виразне підкреслення саме способів творення автономного ладу на Україні, які зводяться до короткої, але важної життєвої формули — творити все через народ, його власними силами та колективним розумом робітництва і селянства.

Ми не будемо наводити тут постанов з'їзду в справі орґанізації робітництва, які мають вужчий інтерес. Зазначимо тільки, що в цьому питанню З'їзд став на ту точку погляду, що професійні орґанізації робітництва на Україні мають будуватись на принципі обєднання всіх робітників даної професії без ріжниці національностей, і що в цих загальних орґанізаціях українське робітництво повинно боронити своїх культурно-просвітних інтересів (30), підкресливши, між иньшим, і тут, в справі культурно-освітній, свою клясову позицію увагою, що „загально-національні просвітні товариства не можуть цілком задовольнити духовних потреб робітництва“.

Наприкінці своїх засідань Робітничий З'їзд обрав Всеукраїнську Раду Робітничих Депутатів в кількости 100 чоловік (70 соц.-дем. і 30 соц.-рев.) і постановив, щоб вона ввійшла з правом рішаючого голосу в склад Центральної Ради, де вже засідали Рада Селянських і Рада Військових депутатів (31).

Входженням Ради Робітничих Депутатів в склад Центральної Ради (разом з входженням до неї представників національних меньшостей) закінчувався процес перетворення Ради в клясово-революційний орґан, в центральну раду селянства, робітництва і салдатів України, без ріжниці національностей. Вже один цей факт сам по собі вимагав від

*) По докладу одного з основоположників Української Комуністичної Партії — М. С. Ткаченка.

Центральної Ради зміни дотеперішнього, майже виключно національно-політичного напрямку роботи в бік соціяльно-економичної творчости. Одначе, на жаль, так не сталось. Поставивши собі метою досягнення в першу чергу національного визволення (що було при тодішніх обставинах цілком натуральним і зрозумілим), маючи перед собою постійні перешкоди з боку Временного Правительства і погрози з боку російської буржуазії силою зламати національно-визвольний український фронт, Центральна Рада, звязана до того ж затяжними переговорами з Временним Правительством, не відчула належно цього нового крику життя і не виявила на цім соціяльно-економичнім полі революційної творчости тої сміливости, рішучости, далекозорости і завзяття, які вона виявила в національно-політичній боротьбі. Мало допомогло Раді і входження в її склад Всеукраїнської Ради Робітничих Депутатів, провідники якої — українські соц.-дем. (в спілці з російськими соц.-дем.) — швидко забули про хороші постанови Робітничого З'їзду (складені не без їх участи) і вели в Центральній Раді і далі опортуністичну соціяльно-економичну політику, одріжняючись від пануючої демократії хіба тільки тим, що та всі справи відкладала до Всеросійських Установчих Зборів, а українські соціял-демократи — спочатку несміливо, а потім сміливіще — до Українських Установчих Зборів.

А життя не стояло на місці. Революція дійсно поглиблювалась і в сфері національно-політичній і в соціяльно-економичній. Розбурхане селянсько-робітниче море хвилювалось. Підбадьорене І Універсалом Центральної Ради, отим — „однині сами будемо творити своє життя", — воно дійсно шукало нових форм життя, робило спроби зруйнувати остогидлі основи старих суспільно- політичних і економичних відносин і утворити на їх місце нові. Трудове селянство, ухваливши раз постанову про негайне творення вільного автономного ладу, дійсно приступало до цієї роботи і, засновуючи всюди — по волостях, повітах і ґуберніях — ради селянських депутатів, що швидко стали фактичною владою на місцях, вимагало потрібних для їх роботи грошей (32); ухваливши, що вся земля повинна перейти до трудового народу, селянство інтересувалось практичними біжучими питаннями сільсько-господарської дійсности, гаряче дебатуючи на своїх з'їздах питання про користування лісами, ставками, випасами, про ціни на робочі руки підчас жнив і так далі; ухваливши взятись до науки в українській мові, селянство шукало будинків для майбутніх шкіл і з конечною необхідністю натикалось на поміщицькі і монастирські палаци, що все ще стояли не зачеплені, в повнім володінню старих своїх власників, чекаючи на ті „всеісціляючі" Установчі Збори.*)

Цю переломову добу в розвиткові революції запримітили і захотіли використати російські соц.-демократи большевики, вивівши 16.—18.

---

*) Для прикладу наводимо тут уривки з постанов київського повітового селянського з'їзду, що відбувся 9 липня ст. ст.: „1) Виявляючи свою ворожість до старого цензового земства, з'їзд одноголосно постановляє: домагатись від Укр. Центр. Ради замісць земства „народньої самоуправи" і скасування самої назви „земство"; 2) З'їзд постановляє, щоб київська повітова земська управа дала 5.000 карб. для потреб повітової Ради Сел. Депутатів, а також ухвалює,

липня (н. ст.) на вулиці Петрограда озброєні відділи пролетаріяту і салдатів з ціллю насильного усунення коаліційного Правительства і захоплення влади працюючими. Правда, спроба на цей раз не вдалась. По кількох днях жорстоких боїв, підчас яких полягло тисячі салдатів і робітників, правительственним військам (головну частину яких складали козаки) вдалося задушити повстання. Князь Львов пішов слідом за кадетами до одставки. На підставі постанови петроградської ради робітничих і салдатських депутатів (що осудила повстання большевиків), міністром-президентом став „улюбленець“ революції — тепер посвячений кровію впавших в боях на вулицях Петрограду робітників і салдатів — міністр війни Керенський, який знову вхопився „рятувати революцію“ за допомогою буржуазії, сформувавши новий коаліційний кабінет.

На Україні про це саме, тоб-то про необхідність закінчення війни і початку переведення в життя соціяльно-економичних реформ, нагадали, хоч і в неорґанізованій, примітивній, дезертирсько-бунтарській формі, нещасні „полуботківці“, що не хотіли виступати на фронт, не зважаючи на постанову Центральної Ради в цім напрямі і заходи Ґенерального Секретаря військових справ Петлюри, і все домагались признання їх (5.000 чоловік) осібним українським полком аж доти, поки, в дні петроградських боїв, не зробили серіозного бешкету в Київі, арештувавши начальника міліції, захопивши міліційні участки, розгромивши приватне помешкання Начальника Київської Округи і поставивши свою варту біля де-яких державних установ. Цей бешкет без особливих труднощів було ліквідовано Ґенеральним Секретаріятом, який не задумувався серіозніще над причинами його.

На липневі дні Центральна Рада не звернула належної уваги, хоч в українському революційному життю все частіще лунали голоси попередження і перестороги. Клясові інтереси все дужче й дужче почали розщіплювати єдиний досі український революційний фронт. Українська дрібна буржуазія, продовжуючи і далі кликати „всіх свідомих Українців до спільної праці“ та радити селянству і робітництву, щоб воно відклало вирішення всіх дражливих соціяльно-економичних питань до Установчих Зборів, одначе вже виразно формулувала свої соціяльно-економичні ідеали.

Ще 25. червня (ст. ст.) відбулась в Київі конференція української радикально-демократичної партії, що з часу цієї конференції переіменувалась в партію „соціялістів-федералістів“ (33). Перефарбувавшись на соціялістичний колір, партія ця на згаданій конференції виразно підкреслила, що в земельній справі вона стоїть за виплат поміщикам вартости землі при переході її в земельний фонд і що „в методах роботи і боротьби за досягнення своїх ідеалів“ партія буде йти „еволюційним шляхом“.

що селяне мають право проводити засіївки з запасних капіталів для своїх потреб; 3) З'їзд приймає такі ціни: за робочі руки і робочий день — 5 карб., жати за третій сніп, а вязати за косаркою — за пятий сніп; 4) З'їзд постановляє прохати Центральну Раду, щоб вона допомогла селянам київського повіту заснувати середню школу для своїх дітей в Межигорському манастирі; черниці цього манастиря повинні переїхати до свого Покровського манастиря в Київі.

А пізніще, після липневих подій в Петрограді, 15.—19. липня ст. ст. відбувся численний і бурхливий Другий З'їзд Української Партії Соціялістів-Революціонерів, який між иньшим, в иніс земельній справі постанову про необхідність соціялізації землі, після того, як на самім початкові революції, коли ще клясові суперечности не були так загострені, партія стояла в земельній справі на далеко поміркованіщій позиції. Ось ця постанова:

„Велика поширеність на Україні трудових форм сільського господарства поруч з великим землевласництвом і тісно звязана з цім експльоатація (використовування) безземельного та малоземельного селянства з боку поміщиків ставить в неможливі умови розвиток сільського хазяйства на Україні і тим утворює ґрунт для соціялістичного руху серед трудового селянства. Вважаючи, що необхідною умовою розвитку цього руху є перехід землі до рук трудового народу, українська партія соц.-революц. вимагає, як мінімуна реформи для трудового селянства, переведення соціялізації землі на таких підставах:

1. Право приватної власности на землю касується на завше, і земля вилучається з товарообміну.

2. Вся земля на Україні (Український Земельний фонд) переходить без викупа в користування всього трудового народу, який порядкує нею через сільські громади, волостні, повітові, краєві та всеукраїнський земельні комітети, обрані трудовим народом, на основі загального, рівного прямого і таємного голосування.

3. Землею користується тільки той, хто сам або в товаристві обробляє її власною працею, на основі урівнюючого принципу. Як шлях до проведення цього принципу, установляється норма — не меньше споживчої і не більше трудової.

4. Зважаючи на те, що хазяйнування гуртом зберігає робочу силу, потрібує меньш інвентаря, дає змогу завести найкращі машини і взагалі підвищує аґрікультуру (хліборобство), — бажано великі зразкові господарства, не руйнучи, передати до рук трудових хліборобських товариств, як огнищ майбутнього суспільного хазяйнування.

5. Річки, ліси, копальні і всі иньші природні багатства переходять в користування всього трудового народу, який ними завідує через вищі краєві орґани самоврядування і Український Сойм.

6. Діференціяльна рента, шляхом спеціяльного оподаткування, мусить бути повернена на громадські потреби.

7. За всіма, хто потерпить від переведення земельної реформи, визнається право на тимчасову піддержку державним коштом.

8. Земельна справа вирішиться на Українських Установчих Зборах."

Так само і в справі національно-політичній партія соц.-рев. перейшла вже далеко за межі автономії, ухваливши на з'їзді таку постанову:

1. Стоючи на ґрунті революційного соціялізму і приєднуючись до міжнародньої клясової боротьби трудових мас усіх націй, Укр. Партія Соц.-Рев. вважає, що до загально-людських ідеалів ведуть національні шляхи, і свідомо стоїть в обороні національних цінностей всіх народів.

2. Вважаючи, що цілковите розвязання національного питання можливе тільки при соціялістичному ладі, коли буде знищено соціяльний гніт, — Укр. Партія Соц.-Рев., як найкращий спосіб полагодження національних стосунків в умовах буржуазного ладу, висуває національно-персональну (екстериторіяльну) автономію.

3. Одначе, зважаючи на те, що національний гніт затемнює клясову свідомість і дає буржуазії нагоду використовувати національні недогоди гноблених націй для своїх клясових інтересів і імперіялістичної політики, Укр. Партія Соц.-Рев. признає необхідним в найближчому майбутньому боротися за такі міжнародні відносини, які б: а) можливо найбільш сприяли розвоєві клясової свідомости мас і їх міжнародній солідарности; б) відповідали б соціялістичним прин-

ціпам рівности всіх націй перед інтернаціоналом та забезпечували б право кожної нації на самоозначення, це-б-то на найширшу політичну волю, якою є повна суверенність нації.

Через те перехідною стадією від сучасного безправного стану до національно-персональної автономії Укр. Партія Соц.-Рев. вважає перебудову сучасних імперіялістичних сепарованих держав на федерацію демократичних республик, утворених на національно-територіяльному принціпі, з міжнароднім забезпеченням прав національних меньшостей, на основі екстериторіяльности. Обсяг суверенности і дороги федеративної сполуки повинні бути встановлені лише шляхом добровільної умови між суверенними націями, які складають федерацію, згідно з інтересами працюючих мас кожної нації.

4. Під теперішню хвилю Укр. Партія Соц.-Рев. вважає необхідним вимагати перетворення російської держави на федерацію рівноправних національно-територіяльних республик, з забезпеченням в їх межах прав національних меньшостей. Що ж до України, то вона повинна приступити де федерації з иньшими народами, як демократична республика в своїх етноґрафичних межах, незалежно від сучасної її державної приналежности.“

В цій новій національно-політичній позиції партії важним і характерним для того моменту української революції, в який вона приймалась, являється не тільки те, що партія вважала необхідним домагатись перетворення Росії на союз вільних республик, в якому мислилась, як демократична республика, й Україна, а ще й те обґрунтовання, яке дано в резолюції цьому домаганню. Прямуючи до виявлення суверенної волі українського народу в формі самостійної республики, партія виразно підкреслювала, що в цій формі вона бачить не ціль, а тільки засіб до знесення важкого національного гніту і до утворення, тим самим, таких умов суспільного розвитку на Україні, які найбільше сприяли б розвиткові клясової свідомости українських працюючих мас та почуття в них міжнародньої солідарности всіх працюючих і, в конечній цілі, найкоротшими шляхами вели до соціялізму (34).

Так росла не тільки національна, але й соціяльно-економична свідомість українського робітництва і селянства. Не скована путами (на разі розбитого) буржуазного поліцейського режиму, вона шукала для себе матеріяльного втілення в життю. Вона ще не виливалась в масові неорґанізовані виступи селянства і робітництва. Поміщицькі маєтки стояли ще цілі, під охороною самого ж селянства. На фабриках і заводах робітники ще не робили спроб перебрати до своїх рук функції управління і завідування продукцією. Селяне все ще терпеливо жадали Установчих Зборів, будучи твердо переконані в тому, що вже ніяка сила не поверне старих порядків назад, що Временне Правительство чи Центральна Рада от-от скличуть ті Збори, або в якійсь иньшій формі остаточно і безповоротно закріплять за народом те добро—землю, ліси, копальні, — яке він вже вважав своїм і ходив, як біля свого, дбайливо оберігаючи його. Україна довгий час вважалася через свій порівнюючи спокійний хід революції „оазісом“ в Росії. Та вже помітно було велике напруження в народніх—робітничих і селянських масах. Вже було ясно, що дальше проволікання справи задоволення соціяльно-економичних потреб працюючого люду і затягування справи миру прорве ту не зовсім міцну греблю, яка держала ще в

берегах народне море. Було ясно, що перша спроба з боку буржуазії реставрувати старі порядки буде тою искрою, яка запалить страшну пожежу жорстокої клясової боротьби.

Ясно, що в такій ситуації революційному правительству України треба було бути дуже чутливим і мудрим. Треба було, не дуже оглядаючись на петроградське коаліційне правительство, робити дальші кроки в орґанізації революційних мас, в утворенню на місцях міцних революційних робітничо-селянських апаратів влади і приступати до переведення, за їх допомогою, соціяльно-економичних реформ. Між тим, Ґенеральний Секретаріят на довгий час весь, цілком віддався справі переговорів з Петроградом і майже нічого не зробив в зазначеному напрямі, коли не рахувати напівакадемичного з'їзду земельних комітетів України (26—27 липня ст. ст. у Київі), скликаного Ґенеральним Секретарем земельних справ Б. Мартосом.

Переговори в Петрограді викликали застій в діяльности Центральної Ради, чи, як висловився с.-д. М. Ткаченко в одній з своїх статей про ці переговори,*) — „тупцювання на порожнім місці". А наслідки цього „тупцювання" дали знати себе зараз же. Зайнявшись цілком справою переговорів, далекою від народніх мас. Центральна Рада потроху починала ослаблювати ті безпосередні, тісні й щирі звязки з народом, які до того мала. Не проявляючи революційної акції в соціяльно-економичній творчости, Рада цим самим тратила на своїм авторітеті в широких робітничо-селянських верствах. В краю починалась так звана анархія, „знаменита українська зорґанізованість, як висловився той самий Ткаченко, починала розсуватися" . . .

Між тим позитивного для революції згода з Временним Правительством і, особливо, дальші переговори, дали дуже і дуже мало, навіть і в сфері національно-політичній.

21. Боротьба російської буржуазії проти автономії України: „роз'яснення" угоди і затвердження неповчоправного Ґенерального Секретаріяту. Цей останній етап в боротьбі Центральної Ради за автономію України був найбільш інтересним, з точки погляду виявлення дійсного відношення російської буржуазії, в кращій її — ліберально-кадетській частині — до національно-державного відродження українського народу. В цей момент виявились у всій наготі нічим не затушковані централістичні гнобительські тенденції цієї буржуазії, подиктовані їй клясово-національним великодержавницькими інтересами.

Коли міністри Церетелі, Терещенко і Керенський вернулись з Київа до Петрограду і положили перед очі Временного Правительства проекти Постанови і II Універсала Центральної Ради, на які треба було годитись без жадних змін, — міністри кадети вкрили їх мокрим рядном. Після бурхливих суперечок, пропозиція кадетів про перегляд текстів і внесення в них „відповідних" кадетських поправок перепала, міністри кадети — Шінґарьов, Шаховской і Мануйлов заявили, що вони виходять з складу Правительства, не можучи взяти на себе відповідаль-

*) „Робітн. Ґаз." ч. 100, 1917 р. Стаття — „Caveant consules, ne quid res publica Ucrainae detrimenti capiat."

ности за „той хаос, який вноситься через прийняття Правительством Постанови у відносини між Правительством і новим орґаном управи Україною, і за ті можливости здійснення явочним порядком української автономії, які відкриваються цією Постановою перед Українською Центральною Радою!“ Міністр Некрасов тільки через те, що голосував за Постанову, мусів вийти зі складу партії „народньої свободи“.

Ми вже наводили в свій час уривки з статті бар. Нольде, справленої проти угоди. Трохи пізніще (28 липня н. ст.) газета „Рѣчь“ (орґан центр. комітету партії народн. своб.) вмістила комунікат Центрального Комітету кадетської партії з поясненням причин, які примусили партію до відкликання членів її з уряду. В тім комунікаті кадети між иньшим писали:

„Останньою і особливо яскравою подією цього роду *) було прийняття правительством у готовій формі, без допущення можливости поробити якісь зміни, порозуміння з Українською Радою, доконаного трьома членами Временного Правительства, що їздили на переговори до Київа. Ця розвязка запала, не зважаючи на перестороги наших товаришів про можливі її наслідки.

Поути української справи Центральний Комітет признає необхідність розроблення проекту краєвої автономії України для предложення Установчим Зборам і вже поробив над цим приготовчі заходи (35). Одначе Центральний Комітет думає, що негайне утворення місцевої власти, відповідальної перед місцевою ж громадянською орґанізацією, покликаною до функціонування з неозначеними повновластями і на неозначеній території, а так само передчасне освідчення симпатій правительства до проекту краєвої автономії, зміст якої лишається правительству невідомим, є недопустимим і у високій мірі є небезпечним прецеденом, що наперед рішає, всупереч даній членами правительства присязі, про волю Установчих Зборів та про основні риси будучого державного устрою Росії.

Центральний Комітет вважає, що його однодумці в правительстві позбавлені можливости впливати на зміст акту в згоді з вимогами головних основ державного права та з інтересами Росії, не можуть брати відповідальности за цей крок і за його можливі наслідки.“

Заворушився навіть забутний вже всіма Тимчасовий Комітет членів Державної Думи і так само відбув довгі дискусії в справі угоди. Сколихнулося, заметушилося все реакційно-чорносотенне буржуазне кодло. Заклацало своїми залізними щелепами, наміряючись вже на українській справі дати „пробний урок“, „недосвідчений“, „обдурений“ Українцями московській демократії.

Та не встигла ще буржуазія щось серіозніщого зробити, як спалахнуло повстання петроградських робітників і салдатів під проводом російських соціял-демократів большевиків. Будучи справлене проти решти коаліційного правительства, жорстоко задушене тою рештою на чолі з княз. Львовим і міністром війни Керенським (бої на вулицях Петрограду 16—18 липня н. ст.), повстання це скріпило позиції буржуазії, розпаливши в ній нові надії. Міністр-предсідатель кн. Львов підніс голос в оборону поміщиків і, як протест проти радикальних заходів міністра Чернова (с.-р.) в земельній справі, подався і собі, слідом за кадетами, до демісії. Не захотів залишатись в товаристві міністрів соціялістів також і міністр судівництва Переверзев, мотивуючи

*) Мова йде про ті росходження, які були в правительстві між міністрами соціялістами і кадетами. Автор.

свій вихід тим, що немов би міністри соціялісти не давали йому можливости як слід розправитись з „бунтовщиками“ большевиками.

Буржуазія почала поводитись все спілливіще та спілливіще. Рештка міністрів на чолі з Керенським попробували були повести „демократичний“ курс політики. Оголосили Росію демократичною республікою, не ждучи Установчих Зборів; розпустили Державну Думу і Державну Раду; заявили, що будуть і далі обстоювати намічену земельну реформу, — та це все тільки ще дужче роздрочило буржуазію, не здобувши активної підтримки з боку демократії.

Поставлений петроградською радою робітничих і салдатських депутатів (власне її антибольшевицькою більшістю) на міністра-президента Керенський не знав, що йому робити. Обстоюючи дальше ведення війни,*) одрізавши собі (прудушенням большевицького повстання) шлях до порозуміння з крайніми лівими течіями революційної демократії він бачив, що не обійтись йому без піддержки з боку буржуазії, коли правительство хоче залишитись на своїй середній, демократичній, як тоді думали, — позиції. Почалися знову балачки про відновлення „співробітництва“ демократії з буржуазією. Керенський почав заново зліплювати розбитого глека — „коаліційне правительство“.

Та кадети вже добре набили собі ціну. Вони не спішили виручати „бідну“ демократію на чолі з Керенським і поставили їй ряд вимог-умов свого повороту в склад правительства. А найголовніщою з тих умов була вимога, щоб нове правительство було звільнене з-під контролі Ради Робітничих і Салдатських Депутатів, тої самої Ради, що осудила і допомогла задушити виступ большевиків. Буржуазія не хотіла контролі навіть і з боку цієї поміркованої частини демократії; вона, як заявили кадети, хотіла „відповідати тільки перед власною совістю і Росією“ . . .

В такий час приїхали до Петрограду до Временного Правительства (якого фактично не було) посланці від Центральної Ради — Генеральні Секретарі Винниченко, Рафес і Барановський, — для затвердження виробленої Малою Радою конституції України — „Статута Вищого Управління України“.

Не трудно уявити собі, при яких несприятливих умовах, довелося їм виконувати своє тяжке завдання . . . Дочекавшись нарешті утворення того нового Правительства (кадетсько-народницько-есерівського) (36), делеґація приступила до реалізації укладеної в Київі угоди. Почалося оббивання порогів в міністерських приймових. А міністри кадети тільки цього й ждали. Вони тепер були панами становища і могли нагрітись Українцями, як того хотіли. Соц.-демократа Церетелі, цього найактивніщого оборонця угоди, в новому складі Правительства вже не було. Він не захотів увійти в склад нового уряду.**) Отже рука була зовсім вільна. Керенського і Терещенка стіснятись не доводилось.

---

*) В той час відбувались великі невдачі на фронті. Російська армія, розгромлена, тікала з Галичини і Буковини.

**) З приводу уступлення Церетелі Мала Рада висловила свій жаль, надіславши йому про це телеґраму.

Цілих три тижні просиділи Ґенеральні Секретарі в Петрограді, в атмосфері задушливої реакції, політичного крутійства, образ і понижень. Довгий час з ними просто не хотіли говорити. Нарешті 7. серпня (н. ст.) відбулась нарада членів Секретаріяту з міністром фінансів Н. Некрасовим (що заступав міністра-президента), в присутности трьох правительственних референтів-правників: бар. Нольде, Гальперіна і Барта. „Фаховці“ від вирішення національних справ — бар. Нольде і п. Гальперін одразу заявили, що вироблений Центральною Радою статут „у великій мірі порушує довершену у Київі угоду, бо означає вже щось більше, ніж автономно-федеративний устрій, і що через це його необхідно в корінні переробити або краще написати новий. Почалися балачки про компетенцію Секретаріяту, про число Ґенеральних Секретарів, про відношення Секретаріяту до Временного Правительства і Центральної Ради і, нарешті, про територію, на яку мала поширюватись влада Ґенерального Секретаріяту. З усіх розмов було видно, що Правительство хоче зламати угоду, заключену в Київі, а коли не зламати цілком, то, принаймні, звести її на нівець. І от-тут знову, як і підчас першої делеґації, виявлялися одверто імперіялістичні клясові апетити російської буржуазії, що пхали її на боротьбу проти автономії України, навіть з самою малою сферою компетенції. Як тільки доходила справа до опреділення території, члени Правительства і фаховці-правники робились тверді, мов криця. Вони йшли на велику жертву, вони згожувались віддати під владу майбутнього Секретаріяту з майбутньою, виробленою ними ж самими його компетенцією, ґуберні київську, чернигівську, волинську, полтавську і подільську, але більше, далі, вони не могли йти. Включити туди ще й Харьківщину, Катеринославщину, Херсонщину, Таврію — цей шлях до Чорного моря, ці багаті области — це було би гріхом і перед „наукою“, і перед державою, і перед власною совістю і ще перед чим хочете. І коли члени делеґації зазначали, що це ж такі самі українські ґуберні, як і ті, на включення яких в територію автономної України правительство згоджувалось, і на доказ цього наводили статистично-етноґрафичні й иньші дані їхньої ж кадетської науки, тоді хитромудрі, лукаві фаховці Временного Правительства виступали з „наївною“ заявою, що їм не відомо ще, чи хоче бути під владою Ґенерального Секретаріяту населення саме цих ґуберній, хоч вони те саме могли б, коли на те вже пішло, сказати і про Київщину, Поділля й т. и. Ґенеральні Секретарі хвилювались, нервувались, вислухуючи такі арґументи вчених професорів, збірались кинути переговори і вертатись до Київа, не діждавшись їх кінця. А Центральна Рада, інформуючись про переговори, посилали свої накази — бути твердими, не здавати нічого з позицій, зазначених в Статуті, і в той же час настоювала на приспішенню переговорів з тим, щоб вони могли бути закінчені до відкриття чергової сесії Центральної Ради, призначеної на 18. серпня (н. ст.).*)

*) Ґенеральним Секретарям було послано, між иньшим, слідуючу постанову Комітету Ради (від 8. серпня н. ст.), ухвалену всіма Українцями — членами Ради, проти меньшостей, які вважали її недопустимим ультіматумом Правительству: „Доручити Ґен. Секретаріятові повідомити делеґованих до Петрограду Се-

Затягування переговорів починало вже нервувати і членів Ради. Всі розуміли, що воно робиться навмисне і може потягти за собою, як повідомляли київські члени Ґенерального Секретаріяту своїх товаришів в Петрограді, до „утрати авторитету Центральної Ради“ (37).

Та все це не робило жадного впливу ні на „фаховців“ Временного Правительства, ні на саме Временне Правительство. Не зважаючи на те, що Ґенеральні Секретарі одвідали де-яких міністрів (Авксентьєва, Некрасова, Керенського) окремо і, не задовольняючись розмовами на офіційних засіданнях, дали їм ще додаткові пояснення, справа не поліпшувалась. Кінець кінцем Правительство так і не захотіло взяти під увагу виробленого Радою Статуту і приступило 15 серпня (н. ст.) прямо до розгляду „Інструкції Ґенеральному Секретаріятові“, виробленої бароном Нольде і правником Гальперіном. Не дождавшись кінця переговорів. Голова Секретаріяту В. Винниченко і Ґенеральний Контрольор Рафес виїхали з Петрограду до Київа. В Петрограді залишився один Ґен. Секретар Барановський та вислані Центральною Радою в допомогу делеґації — Ґенер. Секретар Зарубін (рос. с.-р.) і Товариш Ґенер. Секретаря по національних справах Міцкевіч (Поляк).

Поїздка цих двох делеґатів була вже зайвою. Надії на те, що вони, яко представники меньшостей, вплинуть на Правительство в бажаним напрямку, не справдились. Правительство твердо йшло своїм шляхом, і 4 серпня ст. ст. (17 серпня н. ст.) ним була затверджена слідуюча

„Тимчасова Інструкція для Ґенерального Секретаріяту Временного Правительства на Україні:

1. На час до вирішення Установчими Зборами питання про місцеве управління, вищим орґаном Временного Правительства по справах місцевого управління Україною являється Ґенеральний Секретаріят, котрий призначається Временним Правительством на предложення Центральної Ради.

2. Повновласти Ґенерального Секретаріяту поширюються на ґубернії: Київську, Волинську, Подільську, Полтавську і Чернигівську, за виключенням мглинського, суражського, стародубського і новозибківського повітів. Вони можуть бути поширені і на иньші ґубернії чи частини їх в тім разі, коли утворені в цих ґуберніях, на підставі постанови Временного Правительства, земські установи висловляться за бажаністю такого поширення.

3. Ґенеральний Секретаріят складається з Ґенеральних Секретарів по відомствах: а) внутрішніх справ, б) фінансів, в) хліборобства, г) освіти, д) торгу і промисловости, е) праці, а також Ґенерального Секретаря по національних справах і Ґенерального Писаря.

Крім цього, при Ґенеральнім Секретаріяті істнує, для контролю його справ, Ґенеральний Контрольор, який бере участь в засіданнях Секретаріяту з правом рішаючого голосу.

В числі секретарів не меньше чотирьох повинні бути особи, які не належать до української національности.

При Секретаріяті для національних справ встановляється три посади товаришів Секретаря з тим, що всі найбільш численні національности України мали кожна свого представника в особі секретаря, або одного з його товаришів.

4. Ґенеральний Секретаріят розглядає, розробляє і подає на затвердження Временному Правительству проєкти, що торкаються життя краю і його управ-

---

кретарів, що, не зважаючи на зміну політичної кон'юнктури, Комітет Ц. Ради стоїть на своїй давній точці погляду, що Статут Ґенер. Секретаріяту має затвердити Тимч. Правительство без змін принципового характеру, які можна поробити тільки по порозумінню з Комітетом Ц. Ради.“

ління. Проекти ці можуть бути, перед поданням їх Временному Правительству, внесені на обговорення Центральної Ради.

5. Повновласти Временного Привительства в справах місцевого управління, що входять в компетенцію перелічених у ст. 3. відомств, здійсняються через Ґенеральних Секретарів. Докладніще визначення цих справ буде подано в особливому додаткові.

6. У всіх справах, зазначених в попередній статті, місцеві власти краю звертаються до Ґенерального Секретаріяту, який, після зносин з Временним Правительством, передає роспорядження і накази останнього місцевим властям.

7. Ґенеральний Секретаріят подає список кандидатів на урядові посади, обовязки яких входять у круг означених в статті 5. справ, які обсаджуються по призначенню Временного Правительства.

8. Зносини вищих державних установ і окремих цівільних відомств з Секретаріятом і окремими Секретарями по належности, як рівно ж останніх з вищими державними установами і відомствами, відбуваються через осібного Комісара України в Петрограді, призначеного Временним Правительством; таким самим способом направляються законодатні наміри і проекти, які торкаються місцевих справ України, а також і заходи загальнодержавного значіння, що виникнуть в окремих відомствах або обговорюватимуться в міжвідомственних і відомственних комісіях і вимагатимуть, через спеціяльне відношення їх до України, участи представника управління комісара в зазначених комісіях.

9. В негайних і неодкладних випадках вищі державні установи і відомства передають свої накази місцевим властям безпосередньо, сповіщаючи одночасно про ці накази Секретаріят.

Підписали: Міністр-президент Керенський, міністр юстиції Зарудний. Петроград, 4 серпня 1917 р.“ —

Не треба порівнювати цієї Інструкції а ні з виробленою Центральною Радою Конституцією автономної України, а ні з II Універсалом, а ні, навіть, з Декляраціею-Постановою В. Правительства, ухваленою рівно місяць перед тим. При новій ситуації і новими людьми вона укладалась. Новий і зміст має вона.

Від угоди, заключеної 3 липня (ст. ст.), і „Статута Вищого Управління України“ зосталися тільки жалюгідні корінці. Перше, що робило своєю Інструкцією Правительство, це було пересунення центру ваги з Центральної Ради на Ґенеральний Секретаріят. Ґенеральний Секретаріят являвся орґаном Временного Правительства, а не Ради, як то повинно було бути, згідно угоді. З Радою він нічим не звязувався, коли не рахувати того, що призначався він Временним Правительством на предложення Центральної Ради. Перед Радою він не відповідав, працювати разом з нею не був обовязаний і тільки міг, коли хотів, подавати їй на обговорення свої проекти. Само собою розуміється, що це цілком йшло в розріз з основною тенденцією українського революційного руху, що весь виріс з самодіяльности народніх мас. Автономна Україна позбавлялась цим свого революційного парляменту — Центр. Ради, а разом і цілого парляментського устрою.

Друге. Ґенеральний Секретаріят являвся не правительством автономної України, а всього тільки найвищим передаточним орґаном Временного Правительства на Україні. Місцеві власти хоч і повинні були звертатись до Секретаріяту, але останній не мав права робити свої роспорядження і тільки — з одного боку передавав заяви цих властей Временному Правительству, а з другого — розпорядження та вказівки Временного Правительства цим властям (§ 6.) І навіть в

цих передаточних функціях Секретаріят обмежувався тим, що „в негайних і невідкладних“ випадках Правительство залишало за собою право безпосередньо наказувати місцевим властям.

Третє. Компетенцію Секретаріяту було надзвичайно звужено. Не тільки такі справи, як військові, шляхів, почти й телеґрафу, а навіть судові і продовольчі були виключені з компетенції Секретаріяту (так кадетам не хотілось випустити з своїх рук українського хліба).

Четверте. Ця обкраяна і обскубана з усіх боків влада, чи, швидче, фікція влади, поширювалась не на всю Україну, а тільки на пять ґуберній. Найбагатші частини України було виключено з-під її впливу.

Таке „роз'яснення“ угоди дало нове Временне Правительство. Що-правда, в Правительстві все ще більшість була демократична і навіть соціялістична. А Інструкцію, цей глум над національно-визвольними домаганнями українського народу, підписав Керенський, той самий, партія якого була в уряді і здавна „обстоювала“ федеративну Росію, той самий, який сам заключав місяць тому угоду з Центральною Радою. Та що міг значити Керенський і всі його однопартійці, яку инакшу „конституцію“ для автономної України вони могли дати тоді, коли саме в той час, як Правительство вело переговори з Ґенеральними Секретарями про інструкцію, орґан урядової партії народньої свободи — „Рѣчь“ — в передовій статті одверто, властно і нахабно радив Правительству, замісць затвердження Інструкції для Ґ. Секретаріяту, розігнати Центральну Раду.

Можна собі уявити, яким болючим ударом була ця Інструкція для української демократії, як вплинула вона на загострення національних відносин між Україною і Московщиною, і то не тільки буржуазною Московщиною, але й кращою її частиною — демократією. Адже ж в уряді сиділа і демократія, адже ж і вона санкціонувала цю образу і глум, нанесені московською буржуазією українському народові! Коли вона не в силі була вплинути на рішення справи, то чому вона хоч не запротестувала, хоч би для людського ока? Все це ми підкреслюємо тут для того, що воно мало своє значіння, як один з чинників майбутньої крівавої війни між Московщиною (радянською) і Україною (народньою), між двома не буржуазіями, а народами, демократіями.

В Центральній Раді, — на пленарне засідання якої (шосту сесію 18.—22. серпня н. ст.) прибули вже Ґенер. Секретарі Винниченко і Рафес, а також наспіла з Петрограду і Інструкція, — відбулися небувало ще палкі та пристрастні дебати.

Поводження Врем. Правительства викликало тим більше обурення, що між ним і роспочатим в останніх часах одвертим загальним реакційно-чорносотенним походом проти українського визвольного руху помічався виразний звязок. Українське суспільство ще жило під гнітючим враженням провокаційного розстрілу нещасних козаків „богданівців“, вчиненого великоруськими військовими частинами — донськими козаками та „кірасірами“ — в той час, як полк ім. Б. Хмельницького вирушав з Київа на фронт (38). З усіх кінців України надходили саме протести проти розстрілу і домагання суворого слідства, якого як раз не хотів переводити Начальник Київської Військової Округи

рос. с.-р. Оберучев, один з найбільших ненависників і ворогів українського відродження. „Кіевлянин“ як ніколи провадив провокацію проти Українців. „Союз малоросів ім. Гоголя“ протестував проти „примусової українізації.“ Чорна професорська сотня в київському університеті також вела акцію проти українського відродження (39). Все це — від Київа почавши і Петроградом скінчивши — сплутувалось в один важкий, кошмарний, гнітючий клубок, який хотілось розірвати, знищити, пустити по вітру, щоб не перешкоджав вільно дихати, щоб не троїв своїм сморідним чадом повітря.

В таких умовах довелось Центральній Раді вирішати важке і важне питання: що ж робити далі? Як поставитись до Інструкції Временного Правительства, до цього останнього болючого удару? Яку лінію боротьби намітити далі? Цілком натурально, на Раді виявились самі ріжні течії, не тільки в залежности від партійних переконань членів Ради, але й від їх субєктивних настроїв. Більш-меньш одностайно, однаково і зразу ясно виступили тільки представники меньшостей, які, критикуючи, і часом дуже гостро, Інструкцію, в один голос радили прийняти її, як певний здобуток української демократії і базу для дальнішої боротьби. Українська ж частина Ради мусіла витратити цілих три дні, щоб дійти до якогось сталого, зафіксованого в формі ухвали Ради, висновку (40). Треба було спочатку переболіти, пережити цю нову образу, щоб звільнитись трохи з-під впливу чуття і послухатись голосу холодного, не знаючого образ розуму. Про те, щоб прийняти Інструкцію, прийняти в звичайному розумінню цього слова, як приймаються чи стверджуються парляментом закони чи постанови, не могло бути й мови. Навіть меньшости, й ті не приймали її в цім розумінні, а тим більш не могла прийняти її, як щось близьке й орґанично споріднене з національно-визвольним рухом, українська демократія. Ця Інструкція була цілком чужа, ворожа і неприємлема для всієї системи, методу і практики української національно-політичної революції. І ходило власне не про прийняття її (якого не могло бути), а про те, як влучно підмітив і висловив промовець укр. с.-д. фракції М. Порш, — чи, не приймаючи Інструкції, все ж таки використати її, як ґрунт для дальшої боротьби, чи просто шпурнути її межи очі назад петроградському Правительству, тим самим одверто зірвати з ним і, можливо, підняти зараз же гасло оружної боротьби з ним? От про що ходило.

А що момент був не цілком підходящий для рішучої боротьби з Временним Правительством, це розуміли всі, в тому числі й ті, хто радив шпурнути ту Інструкцію назад Петроградові. І то не тільки через те, що був військовий стан, що відкинення Інструкції вело до розриву з меньшостями; що антиукраїнські чорносотенно-реакційні кола, як показали переговори в Петрограді і пригода з богданівцями, приготувались до жорстокої і немилосердної боротьби з Українцями: що розрив і боротьба з Временним Правительством могли цілком зруйнувати український фронт і повести до окупації значної частини України німецькими — королівськими та цісарськими військами, — не тільки через це. Все це було важне і приймалось на увагу. Та не меньш

важним було й те, що для рішучої боротьби з російською буржуазією і Временним Правительством, що було під її впливом, не були належно підготовлені в той час українські народні маси. Центральна Рада і Ґенеральний Секретаріят перед цим всіх старань докладали до поширення між селянством, робітництвом та салдатами II Універсалу Центр. Ради та Декларації Временного Правительства — ідеї примирення з Правительством і необхідности вбгати революційний український рух в звужені національні і соціяльні рямці. Отже не можна було так різко і раптово міняти свою попередню позицію. Не можна було сьогодня кликати народ до самостійного творення автономного життя без уваги на Временне Правительство, завтра — до якоїсь міри одмовлятись від цього самого самочинного творення і кликати до згоди і співробітництва з Правительством, а після завтра — кликати знову до самочинного творення автономії, що з необхідністю виллялось би в форму боротьби не тільки з буржуазією, а й з тим самим Правительством. Даремно прогаявши більше місяця дорогого часу, викликавши навіть де-яке прохолодження чуття щирої і палкої прихильности народвіх мас до Ради, було б великим риском, не виждавши часу, йти на нову рішучу акцію. От через що, в результаті довгих і палких балачок і гарячих закликів з боку промовців ріжних українських партій (с.-р., с.-д. (Довженко), непартійних соціялістів, націонал-революціонерів), Центральна Рада величезною більшістю голосів (за 247, проти 36 при 70 голосах утримавшихся с.-рев.) ухвалила слідуючу — запропоновану українськими соціял-демократами, з поправками укр. соц.-революціонерів, резолюцію:

„1. Вислухавши реферат Ґенерального Секретаріяту Української Центральної Ради про переговори з Тимчасовим Правительством у справі затвердження Ґенерального Секретаріяту і вислухавши видану 4. серпня Тимчасовим Правительством Інструкцію Ґенеральному Секретаріятові, Українська Центральна Рада, признаючи, що Інструкція:

1. продиктована недовіррям до змагань усієї демократії України;

2. пересякнена імперіялістичними тенденціями російської буржуазії у відношенню до України;

3. ламає згоду Української Центральної Ради з Тимчасовим Правительством від 3 липня;

4. не дає можливости демократії України утворити власть на цілій території, заселеній українським народом;

5. звужує й ослаблює значіння власти Ґенерального Секретяріяту, не обхоплюючи всіх краєвих справ і потреб населення України (справи: харчова, військова, судова, комунікації, почт і телеґрафів);

6. перешкоджає утворенню і праці міцної революційної краєвої власти (§§ 6 і 9);

7. признаючи, всупереч порозумінню української і неукраїнської демократії, невідповідаюче взаємним відносинам націй в краю число (4) Ґенеральних Секретарів для представлених в Українській Центральній Раді неукраїнських національностей, має на цілі знищити єдність української і неукраїнської демократії;

8. цілком не відповідає потребам і бажанням не тільки українського народу, але й національних меньшостей, що живуть на Україні, —

Українська Центральна Рада вважає необхідним твердо й рішуче вказати Тимчасовому Правительству:

а) що Інструкція з 4 серпня стоїть в суперечности з угодою Укр. Центр. Ради з Тимчасовим Правительством від 3 липня, з якої тільки могла і може ви-

ходити Центральна Рада в своїй роботі підготовлення всієї України до автономного ладу, Українських Установчих Зборів і Всеросійського Учредительного Зібрання;

б) що Інструкція служитиме перешкодою в дійсній роботі по орґанізації краю, викликуючи зайві і непотрібні загострення й ослабляючи силу та твердість революційної краєвої власти;

в) що в інтересі добрих взаємовідносин між Україною і Росією необхідно в найкоротшім часі поробити заходи в цілі переведення в життя тих норм взаємовідносин між Тимчасовим Правительством і відповідальним перед Центральною Радою Ґенеральним Секретаріятом, які випливали б з угоди 3. липня.

II. В інтересах найшвидчого встановлення доброго ладу, закріплення і поглиблення здобутків революції на Україні та здійснення необхідних для цього заходів, Укр. Центр. Рада уважає необхідним:

1. Подати з числа 14 секретарів — 9 секретарів, зазначених в Інструкції, на затвердження Тимчасовому Правительству;

2. Доручити Комітетові Української Центральної Ради і Ґенеральному Секретаріятові виробити статут, що визначав би взаємні відносини між Українською Центральною Радою і її Ґенеральним Секретаріятом;

3. Доручити Ґенеральному Секретаріятові виробити ряд законопроєктів у справі пляномірного задоволення трудових мас населення, а саме; в робітничій справі, земельній, харчовій і просвітній;

4. Порушити перед Тимчасовим Правительством справу війни і миру, скасування смертної кари й иньших репресій;

5. Негайно приступити до підготовчої роботи по скликанню Установчих Зборів України і Всеросійського Учредительного Зібрання;

6. Звернутись до всіх націй України і, вказавши на всі хиби Тимчасової Інструкції, закликати трудові маси населення усієї України до орґанізованої боротьби за свої інтереси і до обєднання коло Української Центральної Ради."

Звичайно, це не було прийняття Інструкції Временного Правительства Підкреслення, що Ґенеральний Секретаріят являється орґаном Української Центральної Ради, що Інструкція „служитиме перешкодою в дійсній роботі по орґанізації краю", вказівка на те, що „в інтересі добрих взаємних відносин між Україною і Росією" необхідно реалізувати умови від 3 липня, нарешті, підкреслення, що Центральна Рада подасть Временному Правительству не просто „девять Секретарів", а девятьох з 14, які вона має і буде далі мати, хоч про них і не говориться в Інструкції, а також і накреслення близчого проґраму роботи Секретаріяту, що виходила цілком за межі визначеної Інструкцією компетенції Секретаріяту, — говорили зовсім не про прийняття Інструкції. Не даремно ж по прийняттю наведеної резолюції Центральною Радою, укр. соц.-дем. Єфремів, член президії соц.-дем. фракції, в імени останньої запитав: „Як же розуміти наше відношення до Інструкції Временного Правительства, з огляду на те, що в резолюції нічого не говориться про прийняття Інструкції?" на що одержав коротке Винниченкове: „приймається до відома".

Таким чином Інструкцію приймалось до відома, чи, краще сказати, ухвалювалось попробувати використати її, не приймаючи.

Між тим Временне Правительство, що дуже уважно стежило за ходом дебатів в Центральній Раді, передало Раді, — через Ґенерального Секретаря Зарубіна і Тов. Ґен. Секретаря Міцкевіча, — хоч і не в писаній формі, свої пояснення до Інструкції, направлені з очевидною ціллю до зниження опозиційних настроїв Ради. Заступник Міністра-Президента міністр Некрасов заявив, що Правительство затвер-

дить трьох Ґенеральних Секретарів від національних меньшостей, а не чотирьох, як зазначалось в Інструкції, що Правительство залишило за собою право в неодкладних і негайних випадках передавати розпорядження місцевим властям тільки на час війни, що Комісара України при Тимчасовім Правительстві буде призначено за згодою Ґенерального Секретаріяту і що, нарешті, докладне вироблення компетенції Ґенеральних Секретарів буде переведено Правительством разом з Секретаріятом. Нарешті, Правительство заявляло, що зараз же затвердить Секретаріят, як тільки Центральна Рада подасть список Секретарів. Видно, Петроград трохи лякали бурхливі настрої Київа.

Треба було приступати до використовування Інструкції, цієї нової, як заявив Голова Секретаріяту Винниченко, „бази" для боротьби. Та зробити не було не так легко. Ґенеральний Секретаріят, утворений при меньшій політичній ситуації, розрахований на иньшу, ніж тепер, базу в своїй роботі, подався тут же, на цій же сесії Ради, в одставку. Треба було складати новий Ґенеральний Секретаріят. І тут, в цьому складанню, в цій першій правительственній кризі на Україні, а потім в переведенню справи затвердження Секретаріяту Временним Правительством, пропало знову цілий місяць дорогого часу.

За одмовою Винниченка взяти на себе знову місію утворення Секретаріяту, було доручено кінець-кінцем складання нового Секретаріяту Д. Дорошенкові (с.-ф.), що був перед тим Комісаром Временного Правительства в Галичині. Та ця спроба кінчилась невдало. Не тільки соц.-рев., а навіть і соціял-дем. не охоче йшли на зустріч Дорошенкові в формуванні Секретаріяту, який хотів скласти його з поміркованих елементів і повести роботу на зразок звичайного комісаріята Временного Правительства. Після того, як Д. Дорошенко оголосив на засіданню Малої Ради (1. вересня н. ст.) свою „декларацію", число його прихильників зовсім зменьшилось. Ось текст цієї попередньої його проґрамової заяви:

„Опіраючись на угоді від 3. липня, новий Ґенеральний Секретаріят проводить загальний напрям політики попереднього Секретаріяту, ставлячи на перше місце творчу ділову роботу над утворенням автономного життя на Україні з забезпеченням прав усіх національних меньшостей, боронячи Україну, як від внутрішнього непорядку, так і від зовнішнього ворога. Декларацію про напрям своєї роботи предложить Ґенеральний Секретаріят Комітетові Ц. Ради по скінченню свого формування. Ґенеральний Секретаріят у своїх відносинах до Центральної Ради буде руководитися статутом, виробленим Малою Радою 29. (н. ст.) липня." *)

Побачивши, що його проґрама не знаходить співчуття, Д. Дорошенко відмовився від формування Ґенер. Секретяріяту, і Мала Рада доручила знову цю справу В. Винниченкові, який на цей раз доручення прийняв. Загальноросійське контрреволюційне повстання на чолі з ґенералом Корніловим, про яке буде мова далі, примушувало Центральну Раду приспішити справу формування і затвердження Секретаріяту. 3. вересня (н. ст.) Секретаріят було зложено, і Центральна

*) Перед цією декларацією Д. Дорошенко подав був иньшу, ще правіщу, котру потім взяв назад (Вона була надрукована, без згоди президії Центр. Ради, в „Кіев. Мысли", що викликало було інцідент з репортером „Київ. М." п. Ковальським).

Рада вислала до Петрограду таку телеґраму — прохання про затвердження Секретаріяту:

„З огляду на гостроту моменту, коли контрреволюція одкрито виступила проти Временного Правительства і нового ладу, коли можливі контрреволюційні виступи та ексцеси, в цілі рішучої боротьби з контрреволюцією і оборони завойованої волі, для чого в першу чергу необхідна тверда власть, яка користується авторітетом у населення, Українська Центральна Рада просить Тимчасове Правительство поспішитись з затвердженням Ґенерального Секретаріяту в такім складі: Голова Секретаріяту і Секретар внутрішніх справ — В. Винниченко, просвіти — І. Стешенко, фінансів — М. Туган-Барановський, хліборобства — М. Савченко-Більський, міжнаціональних справ — А. Шульгин, Ґенер. Контрольор — А. Зарубін, Ґенер. Писарь — А. Лотоцький, Комісар при Тимчасовім Правительстві для справ України — П. Стебницький. Питання про Секретаря праці вирішується, напевно буде не-Українець. Голова У. Ц. Р. — М. Грушевський. Секретарь — Постоловський.“

Після де-якої проволоки і вагань, викликаних корніловським контр-революційним вибухом, Временне Правительство нарешті 1. вересня (14-го н. ст.) 1917 р. затвердило список предложених Центр. Радою Ґенеральних Секретарів. А 20. вересня (н. ст.) відбулося перше засіданвя Ґенерального Секретаріяту.

Так закінчився цей національно-політичний період української революції. На ньому кінчається період леґальної боротьби українського народу за своє національне визволення, боротьби, яка ще велась в лоні єдиного загально-російського революційно-демократичного фронту. За ним пішло — з одного боку поглиблення соціяльно-економичної клясової боротьби, так на Україні, як і у всій Росії, а з другого — початок крівавої оружної боротьби української демократії проти нівелюючо-централістичних змагань червоної Московщини, боротьби, в якій траґично сплелися до купи обидва моменти української революції — національно-державницький і соціяльно-економичний.

Не зараз і не тут дати правдиву оцінку довершеним українським народом в цей період його боротьби за краще істнування ділам. Були і в цей час помилки, але досягнені результати, безумовно, покривають їх, свідчучи про великі творчі сили пробудженого до нового життя українського робітника, селянина і салдата. З тих результатів два являються найбільш значними: перший — це ствердження факту державного відродження України, і другий — примирення між українською і не українською демократією, тоб-то створення на Україні єдиного революційного демократичного фронту. Обидві ці перемоги українського народу однаково значні і доповнюють одна одну. Після цього вже не було вороття до старих часів безпросвітньої неволі, коли український народ викреслювався цілком з великої книги всесвітнього буття.

Додатки до тексту.

1. Склад Виконавчого Комітету Державної Думи: 1) Родзянко, посол з Катеринославщини, октябрист, великий дідич (походить з старовинного українського козацького роду), Голова Державної Думи; 2) М. Чхеїдзе, провідник думської соц.-дем. фракції, Грузин, посол від Грузії; 3) О. Керенський — адвокат з Петербурга, провідник фракції трудовиків; 4) П. Мілюков, один з лідерів „партії народной свободы", посол від Петрограду, дворянин; 5) Б. Енґельгардт, посол від мінської губ., земельний власник, належав до фракції так званого центра; 6) О. Коновалов, великий фабрикант з Костромської губ., посол від Костромської губ., належав до фракції поступовців; 7) М. Караулов, козачий старшина з Терщини, земельний власник, провідник козацької ґрупи в Д. Думі; 8) І. Дмітрюков, посол від Калузької губерн., земельний власник, належав до фракції октябристів; 9) В. Ржевскій, посол від Московської губ., дворянин, належав до фракції поступовців; 10) Шидловський — октябрист, посол від Вороніжчини; 11) М. Некрасов, професор, посол від Томської губ., кадет; 12) В. Шульгин, дідич з Волині, посол звідти само; московський націоналіст (хоч сам і українського роду — „малорос").

2. Склад Временного Правительства: Князь Львов, міністр-президент; Проф. Мануйлов, кадет; А. Гучков, основатель партії октябристів; А. Шінґарьов — кадет; І. Годнев — октябрист; Терещенко — великий київський землевласник і сахарозаводчик і, нарешті, члени Виконавчого Комітету Держ. Думи — Керенський, Мілюков, Коновалов та Некрасов.

3. В такому ж дусі було складено і „Заяву Петроградського Відділу Союза Українських Поступовців" (вміщену в газеті „День", Ч. 4, з 9 (22) марта 1917 р.). Відділ, висловивши в своїй заяві думку, „що скликаннє Установчих Зборів, які мають відбутися в найближчій будучині, ставить на денний порядок питання про здійснення основного домагання нашої проґрами — привернення національно-територіяльної автономії України в звязку з загальною перебудовою Росії на основах федеративного устрою", підкреслив, що неодложним і негайно необхідним для населення України він вважає: „заведення в народніх школах українських ґуберній рідної мови населення", „допущення української мови до істнуючих на території України середніх шкіл", „допущення викладів на українській мові й заведення курсів вивчення краю по всіх університетах і иньших вищих школах України", „допущення української мови до практики судових, адміністраційних і церковних інституцій українських ґуберній з українським місцевим населенням", „привернення в зайнятих російськими військами частинах Галичини й Буковини всього устрою місцевого політичного та громадського життя і тих національних прав, які мало пер д війною місцеве українське населення" і, нарешті, „негайне освободження з арешту і повернення з заслання всіх галицьких і буковинських Українців" в тому числі й голови уніятської галицької церкви — митрополита А. Шептицького.

4. Перший всеукраїнський педаґоґічний з'їзд, що відбувся в Київі в початку квітня місяця (ст. ст.) 1917 року при близькій участи більше 500 педаґоґів нижчих, середніх і вищих шкіл України, в своїх постановах зазначив необхідність негайної українізації вчительських семинарів та інститутів, народніх сільських шкіл на Україні, встановлення при університетах кафедр україн-

ської мови та українознавства для підготовки вчителів для середніх шкіл, необхідність негайної орґанізації педаґоґічних курсів для підготовки вчителів для початкових шкіл і заведення українських бібліотек для шкіл, вчителів і народу.

Між иньшим, З'їзд підкреслив, що „у вищих початкових школах українізацію треба перевести що-до мови викладу ступнево, відповідно до педаґоґічного такту", а також звернув увагу на необхідність забезпечення інтересів неукраїнських дітей при переведенні шкільної реформи.

В такому ж дусі виніс постанови і II Всеукраїнський Педаґоґічний З'їзд, що відбувся 10—12 серпня (ст. ст.) 1917 р. також в Київі. З'їзд цей уділив велику увагу справі практичного переведення в життя українізації освіти на Україні. Домагаючись, щоби з вересня місяця 1917 року в початковій школі на Україні навчання у всіх ґрупах провадилось українською мовою, З'їзд одночасно зазначив, що українізація вищої початкової і середньої школи, а також вчительських інститутів та семинарів, повинна переводитись в згоді з вимогами I Всеукр. Вчит. З'їзду. Між иньшим, З'їзд постановив закласти „Просвіти" по всіх селах України і завести учительські українські спілки по всіх повітах, а також закласти в Київі науково-педаґоґічну академію для підготовлення кадрів науково і педаґоґічно освічених лекторів та інструкторів по шкільних справах, а також вчителів для середніх шкіл.

5. Довідавшися про заснованнє Ц. Ради, українські громадські орґанізації в Америці післали на руки її голови, М. Грушевського, досить значну по тому часу суму, 200 тис. рублів, як пригадується, призначаючи її для підмоги для інтернованих в Росії Галичан. З огляду на ті інсінуації, які розсівалися весь час в чорносотенній пресі, що українство, і сама Ц. Рада, працює на заграничні гроші, проф. Грушевський, одержавши банковий чек, оповістив про се всю Ц. Раду, підчеркуючи, що се перша грошева сума, яку Ц. Рада дістає з-за кордону, просив дірективи в сій справі. Представники меньшостей, які були вже тоді в Ц. Раді, висловили своє здивованнє, що голова доводить до їх відома таку справу: само собою зрозуміло, що сі гроші треба взяти й ужити відповідно призначенню. Але не довго по тім пок. Пугач в „Нар. Волі" відкрив систему шпіонажу, котру російська тайна поліція далі вела і під режимом Врем. Правительства над усім, що так чи инакше дотикалось українства, і се ясно показало, як оправдана була бережність, яку виявляли україн. провідники в своїй діяльности: дійсно против україн. руху нічого компромітуючого не можна було підняти.

6. Для характеристики тодішніх настроїв і домагань Українців в Петрограді, подаємо тут, за московською газетою „День" (від 21 марта), розмову української депутації з князем Львовим.

„Дня 17. марта міністр-президент князь Львов прийняв українську депутацію в складі представників петроградських ґруп Союза Українських Поступовців, українського студенства в Петрограді й зорґанізованих українських салдатів та робітників. Делеґати: А. Лотоцький, М. Корчинський, М. Славинський, студент М. Чечель і члени ради салдатських і робітничих депутатів Гайдар і Лобода виложили перед міністром-президентом ті домагання, здійснення яких не потрібно відкладати до скликання Установчих Зборів, а які широко виложено у врученій міністрові записці. Ці домагання такі: призначення в українських губерніях на всі адміністративні посади осіб, котрі були б знайомі з краєм і мовою місцевого населення; призначення на губерніських комісарів Українців і призначення при Временнім Правительстві осібного Комісара для українських справ. По окремим галузям державного управління делеґація поставила такі домагання: по міністерству юстиції — найскоршого заведення практики у всіх судових установах української мови у всіх випадках зносин з місцевим населенням; по міністерству просвіти — заведення української мови в народніх школах і допущення української мови до середніх наукових заведень, українізації вчительських шкіл і заснування нових, з проґрамами, пристосованими до місцевих потреб; аж до остаточного та всестороннього пристосовання вищої школи на Україні до потреб місцевого населення — заведення у вищих наукових закладах українських курсів і катерд, а в першу чергу в київськім університеті, а також і у всіх иньших вищих наукових

закладах, де зажадають того ученики і де знайдуться відповідні професори; орґанізацій підчас літніх ферій коротких курсів для підготовлення народніх вчителів для українських шкіл і чим скоршого призначення необхідних кредитів у розпорядимість київського Наукового Товариства, що обєднує всі українські наукові орґанізації, та в роспорядимість петроградського Добродійного Т-ва для видавання загально користних і дешевих книг; з компетенції духовної управи: видання пояснення, що духовенства не можна тепер переслідувати за уживання української мови в проповіді, та найскоршого усунення церковної православної адміністрації в Галичині, яка незаконно захватила там в свої руки власть, і привернення прав греко-уніятській церкві. Незалежно від цього — в ціли привернення брутально-подушеного старим режимом загально-людського і міжнароднього права депутація домагалася, щоб негайно було відновлено в окупованих російськими військами областях Галичини і Буковини цілий уклад місцевого політичного та громадського життя і привернено національні права, які мало перед війною місцеве українське населення; повернення з заслання і увільнення з-під арешту всіх галицьких і буковинських Українців, які попали під переслідування виключно через те, що старе правительство з ненавистю відносилося до української культури.

Міністр-президент заявив депутації, що правительство принципово не розходиться з тими домаганнями, які Українці предложили".

Звертаємо тут увагу на те, що домагання, заявлені делеґацією кн. Львову, дуже подібні до тих домагань, які виложив в своїй заяві на початку березня (ст. ст.). Петроградський відділ Україн. Поступовців.

7. Правда, вже і в той час більш далекозорими і досвідченими українськими політичними діячами робились докори великоруському поступовому громадянству за його байдуже відношення до страждань українського народу в минулому, а також застереження що-до його сучасного і майбутнього відношення до українського визволення. Проф. М. Грушевський писав в одній своїй статті (під заголовком „Повороту нема", — „Нова Рада" з 12. квітня нов. ст.):

„Широка автономія України з державними правами українського народу в федеративнім звязку — се та проґрама даного моменту, від котрої не може бути уступлення назад. Всякі перешкоди, всякі вагання в задоволенню її з боку провідників російської держави чи кермуючих кругів російського громадянства може мати тільки один наслідок — се повне пересунення центра ваги в бік українського самостійництва. Прихильники України тепер годяться зістатися на спільній плятформі широкої національно-територіяльної автономії і федеративного забезпечення державного права України. Але прапор самостійної України стоїть і розгорнеться з хвилею, коли всеросійські централісти захотіли б вирвати з наших рук стяг широкої української автономії в федеративній і демократичній російській республиці. Се — ясно і повинно бути ясно керманичам російської держави."

Та як бачимо з наведених слів пр. М. Грушевського, навіть і ті з українських політичних діячів, які дуже добре знались на українсько-московських відносинах і мали з своєї попередньої політично-громадської практики серіозні підстави не покладатись особливо на „революційність" московської демократії в національних справах, і навіть вони, що йшли далеко напереді широких народніх мас в своїх національно-політичних домаганях, — центр ваги розвязання української проблеми проєктували в площині федеративної демократичної російської республики.

8. На з'їзд прибули представники від українських громад, які входили в склад Т-ва, — Полтави, Чернигова, Харькова, Одеси, Житомира, Камінця-Подільського, Катеринослава, Чорноморщини та Кубанщини, Сумів, Сосниці, Кременчука, Костянтинограду, Переяслава, Уманя, Винниці, Азова, Гадяча, Лубен, Золотоноші, а також з иньших міст України та з Москви і Петрограду. В президії з'їзду були: М. Грушевський, І. Шраг, О. Лотоцький, І. Крижановський і Приходько. Між иньшим, на з'їзді С. Єфремов прочитав історичний нарис діяльности „Товариства", ставлячи його повстання і роботу у звязок з історією національного відродження України і традиційним домаганням українського народу-автономизмом-федералізмом.

9. На конференції, між иньшим, трактувалось питання про обєднання укр. с.-д. роб. партії з російською соц.-дем. роб. партією. Конференція постановила, що „основою обєднання повинно бути признання злученою російською соц.-дем. партією принципів, виставлених давніми з'їздами у. с.-д. р. партії: національної проґрами укр. с.-д. р. партії і принципу національних орґанізацій". Признаючи в той же час, що при тодішніх умовах негайне обєднання з російською с.-д. р. партією являлось неможливим, хоч і бажаним, конференція постановила вважати необхідним: „а) входити в частинні порозуміння і обєднання з окремими с.-д. орґанізаціями рос. соц.-дем. партії при умові признання ними наших домагань і б) доручити Бюрові у. с.-д. р. партії навязати зносини з окремими фракціями р. с.-д. р. партії в цілі вияснення їх відношення до нашої національної проґрами та справи обєднання."

Само собою розуміється, що з цих балачок про обєднання нічого не вийшло, а „окремі фракції рос. соц.-дем. роб. партії" виясняли своє відношення до національної проґрами укр. соц.-дем. не в кабінетах і не резолюціями, а запеклою боротьбою проти тієї проґрами і навіть самої партії, називаючи її не соціялістичною і не робітничою, а дрібно-буржуазною, міщанською і шовіністичною, хоч українська соц.-дем. партія була (за винятком частини національного її проґраму і діяльности в цій галузі) типовою меньшевицькою російського типу соц.-дем. партією.

10. Найбільш діяльною була київська ґрупа, яка провадила свою роботу між студенською молоддю і робітництвом (вона діяльно підпирала і Український Політичний Черв. Хрест). Силами цієї ґрупи видавалась „Боротьба", під редакцією М. Ковалевського, при участи Л. Коваліва, А. Полонського, О. Олеся, С. Єфремова, В. Прокоповича, А. Ніковського, Пригари та иньших. Останні пятеро хоч і не належали до партії, але давали літературний матеріял для „Боротьби". Техничну частину видавництва обслуговували студенти Сенюк, Ксендзюк, М. Чижевський і курсистка З. Засуліч. Перед 1. V. 1915 р. вийшло останнє число нелеґальної „Боротьби". В виданню „Боротьби" брала участь (правда більш техничну — збіранням потрібних на видання фондів) також і московська орґанізація У. П. С.-Р.

Начерк проґраму партії, вміщений в одному з чисел „Боротьби", був складений М. Ковалевським і принятий київською ґрупою. Торкався він головним чином двох точок проґраму — національного питання і земельного. По першому виставлялось домагання національно-територіяльної автономії України, як ступня до національно-персональної автономії. Земельна реформа мислилась в формі націоналізації землі (в дусі Пешехоновської націоналізації).

Баришпільська і Ново-Басанська орґанізації були закладені членом партії селянином Одинцем, який був адміністративно висланий з Чернигівщини на Полтавщину.

В 1915 році відбувся в Москві (в січні місяці) з'їзд делеґатів українських соціялістичних партій, на якому були укр. соц.-дем. і соц.-рев. З'їзд дебатував питання про утворення одної української соціялістичної партії, шляхом обєднання істнувавших тоді партій і ґруп. Одначе до порозуміння не дійшло. Після закриття з'їзду, есерівська частина його відбула окреме своє засідання, в якому, в числі иньших, брали участь М. Полозов, М. Шраг, М. Ковалевський і Л. Ковалів.

11. Привітати Конґрес прибули представники місцевої влади і майже всіх громадських і політичних орґанізацій м. Київа без ріжниці національностей. В ніяковім становищі опинився при виголошенні своєї привітальної промови п. Суковкін — київський комісар Временного Правительства, якого делеґати-селяне, почувши російську мову, спинили вигуками: „Просимо по-українському!" Комісар, не знаючи української мови, зніяковів і мусів прохати вибачення за те, що говорить московською мовою.

12. Конґрес заслухав слідуючі доклади: Д. Дорошенка — „Державне право і федеративні домагання на Україні"; О. Шульгина — „Федералізм і перебудова Росії на федералістичних основах"; Х. Магушевського — „Права національних меньшостей та їх ґарантії"; М. Ткаченка — „Автономія України в федеративній республиці"; Х. Крижановського — „Про способи утворення ав-

тономного ладу на Україні“, В. Садовського — Про територію автономної України“; П. Понятенка — „Про забезпечення прав національних меньшостей“.

13. „Русск. Слово“ (від 13 мая н. ст.) писало, між иньшим, таке: „На окружний з'їзд прибуло досить велике число селян-Українців, котрі з'їхалися у Київі наслідком аґітації ґрупи українських шовіністів. Прибувшим селянам ніхто не дав повновласти і послідовно їх не допущено на окружний з'їзд, члени якого мали відповідні мандати.“

„Кіев. Мысль“ (в передовій статті від 9. мая н. ст.), ілюструючи, як вона сама писала, „практику українського буржуазного руху кількома свіжими прикладами останніх днів“, між иньшим пригадала і окружний з'їзд, написивши з приводу нього слідуючі ядовиті рядки: „але ось київска рада робітничих депутатів постановила скликати окружний з'їзд представників рад робітничих і салдатських депутатів, запросивши також представників селянських союзів . . З'їзд рад робітничих і салдатських депутатів, яко центрів, довкола яких збіраються сили революційної демократії, мав перемінитися в черговий український з'їзд неорґанізованого селянства . . . В справу революційної демократії, поставленої перед незвичайно складними задачами, вдерся суспільний націоналізм, котрий нічого не знає, крім своїх національних інтересів, готовий впести дезорґанізацію навіть до рад робітничих і салдатських депутатів, все в імя тої самої своєї національної виключности . . І з цього приводу наше третє запитання: Як звелите розуміти тактику подібного роду? Чи вона свідчить, не говоримо про розуміння задач революційної хвилі — те розуміння не кожному дане, — а хоч би про розуміння значіння рад робітничих і салдатських депутатів! Чи заховано у всій тій історії інтереси загально-російської революції, чи їх легкодушно — щоб не сказати сильніще — принесено в жертву національному шовінізмові?“

Наведемо тут вже при куні і виривок з статті петроградської с.-д. „Рабочей Газеты“ (цитуємо за „Кіев. М.“ ч. 114, 3—18 мая) про український рух взагалі. „Федералістичний“ рух на Україні, — пише „Р. Г.“, — має, либонь, характер національної виключности, дрібно-буржуазно-реакційний характер. Коло гасла відділення України гуртуються, як радикальне крило українських націоналістів, так і багацько бувших столипінців, що сподіваються знайти в ньому основу для контр-революційної кампанії.“ Далі газета радить рос. соц.-дем. партії на Україні обстоювати українську школу, літературу і гасла „широкого краєвого самозначення“, запевняючи, що тільки така тактика партії „зможе протиділати тому розпадові революційного руху в Росії, якому загрожує вузько-український націоналізм.“

14. З'їзд одкрив Голова Центральної Ради М. Грушевський. До президії з'їзду було обрано: С. Петлюру (делеґат фронту — урядник земського союзу), П. Міхновського (представник запілля), Письменного (делеґат фльоти) і В. Винниченка (представник Центр. Ради). М. Грушевського було обрано почесним головою з'їзду. Між иньшим, з-за пропозиції В. Винниченка обрати головою з'їзду С. Петлюру, на з'їзді вивязалась пристрастна дискусія. Частина делеґатів рішуче не годилась на кандидатуру С. Петлюри, як людини не військової. Як компроміс, було ухвалено не вибірати голови, а вибрати збірну президію.

15. Наводимо тут кінець цієї постанови, що має більш технічний характер: . . . „В цій справі з'їзд визнає: а) що в істнуючих військових одиницях та військових частинах всі українські вояки, як офіцери так і салдати, повинні бути негайно виділені в окремі частини; б) в військових одиницях на фронті виділення повинно провадитись поволі, в залежности від тактичних і иньших військових обставин, постільки, поскільки це виділення не буде вносити дезорґанізації на фронті; б) що ж до фльоти, то з'їзд вважає, по тим самим мотивам, можливим і необхідним: в Балтийській фльоті укомплектувати де-котрі з кораблів виключно командами української національности; що ж до фльоти Чорноморської, то, зважаючи на те, що вона і зараз складається в переважній більшости з Українців, — поповнювати її надалі виключно Українцями.“

16. В справі земельній з'їзд виніс слідуючу ухвалу: „1) Право власности на землю та підземні багацтва в автономній Україні повинно належати виключно цілому народові. Умови роспреділення цієї землі між працюючим на ній людом має виробити і визначити Український Сойм, на підставі справедливости та рівности

всіх людей, що живуть на території України. Разом з тим повинні бути вироблені закони користування лісами, визискування водяних та мінеральних багацтв на громадських засадах. 2. До остаточного розвязання цього питання Тимчасове Правительство повинно негайно припинити всякі акти купівлі та продажу і взагалі передачі землі і лісу з рук до рук і в першу чергу закордонним товариствам та окремим особам, а також уреґулювати орендні відносини.“

В справі освіти з'їзд постановив: „1) З осени 1917 року повинно бути переведено Тимчасовим Правительством навчання по школах України на українській мові, з забезпеченням прав національних меньшостей; 2) українська початкова школа повинна бути обовязковою, загальною і утримуваною на державні кошти; 3) ті українські ґімназії та иньші середні школи, що будуть одчинені вже з осени біжучого року, повинно утримувати на державні кошти; 4) справу переведення в життя українських шкіл — середньої та вищої — з'їзд залишає компетенції Української Центральної Ради; 5) Що-до освіти для українського війська, то, відповідно до ухваленої з'їздом українізації, і військова освіта повинна переводитись в життя в українському напрямку: а) на українській мові, б) шляхом відкриття військових шкіл од найнижчих до вищих, до академії ґенерального штабу включно; 6) При сучасних умовах, як в армії, так і у фльотах, з'їзд вважає необхідним: а) щоб в учебних командах, де є змога, можна було навчати Українців на їх мові; б) статути військові і ріжні підручники щоб було перекладено на українську мову з відповідним пристосованням; в) щоб для українських військових громад і гуртів виписувалось літературу (газети, журнали, книжки і аґітаційну літературу) на державні кошти на таких самих умовах, як виписується ця література на мові російській; г) щоб було одкрито просвітні курси у війську; д) що-до перетворення істнуючих вже на Україні шкіл (як от юнкерські, прапорщицькі, морські, авіаційні й иньші школи), то практичне переведення цієї справи з'їзд доручає Центральній Українській Раді з обраним з'їздом українським Ґенеральним військовим Комітетом; 8) щоб була вільна народня школа.“

17. Після конґресу Українська Центральна Рада виділила з свого складу Виконавчий Комітет, що згодом перетворився в стале законопідготовче і в певних межах законодавче тіло, так звану Малу Раду. Істнування Виконавчого Комітету в той час являлось вже необхідним. З одного боку треба було мати постійний орґан для звязку з революційними орґанізаціями на місцях і для керування ними, а з другого — для зносин з Временним Правительством в справі заведення автономного ладу на Україні. В склад першого Виконавчого Комітету Ради (обраного на початку квітня ст. ст. на першому засіданні реорґанізованої Центр. Ради) було обрано такі особи: Головою — М. Грушевського, товаришами — В. Винниченка і С. Єфремова, членами: Х. Барановського, Х. Крижановського, М. Стасюка, Запорожця, Коваля, С. Веселовського, П. Христюка, Бойка, Одинця, Прокоповича, А. Ніковського, пані З. Мірну, Вілінського, Колоса і пані Черняхівську-Старицьку.

18. Коли Делеґація Центр. Ради прибула до Петрограду, там вже працював реформований склад Временного Правительства. Зміни в складі Правительства полягали головним чином в тому, що уступили з своїх посад міністр закордонних справ Мілюков і міністр війни Гучков, великі приклонники війни до „побідоносного кінця“. Власне, боротьба між Правительством і радою робітничих та салдатських депутатів за справу мира і викликала цю крізу. Міністром військових і морських справ став Керенський (що перед тим був міністром справедливости); міністром закордонних справ сахарозаводчик і землевласник Терещенко, земельних справ с.-р. Чернов, міністром праці с.-д. Скобелев, міністром почт і телеґрафів с.-д. Церетелі, міністром освіти Мануйлов, міністром фінансів Шінґарьов, міністром комунікації Некрасов. Міністром-президентом залишився кн. Львов.

Це коаліційне, „доповнене заступниками революційної демократії“ (як воно себе саме називало в своїй декларації) правительство опублікувало проґрамову заяву, в якій торкнулось: 1) справи війни (обіцяючи вжити заходів до заключення загального мира без анексій і контрибуцій і одкидаючи сепаратний мир); 2) економично-фінансового становища Росії (обіцяючи запровадити контроль над

продукцією, обміном і розділом продуктів, полагодження продовольчої справи і уреґулювання справи оброблення ґрунтів, фінансові реформи на демократичній основі); 3) робітничого питання (обіцяючи поробити заходи до охорони праці) і 4) справи скликання Установчих Зборів. Отже в свою революційну проґраму нове — „доповнеие представниками революційної демократії“ — правительство зовсім не вносило справи національної.

19. До речі, приблизно так, як оце кадети, розвязували національне питання і московські соц.-демократи. На Окружному З'їзді російських соц.-дем. меньшевиків, що відбувся в Київі в кінці квітня (ст. ст.), було винесено в національній справі таку ухвалу: „Вважаючи, що при нинішній стадії економичного розвитку, коли для капіталізму тісні навіть рямки великих держав, домагання федеративного ладу Росії, на основах договірного звязку її окремих самостійних частей, суперечить історичному ходові річей і грозить при державнім роздробленню витворити нові перешкоди для розвитку продукційних сил і єдности клясової боротьби пролетаріяту; признаючи рівночасно, що з'огляду на незвичайну широкість території Росії, величезної ріжнородности її частей, під економичним, культурвим, побутовим і етноґрафичним оглядом, неможливе дальше збереження умертвляючого централізму, що панував досі, — київска окружна нарада російської соціял-демократичної робітничої партії вважає, що демократична республика, з признанням краям, які відріжняються етноґрафичними і культурно-економичними особливостями, права на автономію з власними представницькими зібраннями, зберігаючи єдність Росії, яко державно-економичного орґанізму, вповні забезпечує окремим краям приспособлення державних форм до їх особливостей і ґарантує їх населенню можливість найширшого культурно-національного розвитку.“

Отже і в с.-д. все кінчалось на можливостях „культурно-національного розвитку“. Це — теорія; що ж торкається щоденної практики в пристосованні її до українського руху, то справа стояла, звичайно, ще гірше. На цій же самій с.-д. нараді, докладчик по національній справі В. Дрелінґ, заявив, між иньшим, що „є навить сумніви, чи українська мова — справжня мова, чи наріччя“; Д. Давідзон, немов обороняючи Українців, також сказав, що складність розвязання української проблеми міститься також і в тому, „що українська мова не розвинулася ще так, щоб прийняти всю загально-людську культуру“, а „землячок“ — „малоросс“ Кирієнко (як і годиться всім ренеґатам — політичним, релігійним, чи національним), ще більш гостро виступав проти українського руху, заявляючи, що „українська мова находиться в процесі вироблення, і через те необхідно вести пропаґанду і давати робітництву літературу в російській мові“.

Само собою розуміється, що ще з більшою неґацією ставилась до української справи московська демократія на Московщині. Йдучи в теоретичних своїх заявах часом далі пануючої демократії на Україні, вона в своєму буденному житті, в своїй акції, дії — зовсім не брала на увагу української справи. Цим треба пояснити той факт, що делеґація Центр. Ради довший час не могла добитись побачення з Виконавчим Комітетом Петроградської Ради робітничих і салд. депутатів, а, добившись його — не могла одержати жадної відповіді.

20. На з'їзді було обрано в склад Ради Сел. Депутатів, депутатів від тих повітів, які були представлені на з'їзді, всього біля двохсот душ. Одночасно з вибранням Ради Сел. Деп. було обрано і Центральний (Виконавчий) Комітет Селянської Спілки, в склад якого, в числі иньших, увійшли: М. Стасюк, В. Винниченко, М. Ковалевський, П. Христюк, Б. Мартос, Арк. Степаненко, М. Осадчий, І. Пугач і А. Лівицький. З'їзд одноголосно ухвалив, щоб Тимчасовий Центральний Комітет Селянської Спілки ввійшов в склад Української Ради Селянських Депутатів і щоб ця остання в повнім своїм складі ввійшла з правом рішаючого голосу в склад Української Центральної Ради. Входженням Ради Сел. Депутатів в склад Центр. Ради було покладено початок переформованню Ц. Ради на нових, клясових основах. З цього часу почавши, Центр. Рада виразно стала на шлях перетворення в орґан українського революційного селянства, робітництва і салдатів.

21. До президії з'їзду в числі иньших було обрано: Гаврилюка, Сивошапку, Левицького, Петлюру, Винниченка. М. С. Грушевський був обраний почесним головою З'їзду.

Як розгорілися московські націоналістичні пристрасти біля цього з'їзду, свідчить, крім заборони з'їзду Керенським, ще й ганебний вчинок прибічника Керенського — Начальника Київської Військової округи полк. Оберучева („тоже соціяліста"), який — чи свідомо, в цілях дискредітації і провокації з'їзду на якийсь нерозважний вчинок, чи, може, з переляку і будучи введений в блуд Начальником Київської Міліції Лепарським, — опублікував у газетах повідомлення про те, що немов би з'їзд виніс постанову про оружне захоплення Київського Відділу Державного Банку та Київського Губерніяльного Казначейства. Хоч подібної постанови на з'їзді не було і не могло бути, але Оберучев все-таки настільки твердо повірив в істнування вигаданої ним же самим чи Лепарським постанови, що навіть поставив був збільшену військову охорону біля банку й казначейства.

Ця явна провокація надзвичайно обурила з'їзд. Де-які делеґати вимагали негайного арешту Нач. Округи Оберучева. Коли б такий арешт відбувся, то невідомо чим би скінчився з'їзд і як пішов би дальший революційний рух. Можливо, що з'їзд, а разом з ним і Центральну Раду було б після цього розігнано збройною силою військ київської залоги (в більшости великоруського складу).

Коли провокація не вдалась, Нач. Округи п. Оберучев перепрошував і пояснив свій вчинок тим, що його ввів в блуд Нач. Міл. Лепарський.

22. В справах військових Ґенеральний Військовий Комітет подав докладне звідомлення про свою минулу працю і пляни на майбутнє, спинившись на тих перешкодах, які він зустрічав раз-у-раз з боку російських військових властей в своїй роботі. По обмірковуванню звідомлення, праця Ґ. Комітету була з'їздом ухвалена, при чому з'їзд зажадав, щоб вищі військові власти затвердили Укр. Ґен. Комітет, як українську військову інституцію.

Далі з'їзд потвердив постанову Першого Військ. З'їзду про українізацію війська і доручив Комітетові розробити докладний плян практичного переведення українізації, взявши при цім на увагу також і „вільне козацтво", що в той час вже ширилось в де-яких повітах Київщини.

Відповідно до тої нової важної ролі, яка припоручалася з'їздом Військовому Комітетові, з'їзд ухвалив постанову про обовязковість наказів Українського Військового Ґенерального Комітету для всіх українських вояків та українських військових орґанізацій.

Затвердивши далі (по докладу С. Петлюри) схему орґанізації Українського Військового Ґенерального Комітету (складену відповідно вимогам військової науки і практики) і Української Ради Військових Депутатів (по докладу Полозова), — з'їзд перевів вибори членів до цих орґанізацій (власне, перевибори Військ. Ґенер. Комітету і вибори Тимчасового складу Ради Військових Депутатів).

В земельній справі з'їзд ухвалив слідуючу постанову: „Всеукраїнський Військовий З'їзд в земельнім питанню на Україні цілком приєднує свій голос до постанов про земельну справу Всеукраїнського Селянського З'їзду, що від увся 28. травня — 2. червня 1917 р. у. Київі, і всіма засобами буде підтримувати його постанови." (Ці постанови наведено нами далі).

23. „Кіев. Мысль" (з 19. червня н. ст. 1917 р.) так описує цю присягу вояків:

. . . „Сильно гудів з дзвіниці Софійського Собору дзвін „Рафаїл" і скваплиро сипав звін і дрібні звуки збір менших дзвонів. Ціла площа, яка вже потонула в сутінках вечора, представляла незвичайний вигляд. Десятки тисяч народу заповнили її — від Софійського Собору до Михайлівського манастиря. У самого памятника Хмельницького відслужено молебінь. Український Полк гетьмана Богдана, як один чоловік, упав на коліна. Стала навколішки й публика. В сутінках блищала щетина сталевих баґнетів над головами вояків, що стали навколішки . . .

А потім почулися пристрастні промови.

— Брати-Українці! Ви вже присягали раз . . . Присягнемо ж ще, що без автономії нашої матері-України не вернемося до своїх частей! . . .

— Присягайте ж!

— Присягаємо! — й повітря затряслося від однодушного оклику, що вирвався з грудей . . .

Гучно встали на ноги. Почулася в темноті команда, й гучно стало переходити воящтво. Полялася пісня:

— . . . „і докажем, що ми, браття, козацького роду!“
— . . . „ще нам, браття-козаки, усміхнеться доля“ . . .
— . . . „душу й тіло ми положим за свою свободу“ . . .

На темнім небі засвітилися великі ясні зорі. Виразно відбився темною бронзовою купою Богдан на коні з піднесеною булавою . . .

І здавалося, що тисячолітні київські вулиці смутно згадують якийсь давній-давній сон . . .

24. Дійсно, в ті дні (коли відбувались селянський і військовий з'їзди) в Київі буквально кипіло. Здається, не було тоді на цілий півміліоновий Київ ні одної людини якої б національности і клясової приналежности вона не була, яка б не приймала безпосередньої участи в вирішенню української справи на тих безконечних великих і малих народніх вічах-мітінґах.

„Кіев. М.“, в статті „Недільні віча“ (з 19. червня н. ст.), між иньшим, так описувала київські настрої й ті віча:

„Минулої неділі хвилі українського народнього руху піднеслися високо і круто. Тимчасове Правительство передає домагання Центральної Ради Установчим Зборам. Керенський не признає відповідним скликання в даній хвилі українського військового з'їзду. Ці два факти розхвилювали українство і викликали гучний і шумний прилив. У суботу до пізньої ночі в Педаґоґічнім Музею відбувалося тайне засідання Центральної Ради. Прийнято відому вже резолюцію. На неділю на 11 г. з ранку в Троїцькім Народнім Домі назначено відкриття українського військового з'їзду.

Був гарячий день. Хоч з ранку перейшов дощ, але він не освіжив атмосфери. Входу до Народнього Дому бережуть салдати і до середини поки що нікого не пускають. Довкола величезні натовпи салдатів-Українців, матросів у білих сорочках, і тут і там між тою товпою, що комашиться, мов муравлище, окремі постаті горожан. Вияснюється, що відкриття з'їзду відкладається на 5 г. попол. тому, що не всі ще делеґати прибули до Київа. А народ усе підходить — і знов салдати, знов матроси. Багато офицерства, делеґованого на з'їзд. Майже половина делеґатів — з боєвими нагородами на грудях, з „ґеорґіями“, з медалями, орденами. Трапляються салдати, груди котрих прикрашені всіма степенями ґеорґієвських хрестів. Поневолі любуєшся рослими, поставними, свобідними в рухах матросами. Засмалені молоді люде видаються відлитими з прегарної бронзи, і загалом поневолі піддаєшся, поневолі захоплюєшся настроєм, який тут царює.

Але настрій напружений. Довкола летючі імпровізовані віча майже на цілім просторі від Народнього Дому до Миколаївського Парку. Всюди — розмови про українські справи, — горячі, одушевлені, але ба! — Часто переходять у роздражнений крик, трохи що не взаємні образи.

— Нас Московщина раньше душила! — чути з одної товпи, — триста літ душила. І тепер ваше правительство не позволяє нам збіратися, коли ми захотіли уладити своє життя . . .

А доброволець-Українець просто рубає, без надуми:

— Російська демократія проти нас!

— Позвольте, товаришу, — мягко пробує хтось полемізувати, — я розумію, коли ви ще говорите про буржуазію, але сором вам говорити так про російську демократію . . .

— А чого ваша демократія мовчить? І московське правительство, чи не з демократії?

— Буржуазія скрізь є . .

— У нас, на Україні, нема буржуазії. У нас — одна партія, один народ.

— Російська демократія зовсім не проти домагань Українців . . .

— А звідки ви це знаєте? — різко перебиває доброволець.

— А звідки ви знаєте, що демократія проти вас?

Уже почулося роздражнення, і люде спішно або замовкають, або розходяться. Українці говорять сміливо, свобідно і часто різко. Ті, що з ними полемізують, почувають себе змішаними: бо справу ставиться так, що їх обвинувачують трохи не в насильствах.

— Їм з'їзд став більмом в очах, а польський з'їзд дозволений? — говорить високий український салдат. — Чому нам не можна?

Скрізь товпу протискається гарно вдягнений маленький повний пан. Витягнувши вперед руку з відтятим вказуючим пальцем, він гаряче говорить з сильним польським наголосом:

— Я вам скажу дуже коротко: польский з'їзд скликається для того, щоб всадити ніж у груди Німцеві. А український з'їзд, — для того, щоб всадити ніж у спину великої російської революції . . . Більше я вам нічого не скажу! . . — Він нагло повертається на каблуках і швидко віддалюється.

В одній товпі підстаркуватий Жид-ремісник з Великої Васильківської пробує спорити:

— Я так думаю, що всі називаються „русскіе“: і Українці, і Поляки, і Жиди і Вірмени — я уважаю, що все „русскіе“ . . . Іроничний сміх.

— А ви історію знаете? — сиплеться на нього град питань.

— Ні, — змішано відповідає той, — історії не знаю . . .

— Ну, то раньше довідайтесь, а потім говоріть . . .

Той самий спір у другої товпи. Обступили російського ремісника.

— Та що ви говорите? Корінь „русскаго“ народу це — Українці, як хочете знати, а північні народи — це галузи . . .

І знову:

— А історію знаете, читали?

— Читав . . .

— Ну й багато ж знаете! Прочитайте ще!

Салдат Великорос стоїть проти салдата Українця. Спорять і зачинають сердитися:

— Що ж то буде, говорить Великорос: всі зачнуть відокремлятися, Українці, Литва, Сібір . . . Ви хочете всіх звідси вигнати . . .

— Товаришу! Ви говорите дурницю! Ви не читали нашої проґрами.

— Яку дурницю, коли я сам чув: і то наше, і то наше . . . Вчора на станції кричать: „І станція наша!“ Чому ми від вас не відокремлюемося, а ви хочете від нас відокремлюватись?

— Що? — дивується Українець.

— Я говорю: чому ми вас не кидаемо, а ви хочете нас кинути?

Українець вигукає:

— Та йдіть собі, куди хочете! геть на всі чотирі! Ми вас не тримаемо! Ще з-заду дамо копняка!

Вибухає і Великорос: тяжко дишучи, обидва міряють один одного недобрими поглядами.

— Та ви не хвилюйтесь, товаришу! поволі відзивається Великорос.

— Ну, і ви так само заспокойтеся! многозначно говорить Українець.

І цілий день бурилося людське море розхвильованих пристрастей. І думалося: далеко ще до повної побіди ідей соціялізму . . .

* * *

Перед Музейом також салдатське море. Тут видаються картки для вступу на з'їзд. Черга почалася від першої ґімназії і тягнулася вздовж давньої стіни з залізними ґратами.

— Ось тобі й заборонили з'їзд! Дивіться, як народ іде хмарою! весело говорить добре збудований салдат, що обливається потом від палячого проміння гарячого сонця.

Народ прибуває. При вході до Музею зібралася величезна товпа, і ніяк не може дістатись до середини. Величезний вестібюль Музею гуде. Гомін відбивається луною десь нагорі від тисячі голосів, від тупоту тисячів ніг військових людей, що входять і виходять. Під стінами за столами писарі безперервно пишуть сині членські картки та й дають пояснення . . . А на горі засідає Військовий Ґенеральний Комітет, куди приходять за розвязкою ріжних орґанізаційних справ.

* * *

О 5. годині Народній Дім переповнений Величезна густа товпа лишається на вулиці. Не всі делеґати з синіми картками попадають сюди, а тим, хто хотів би бути присутнім, яко публика, відмовляють:

— Добродію! Нема ні одного місця. Ось повірте ж. — І дійсно, нема ні одного місця! Театр з низу до верху заляпний народом — салдати, офицерство, матроси. Одна суцільна маса, що густо збилася. Коли зі сцени глянеш на ґалерею й иньші верхні місця, бачиш чорніючу купу народу. Коли глянеш у партер, — одно салдатське людське обличча. На сцені президія. Голова — Винниченко. Він досвідчений, умілий голова: спокійно і ділово проводить цим незвичайним вічем, з огляду на скількість народу. Послух голові, дисціпліна — взірцеві. Але й тут настрій напружений. Ухвалюють, що буде віче, а з'їзд відкривається в понеділок рано в городськім театрі.

— А дадуть театр? — питає хтось.

— Його сусід усміхнувся і не відповів нічого. На сцені один з перших бесідників віча — людина в салдатській формі. Бесідник починає говорити, але не знає добре української мови. Чуються бурхливі протести. Від бесідника домагаються пояснень: хто він? Він пояснює: він почтово-телеґрафичний урядовець, родом з Катеринославщини; просить вибачення, що умови життя були такі, що він забув свою рідну мову. У відповідь несуться палкі оклики. Віче ухвалює: Хай говорить, як може, як уміє!...

Про що говорили на вічу? Про автономію.

— А чи буде з'їзд? — запитує бесідник. У відповідь — бурхливі оплески.

— Ось і відповідь! — закінчує бесідник.

— Керенський не міг заборонити з'їзду!

— Попросіть Керенського, хай він сам прийде сюди, хай почує від нас, чого нам треба!...

— Ми — вільний народ! І ні Керенському, ні Тимчасовому Правительству, цеб-то російському народові, й нікому иньшому не вдасться спинити вільний народ!...

— Як народ захоче, так і уладить своє життя!...

Один з делеґатів докладно оповідає, як трудно було йому дістатися на з'їзд: всюди робили перепони, на кождій станції пропонували вернутися назад.

— Лекше мені було в Карпатах наступати. — говорить офицер, ніж приїхати зі Пскова до Київа.

А коли одну ґрупу спинили і бесідник спитав їх, чи їдуть вони дальше, отримав відповідь:

— Часу не гаємо, їдемо в Київ!

— І так, з'їзд повинен відбутися. Це не буде дезорґанізацією. Дезорґанізація буде тоді, коли з'їзду не відбудеться!

— Розвяжіи українську справу тепер. Вони запихають її то сюди, то туди — в ріжні кутки. Коли не розвяжемо, — скажуть, що боїмося!"

25. Привітання Центральній Раді та постанови про прилучення до І Універсалу і визнання Центр. Ради своїм Урядом дуже інтересні, як своїм змістом, так і формою. Українські ґазети того часу (та й російські) переповнені ними. На жаль, не всі вони попали в пресу, а й ті, що попали, не зібрані до купи і не систематизовані. Тут ми наведемо кілька таких привітань та постанов:

„Збори харківської ґубернської Ради, що відбулись 11. червня, вітають поповнену представниками війська і селянства Центральну Раду, цілком поділяють напрямок її діяльности та признають її своїм тимчасовим Урядом. Голова Ради Рубас. („Р. Г." 6. VII.)

„Кременчуцьке Земське (надзвичайне) Зібрання, приєднуючись до Універсалу і визнаючи Центральну Раду орґаном правительственної власти, асіґнувало до роспорядимости Ради 15.000 рубл." („Рѣчь" з 14. VII.)

„Золотоноське повітове Земство, приєднуючись до І Універсалу і визнаючи Ц. Раду за Уряд, асіґнувало до роспорядимости Ради 15.000 карб." (Г. П.)

„Полтавська Шкільна Рада вітає Українську Центральну Раду, яко єдиний правомочний орґан українського народу, і заявляє, що буде підтримувати всі її заходи, направлені до здобуття прав українському народові. Голова Зборів Я. Стенька" („Р. Г." 30. VI.).

„Остерський повітовий український з'їзд (на Чернигівщині), прилучаючись до I Універсалу, заявляє, що він визнає Українську Центральну Раду Тимчасовим Правительством в межах України“ („Рѣчь“, 12 VII.).

„Ми, Українці, громадяне і козаки катеринославської і гусаківської волостей звенигородського повіту (на Київщині), зібравшися 15. червня на віче, з великою радістю вислухали й прийняли Універсал. Щиро дякуємо Центральній Раді за її заходи і кажемо, що ми будемо всіма силами підтримувати її, яко наш Тимчасовий Уряд. З доручення громадян, комісар катеринославської Поліщук.“ („Р. 1.“ 6. VII.)

„Члени всіх орґанізацій м. Яготина (на Полтавщині), обміркувавши на загальнім черговім зібранню Універсал Укр. Центр. Ради до українського народу, ухвалили прилучитися до Української Центральної Ради і виявити їй свою повну покірність і своє повне довірря, підтримуючи її до того часу, поки вона буде захищати інтереси люду України в демократичнім напрямку“ (Р. 1.“ 6. VII.).

„В де-яких волостях Бердичівського повіту селяне, виконуючи наказ Універсалу про самооподаткування, наложили податок по 10 коп. від десятини на свої і поміщицькі землі.“ („Рус. Сл.“ 4. VII.)

„Зорґанізовані салдати й офицери винницького ґарнізону (на Поділлю), зібрані на вічу в городськім театрі в числі звиш 2000 чоловіка, постановили: визнати український Військовий Ґенеральний Комітет найвищою нашою законною властю і завсігди та всюди виконувати його розпорядки; признати Укр. Центр. Раду найвищою установою на Україні, правомочною вести всі справи України. Голова Струминський. Товариш Голови Дудич“ („Р. Г.“ 30. VI.)

„Українці салдати еґерського, семенівського та ізмайлівського гвардейських полків, зібравшись 5. липня (н. ст.) в манежі еґерського полку, постановили: всіма силами підтримувати волю українського народу, висловлену в Універсалі Української Центральної Ради“. („Русск. Вол.“ 6. VII. н ст.). (Це ті салдати, що перші повстали оружно проти царату на вулицях Петрограду).

„Українці офицери, урядники і салдати Головного Штабу на загальних зборах постановили: привітати Універсал Української Центр. Ради, визнавши його справжнім висловом домагань української революційної демократії; визнати Укр. Центр. Раду за своє Тимчасове Правительство автономної України і довести до відома Ради, що всіма силами будемо боротися і боронити волі українського народу.“ (Русск. Вол.“ 8. VII. н. ст.).

„Канівська Повітова земська Управа, обговоривши Універсал Української Центральної Ради, постановила привитати Українську Центр. Раду з великим почином в справі орґанізації спокою і порядку на Україні. Узнаючи Укр. Центр. Раду Тимчасовим Українським Правительством, повітова Управа, яко репрезентантка населення канівського повіту, приймає до виконання вказівки Ради, яко найвищої адміністративної власти на Україні. Слава Українській Центральній Раді! Слава українському народові! Слава українському війську!“ („Русск. Сл.“ 30. VI. н. ст.).

„Нарада представників повітових земських управ цілої київської губернії, обміркувавши I Універсал Центральної Ради, постановила: Вітаючи Універсал Укр. Центр. Ради, як найвищого орґану зорґанізованого українського народу, нарада представників київської губернської земської Управи та представників повітових земств київської губернії, висловлює повну готовність працювати в контакті з Радою; признає потрібним давати Раді матеріяльну піддержку і з свого боку просить Раду давати земським орґанізаціям моральну піддержку в їх роботі на користь населення.“ („Рус. Сл. 30. VI. н. ст.).

„В Полтаву прибуло зі східних губерній до 4000 салдатів Українців з офицерами, в цілі сформування українських військових частей. Салдатів і офицерів урочисто привітала місцева українська військова Рада під проводом голови Ради — салдата Панченка. На честь прибувших, при величезнім зібранню народу, відбулося величне віче коло памятника полтавської побіди. На вічу проголошено постанови ради робітничих і салдатських депутатів і всіх соціялістичних партій про прилучення до виданого Українською Центр. Радою Універсалу. Вислано до Центр. Ради телеґраму з запевненням підтримки її діяльности.“ („Рус. Вол.“ 3 VII. н. ст.).

„Після молебня і прочитання Універсалу Укр. Центр. Ради, 5. український полк (в Умані) прийняв присягу на вірність Центральній Раді“ („Рус. Сл. 1. VII. н. ст.).

„Через Харьків переїхали до Київа два ешелони українських військ. Майже на кожнім вагоні розвівався національний український прапор. На запитання відповідали салдати, що вони їдуть до Київа, щоб віддати себе в роспорядження Укр. Цент. Ради“ („Рѣчь“, 6. VII.).

„Надзвичайні борзенські земські збори ухвалили признати Укр. Центр. Раду найвищою урядовою інституцією й асіґнувати в її роспорядження 3000 карб.“ („Р. Г.“).

„Українці професійного з'їзду праці писарства московсько-київсько-воронізької залізниці, отримавши Універсал, з радістю щиро вітають Центр. Раду, бажаючи певного й негайного здійснення давно жданої святої мети - визволення Рідного Краю. Товариш Голови Воропуха“ („Р. Г.“).

„Селяне с. Насташки, васильківського повіту на Київщині, зібравшися на віче 27. червня (н. ст) в числі 600 душ, ухвалили привітати Універсал Укр. Центр. Ради й висловити Раді повне довірря, яко найголовнішому правительственному орґанові на Україні. Голова віча Козик, писарь Ванара.“ („Р. Г.“).

„Громадяне села Броварки гадяцького повіту на Полтавщині на своїх зборах одноголосно постановили піти за Центр. Радою і віддати до скарбниці Ради по 10 коп. з десятини“ (Н. Р.).

„В селі Диканьці полтавського повіту, селяне, вислухавши з радістю Універсал, одноголосно постановили коритися цілком Центр. Раді, яко своєму Тимчасовому Правительству“ (Н. Р.).

„Збори робітників-Українців нічного й штамнажного заводів у Катеринославі, що відбулись 7. липня (н. ст.), вітаючи Укр. Центральну Раду, яко єдиного виразника інтересів українського народу, ухвалили: вважати Універсал актом величезного значіння в історії українського руху і висловити Укр. Центр. Раді своє повне довірря, заявляючи готовність підтримувати її доти, поки вона буде боронити інтересів українського народу в демократичнім напрямку.“ (Р. Г.)

26. Внутрішня конституція Центральної Ради до часу утворення Ґенерального Секретаріяту опреділялась слідуючим „Наказом“, прийнятим на Загальних Зборах Ради, що відбулись невдовзі після Національного Конґресу (а саме 6. мая н. ст. 1917 р.):

„I. Українська Центральна Рада, будучи представницьким орґаном усієї зорґанізованої української людности, має своїм завданням виконати волю тої людности, висловлену на Українськім Національнім З'їзді, це-б-то переведення автономії України в федеративній демократичній російській республиці, з забезпеченням прав національних меньшостей, що живуть на території України. Переймаючи ту волю людности, У. Ц. Рада тим самим переймає право ініціятиви, обєднання і керування в сьому завданню діяльности орґанізацій, що мають в ній представництво, й виконання постанов Національного З'їзду.

II. Склад Ради обрано на з'їзді представників українських орґанізацій і його має поповняти сама Рада, згідно з постановою з'їзду, через кооптацію.

III. Робота У. Ц. Р. провадиться через загальні збори та через Комітет Ради.

А. 1) Загальні збори визначають напрям і характер всієї роботи Ради; 2) загальні збори є звичайні (чергові) або надзвичайні; 3) звичайні збори мають відбуватися не рідше, як раз на місяць; 4) . . . 5) надзвичайні загальні збори скликає Комітет при нагальній потребі; 6) . . . 7) . . . (пропущені точки — технічного характеру, про порядок скликання зборів то-що).

В. 1) Через Комітет Ради провадить роботу Рада в конкретній обстановці моменту, яка постійно змінюється; 2) В склад Комітету входять: а) вибрана З'їздом президія Ради — Голова та два заступники Голови; б) члени, вибрані загальними зборами Ради в числі 17 чоловіка; в) вибрані Комітетом голови комісій Ради, не більше восьми; 2) окремі особи, кооптовані Комітетом до повного його складу в числі 33 членів; 3) Комітет вибірає з-поміж своїх членів секретарів і скарбника Ради, а також голов комісій; 4) на голов комісій можуть бути вибрані і не члени Ц. Ради, які тим самим стають членами Ради

і Комітету, згідно з постановою З'їзду; 5) Членами комісій Ради можуть бути ... 6) Комісії утворюються Комітетом ... 7) Комітет веде й керує роботою канцелярії Ради; 8) Комітет повинен повідомляти як найскорше про постанови Ради і Комітету губернські і повітові Ради."

З утворенням Ґенер. Секретаріяту, ця „внутрішня конституція" Ц. Ради цілком природно підлягала де-яким змінам в напрямі більш виразного закреслення законодавчих функцій Комітету, що став з того часу справжньою „Малою Радою", і передачі всієї повноти виконавчої влади (правительственої) Ґенер. Секретаріятові.

До речі, тут зауважимо, що на пятій сесії Центральної Ради (від 20. червня ст. ст. до кінця цього місяця), на якій було затверджено першу Декларацію першого складу Ґенер. Секретаріяту, відбулась реорґанізація Президії Центральної Ради. Товаришами Голови Центр. Ради було обрано (замісць Єфремова і Винниченка, що пішли в уряд): М. Шрага (с.-р.), С. Весловського (с.-д.), Х. Крижановського („трудовик") і А. Ніковського (с.-ф.); секретарями Центр. Ради: М. Чечеля (с.-р.), Л. Постоловського (с.-р.), Л. Чикаленка (с.-д.) і Я. Левченка (с.-д.).

27. Дебати над декларацією тяглися в Центральній Раді два дні — 26. і 27. червня (ст. ст.). Виступали промовці від фракцій і відчитували свої формули переходу до чергових справ, які, що-правда, мало ріжнилися одна від одної, бо всі висловлювались за затвердження декларації, зустрінутої, після її прочитання, загальними оплесками зборів. На найбільш радикальній позиції заявилася фракція укр. с.-р., промовець якої М. Ковалевський, між иньшим, зазначив, що Секретаріят повинен ємагати до утворення національного бюджету і одверто заявити, що „орґанізацію нації ми мусимо закінчити на своїх Установчих Зборах."

Після дебатів Рада ухвалила слідуючу, запропоновану фракцією у. с.-р. формулу переходу:

„Вислухавши декларацію Ґенерального Секретаріяту, Українська Центральна Рада висловлює йому повне довірря. Уважаючи Ґенеральний Секретаріят найвищим народоправним органом українського народу та його найвищою властю, маючи на увазі, що в інтересах українського трудового народу взагалі являється скликання Українських Установчих Зборів, визнаючи потрібним, щоб Ґенеральний Секретаріят в чергову сесію Центральної Ради представив доклад про Українські Установчі Збори, Центральна Рада переходить до чергових справ."

Між иньшим, на цій сесії Центр. Ради вперше виразно заявила себе своїм виступом в справі декларації фракція так званих „націонал-революціонерів." Група ця (під проводом М. Любинського) ставила на першу чергу довершення національно-політичної української революції і тільки на другу чергу ставила питання соціяльно-економичні. Пізніще ця фракція розпалась, не встигши навіть утворити окремої політичної партії, хоч по своїй природі вона являлась досить життєвою.

28. Перша нарада міністрів з президією Центр. Ради і Ґенер. Секретарями відбулась вранці 12. липня (н. ст.) в помешканні Центр. Ради. Вечером того самого дня відбулась там-таки друга нарада, в якій брав участь і Керенський.

Того ж дня ввечері відбулося обєднане засідання виконавчих комітетів громадських орґанізацій, рад робітничих і салдатських депутатів, коаліційної студенської ради та представників політичних партій, на якому до 1. год. ночі обмірковувалось, при участи міністрів — Терещенка, Церетелі і Керенського, українське питання.

Другого дня — 13 липня (н. ст.) — знову відбулось, з участю міністрів Церетелі і Терещенка, засідання в будинку Ради з Ґенер. Секретарями і президією Ради, на якому остаточно було вироблено точки умови.

На всіх сих засіданнях міністр Терещенко поводився здебільшого пасивно, хоч загалом прихильно до Центр. Ради. Церетелі ж за всяку ціну хотів, щоб в тексті універсалу було упомянуто, що Центральна Рада одмовляється від самочинного здійснення автономії України і, навіть, засуджує наперед можливі спроби иньших народів Росії до самочинного здійснення їх автономії. І взагалі, йдучи

по суті на великі уступки, Церетелі весь час уникав в постанові і в універсалі слова „автономія України“. А що саме про автономію України вів річ і сам Церетелі, видно з його поздоровлення з автономією України, яке зробив він, відїздючи до Петрограду, голові Ґен. Секретаріяту — В. Винниченкові.

29. Новообраний, чи ліпше сказати — переобраний і доповнений склад Ґенерального Секретаріяту, що був поданий на затвердження Временного Правительства, мав такий склад: 1) Голова Ґен. Секретаріяту і Ґенер. Секретарь внутрішніх справ — В. Винниченко (у. с.-д.), 2) Ґенеральний Секретарь земельних справ — Б. Мартос (у. с.-д.), 3) Ґенеральний Секретарь судових справ — В. Садовський (у. с.-д.), 4) Ґенеральний Секретарь освітніх справ — І. Стешенко (у. с.-д.), 5) Ґенеральний Секретарь військових справ — С. Петлюра (у. с.-д.), 6) Ґенеральний Секретарь залізничих справ — В. Голубович (у. с.-р.), 7) Ґенеральний Писарь — П. Христюк (у. с.-р.), 8) Ґенеральний Секретарь національних справ — О. Шульгин (соц.-федер.), 9) Ґенеральний Секретарь фінансових справ — Х. А. Барановський (непарт., хоч спочатку прихилявся до с.-р.), 10) Ґенеральний Секретарь харчових справ — М. Стасюк (кандидат Селян. Спілки, непартійний, пізніще вступив до укр. партії соц.-рев.), 11) Ґенеральний Секретарь почти й телеґрафу — О. Зарубін (рос. с.-р.), 12) Ґенеральний Контрольор — М. Рафес (свр. „Бунд“), 13) Ґенеральний Секретарь праці — (кандидата мали дати націон. меньшости), 14) Ґенеральний Секретарь торгу і промисловости — (кандидата також мали дати націон. меньшости).

Товаришами Ґенерального Секретаря по національних справах було обрано: по еврейських справах — І. Зільберфарба; по польских — М. Міцкевіча, по великоруських (пізніще було обрано д. Одинця).

Комісаром для справ України при Временнім Правительстві було обрано П. Стебницького (с.-фед.).

Як бачимо, і в цьому другому складі Ґен. Секретаріяту більшість, як і в першім, складалась з у. с.-д. Це пояснюється, звичайно, не фактичним значінням укр. соц.-дем. партії в українській революції (значіння цієї партії, як масової, завше було невелике), а лише тим, що ця партія мала в своїх, взагалі нечисленних рядах чимало інтеліґенції (педаґоґів, адвокатів, письменників, журналістів і так далі), тоді як друга укр. соціялістична партія — соц.-революціонерів — мала за собою маси (селянство і робітництво) і була дуже бідна на інтеліґентські сили.

30. З'їзд визнав, що національно-культурне та економичне становище українського робітництва ставило перед робітництвом такі завдання:

А. Що-до професійних союзів: 1) В професійних союзах, які орґанізуються на основі обєднання робітників даної професії, без ріжниці національностей, українські робітники мають домагатись: а) заснування українських секцій для ведення культурної та аґітаційної роботи, б) визнання рівноправности української мови в діловодстві й урядуванню, в) видання літератури коштом союзу на українській мові. Що-до професійних товариств, то українські робітники будуть обстоювати: а) Щоб ґрупи кожного союзу на Україні обєналися в одно автономне ціле, б) щоб всі союзи на території України обєдналися в єдно бюро професійних союзів України.

Б. В справі культурно-просвітніх орґанізацій: з огляду на те, що українське робітництво дуже низько стоїть що-до свого духовного розвитку — 1) З'їзд закликає робітників засновувати культурно-просвітні робітничі товариства; 2) з'їзд думає, що загально-національні просвітні товариства не можуть цілком задовольнити духовних потреб робітництва або дати робітникові всієї справжньої освіти, потрібної трудовому людові; 3) З'їзд визнає потрібним заснувати Всеукраїнське Центральне Бюро просвітніх робітничих товариств, яке буде показувати цим товариствам, як треба добре освітлювати робочим масам їх клясове становище в сучасному капіталістичному устросві.

Між иньшим, в справі відношення до селянства З'їзд виніс таку ухвалу: „Трудове селянство і робітництво єсть дві ріжні частини одного трудового народу; тому в своїй економичній боротьбі українське робітництво буде йти в згоді з нашим селянством, памятаючи, що всі пригнічені можуть дійти до кращої долі тільки в дружньому єднанні.“

31. Після того, як в склад Центр. Ради ввійшла рада робітничих депутатів і представники національних меньшостей (в звязку з чим було переведено ревізію і національного, українського представництва в Раді), числовий склад її виносив коло 800 депутатів, які так поділялися в національному і клясовому відношенню:

	чол.
1. Всеукраїнська Рада Селянських Депутатів	212
2. Всеукраїнська Рада Військових Депутатів	158
3. Всеукраїнська Рада Робітничих Депутатів	100
4. Представників загальних (неукраїнських) рад робітнич. і салдатських депутатів	50
5. Українські соціялістичні партії	20
6. Російські соціялістичні партії	40
7. Єврейські соціялістичні партії	35
8. Польські соціялістичні партії	15
9. Представники від міст і ґуберній (котрих вибиралась переважно на селянських, робітничих і загально-націон. з'їздах)	84
10. Представників професійних, просвітніх, економичних та громадських орґанізацій і національних партій (Молдованів, Німців, Татарів, Білорусинів і иньших)	108

Реально число мандатів ніколи не досягало зазначеної тут кількости.

32. Орґанізація селянства переводилась по слідуючій, ухваленій Першим Всеукраїнським Селянським З'їздом (на початку червня ст. ст.) „селянській конституції“:

„Перший Всеукраїнський Селянський З'їзд, заслухавши доклад про орґанізацію селянства, постановив: *)

1. Забезпечити волю і землю українському народові може тільки саме пляномірно орґанізоване селянство.

2. Плятформою для орґанізації селянства повинні бути постанови Всеукраїнського Селянського З'їзду.

3. Формою орґанізації Українського Селянства повинна бути Селянська Спілка.

4. Законодавчими орґанами Української Селянської Спілки являються всеукраїнські, губернські і повітові селянські з'їзди, а в часи від одного з'їзду до другого — всеукраїнська, губернські та повітові ради селянських депутатів. Виконавчими орґанами останніх являються їх центральний, губернські, повітові, волосні і сільські комітети Селянської Спілки.

5. В кожному селі повинен бути заснований (не меньш, як з 5 душ — чоловіків і жінок) комітет Селянської Спілки, вибраний на підставі всенароднього, рівного, пряямого і таємного голосування.

6. Волосні Комітети Селянської Спілки складаються з представників по одному на 200 дорослих (20 років) чоловіків і жінок, але не меньше одного села.

7. Повітові Ради Селянських Депутатів складаються з представників од волостей, по одному на 2.000 дорослих чоловіків і жінок.

Примітка. Тимчасова Рада Селянських Депутатів може бути вибрана на повітовому селянському з'їзді.

8. Губернська Рада Селянських Депутатів складається з представників повітових рад — по 5 од повіту.

9. Всеукраїнська Рада Селянських Депутатів складається з представників — по 2 од кожного повіту, вибраних повітовими селянськими з'їздами.

Примітка: Тимчасова Всеукраїнська Рада Селянських Депутатів вибірається на Першому Всеукраїнському Селянському З'їзді.

10. Повітові, Губернські і Центральний Комітет Української Селянської Спілки вибіраються відповідними Радами Селянських Депутатів, а до орґанізації рад — відповідними з'їздами.

Примітка. Тимчасовий Центральний Комітет Селянської Спілки вибірається на Першому Всеукраїнському Селянському З'їзді.

---

*) Доклад І. Пугача (у. с.-р.), забитого в Київі большевиками (підчас першого їх наїзду), разом з міністром хліборобства Зарудним (теж укр. соц.-рев.).

11. Членом Української Селянської Спілки вважається кожен, хто признає для себе обовязковими всі постанови Всеукраїнського Селянського З'їзду та Рад Селянських Депутатів і їх виконавчих орґанів.

12. Всі члени Укр. Сел. Спілки платять щорічний внесок в розмірі 1 карб. на рік.

Примітка. Повітовим Радам дається право встановляти в своєму повіті членську вкладу і вище.

13. Ці гроші поділяються так: село 30 коп., волость 25 коп., повіт 20 коп., губернія 15 коп. і Центральний Вик. Комітет 10 коп. від кожного рубля. Гроші збіраються сільськими Комітетами Селянської Спілки і посилаються у всі Комітети безпосередньо.

14. Членські вкладки вносяться скарбникові Комітету Селянської Спілки. На кожен внесок скарбник Комітету повинен видавати квит. Скарбник веде шнуровану касову книгу і не меньше разу на 2 місяці здає справоздання.

15. Для провірки всього діловодства і касових справоздань загальні збори членів Україн. Селянської Спілки вибірають Ревізійну Комісію з трьох членів.

16. Всі адміністративні, громадські і земські інституції, земельні, продовольчі та иньші комітети, як технічні орґанізації, які обслужують селянство, підлягають в своїй діяльности Радам Селянських Депутатів і Комітетам Селянської Спілки (по своїй постепенности), як виразникам волі трудового народу.

17. Для встановлення безпосереднього звязку Комітетів і Рад Селянських Депутатів зо всіма иньшими комітетами і громадянськими орґанізаціями бажано, щоб селянство вибірало в ці орґанізації членів Комітетів Селянської Спілки та Рад Селянських Депутатів.

18. Для обєднання роботи Селянських Депутатів з Радами Селянських та Робітничих Депутатів повинно орґанізувати спільні орґани при умові представництва селянства пропорціонально до його кількости".

Цю конституцію де-що було доповнено потім на сесіях Всеукр. Ради Селянських Депутатів. Між иньшим, перша сесія Ради винесла слідуючі, доповнюючі „конституцію" ухвали:

1. „Зважаючи на те, що орґанізація селянства на Україні в сей час вимагає напруження всіх сил для її здійснення і що проведення орґанізації потрібує і відповідних коштів, — Всеукраїнська Рада Селянських Депутатів звертається до всього орґанізованого трудового селянства на Україні, щоб воно як найшвидче давало кошти Центральному Комітетові Всеукр. Ради Сел. Депутатів, а також губернським, повітовим і волосним комітетам, згідно з постановою І Всеукр. Селянського З'їзду.

2. Зважаючи на те, що орґанізоване селянство перебуває тепер надзвичайно гарячий час, який потрібує і напруження коштів, Всеукр. Рада Селянських Депутатів звертається до земств на Україні, які істнують на селянські гроші і повинні в першу чергу дбати про селянство, дати одноразово Виконавчому Комітетові Ради Сел. Депутатів певні кошти: губерніяльні земства не меньше 10.000 рубл. і кожне повітове земство по 2.000 рублів. Місцеві ж орґанізації селянства на Україні мають, по можливости, дістати асіґновки для орґанізаційної роботи з запасних капіталів ріжних народніх самоуправ (волосних і сільских), а також і місцевих кооперативів.

3. Кошти Всеукраїнської Ради Селянських Депутатів ідуть на удержання Центр. Комітету Укр. Сел. Спілки і його канцелярії, удержання кадрів аґітаторів, улаштування ріжних аґітаційних курсів, видання книжок, удержання книгарні, на підтримання місцевих, слабих ще орґанізацій; утримання селянських делеґацій, утримання членів Всеукр. Ради Сел. Депутатів за час сесії і так далі.

4. Зважаючи на те, що трудове селянство України орґанізується територіяльно коло свого природнього центра — Київа, Всеукр. Рада Селян. Депутатів звертається до всього орґанізованого трудового селянства на Україні з закликом, щоб воно всі самооподаткування посилало тільки в українські центри. (22.—25. червня ст. ст.)

В наведеній ухвалі з'їзду про орґанізацію селянства особливої уваги заслуговує § 16., яким намічався шлях і основи будування орґанів влади на місцях

в автономній Україні. На жаль, цим шляхом не захотіло піти тодішнє революційне українське правительство під проводом В. Винниченка. Захоплюючись творенням державности по старих російських зразках, де-що змінених Временним Правительством, Ґен. Секретарство внутрішніх справ головну увагу звернуло на насадження всюди комісарів (губерніяльних та повітових) з їх бюрократичними, ні до чого непридатними канцеляріями. Пізніще це питання, розвязка якого так щасливо намічалась ще на І Всеукр. Сел. З'їзді, стало цілою траґедією в історії українського державного будівництва. Налякавшись „радянської системи влади", пізніщі українські уряди вже і слухати не хотіли про те, щоб на місцях передати владу Радам Селянських Депутатів, підпорядкувавши їм, вже як технічні орґани, земства і ріжні комітети. Відгуками цієї боротьби між двома системами влади на місцях були пізніще спроби і Центр. Ради і Директорії утворити на місцях: першої — Громадські Комітети при Комісарах (витвір В. Винниченка), другої — Трудові Ради (витвір укр. с.-р.), а ще пізніща — проект утворення Народніх Рад.

33. Початок свого істнування партія „соціялістів-федералістів" бере ще з 1904 року від „Української Демократичної Партії", сколка з російської великобуржуазної ліберальної конституційно-демократичної („кадетської") партії. В 1905 році від цієї партії одкололася ліва частина і заснувала „Україньку Радикальну Партію". Але окреме істнування цих двох партій тяглось не довго. В кінці 1905 року вони знову зєдналися під назвою — „Української Радикально — Демократичної Партії", програм якої було затверджено на з'їзді партії в 1906 році. Після цього Українська Радикально-Демократична Партія нераз міняла свій програм, аж поки знову, вже на згаданій конференції, не прибрала собі нової назви і де-що заново не змінила свого програму.

Остаточно програм партії (соц.-федер.) було затверджено на з'їзді партії 2.—4. вересня (ст. ст.) у Київі (в 1917 році). Програм нічим не ріжнився від постанов конференції. В національно-політичних справах партія викинула домагання автономії України і прийняла гасло перебудови Росії на федеративних основах.

34. При обміркуванні земельного і національного питання на з'їзді виникли дуже палкі суперечки по-між ріжними течіями партії — основною, інтернаціоналістичною, і конфедералістичною.

Ліва течія, чи як вона себе називала — ґрупа інтернаціоналістів, складалась майже виключно з представників лівобережних орґанізацій партії — Харьківщини та Полтавщини, що були під великим ідейним впливом російських соц.-рев. і взагалі російської соціялістичної інтеліґенції. Ця течія не особливо налягала на національний момент в революції, висовуючи на перше місця момент соціяльно-економичний.

Конфедералісти, що були переважно представниками правобережних орґанізацій партії, навпаки, видвигали на перше місце момент національно-політичний, виставляючи передовсім гасло самостійности Української Республики.

Наведені нижче постанови були, проте, ухвалені майже одноголосно. Їх, разом з иньшими, партія положила в основу свого програму, який був прийнятий на цьому з'їзді.

Між иньшим, на цьому-таки з'їзді було переобрано Центр. Комітет партії, в склад якого ввійшли: Салтан, Охримович, Севрюк, Ісаєвич, Христюк, Лизанівський, Чечель, Полонський, Шлейченко, Базяк, Шраг, Полозов, Ковалевський, Корж, Коваленко, Пугач і Панченко.

35. На IX з'їзді партії нар. свободи (кадетів), що відбувся трохи пізніще, а саме — 5.—8. серпня (нов. ст.), дійсно було переглянуто кадетами національне питання взагалі і українське з'окрема.

В загально-національній справі з'їзд став на позицію заведення нетериторіяльної автономії (плятформа еврейського „Бунду"), ухваливши (по докладу бар. Нольде) постанову слідуючого змісту:

„Держава може передати національностям, яко єдиним нетериторіяльним публичним союзам, здійснення означених законом завдань управи в культурних справах (просвітних, релігійних, добродійних, економичних і т. и.) у відношенню

до всіх осіб, які признають свою приналежність до цих національностей. Орґанізація сих національних союзів, предмет їх компетенції і обем власти, розміри запомог для них з державних засобів і умови оподаткування участників, а так само відношення союзів до держави, означуються загально-державним законодавством".

В справі внутрішньої державної перебудови Росії з'їзд потвердив свою попередню позицію так званої „провінціяльної автономії", з правом окремим територіяльним союзам лучитися в більші области.

В українській справі було прийнято до відома доклад Мілюкова, в якому той заявив, що „вимоги життя примусили Центр. Комітет партії висунути питання про краєву автономію України" і що „Центр. Комітет постановив утворити осібну комісію для розроблення до часу скликання Установчих Зборів проекта закону про автономію України".

Отже крок наперед не дуже великий. Екстериторіяльна автономія, яку українська демократія готувалася дати своїм національним меньшостям, і спеціяльно для України — надії на Установчі Збори, які, на думку кадетів, могли б дати Україні краєву автономію. З цієї точки погляду разглядали потім кадети і „Статут Вищого Управління України".

36. В склад Нового Правительства, в числі иньших, входили: 1) Міністр-Предсідатель і міністр війни та фльоти — А. Керенський (с.-р.), 2) управитель міністерства війни — Б. Савінков (с.-р.), 3) управитель міністерства фльоти — Лебедев, 4) міністр шляхів — Некрасов, 5) управитель міністерства фінансів — проф. Бернацький, 6) міністр внутр. справ — Авксентьев (с.-р.), 7) міністр закордонних справ — Терещенко, 8) міністр торгу і промисловости — Прокопович, 9) міністр продовольчих справ — Пешехонов (народник), 10) міністр хліборобства — Чернов (с.-р.), 11) міністр праці — Скобелев (с.-д.), 12) міністр почти і телеґрафу Нікітін, 13) міністр просвіти — академик Ольденбурґ (к.-д.), 14) державний контрольор — Кокошкін (к.-д.), 15) міністр справедливости — Зарудний (народний соц.).

37. Інтересними і характерними являються настрої членів Малої Ради в той час і Ґенеральних Секретарів, що залишилися в Київі.

15. серпня (н. ст.) в Малій Раді, після заслухання повідомлень з Петрограду про хід переговорів, відбулись палкі дебати, в яких дійшло до нових сутичок з меньшостями. Ось виривки з газетного відчиту про те засідання:

„Секретарь для міжнаціональних справ О. Шульгин, доповнюючи реферат В. Садовського (Секретаря судових справ, що заступав тоді Голову Секретаріяту і давав як-раз справоздання про хід переговорів. Авт.), заявив, що Ґенеральний Секретаріят ухвалив, що незалежно від затвердження його Правительством, він вестиме далі свою роботу.

Заява Шульгина викликала оплески Українців і протести представників неукраїнської демократії. Балабанов в імени соціял-демократів (російських меньшевиків. Авт.) заявив, що вони не можуть одобрити ухвали Ґенерального Секретаріяту, яка особливо не на місці в теперішню хвилю, коли переговори з Правительством не закінчені. Ми—говорив Балабанов — стоїмо на ґрунті спільної праці, порозуміння Правительства з Радою, тому відносимося неґативно до заяви п. Шульгина і не можемо прилучитися до оплесків, які з її приводу тут чулися.

Шульгин (соц. фед.) пояснив, що Секретаріят не змагає до захвату власти. Ми — заявив він — станемо краєвою властю тільки після того, як Правительство затвердить Секретаріят. Поки що уважаємо потрібним продовжувати нашу працю.

Секретарь для земельних справ Б. Мартос (с.-д.) додав, що про захват власти поки що нема мови, але Секретаріят міг би взяти цю власть, коли пленарне засідання Ц. Ради вкупі з представниками меньшостей звеліло б це зробити.

М. Ковалевський від імени укр. соц.-революц. вказав, що соц.-рев. обстоюють цілком революційний шлях творення власти і будуть обстоювати його, незалежно від рішення Правительства. Фракція укр. соц.-рев. задоволена тим, що Правительству визначено речінець до 16 серпня (н. ст.) для затвердження Секретаріяту. Статут Секретаріяту повинен трактуватись в Петрограді, як статут, а не інструкція.

Українські соц.-дем. прилучилися до соц.-революціонерів.

Українські соц.-федер. також прилучилися, але з застереженням, що результат угоди має вирішити пленум Ц. Ради, а не її Комітет.

До цієї заяви прилучилися представники решти українських і неукраїнських партій, крім російських соц.-дем., єврейського „Бунду“ і російських кадетів.

Як далеко йшла лояльність російських соціял-демокр. до Временного Правительства, видно, між иньшим, з того факту, що ця партія вирішила не давати своїх представників до складу Ґенер. Секретаріяту аж до того часу, доки не буде заключено повної угоди з Правительством і означено компетенції Ґенер. Секретаріяту.

38. Це була дійсно тяжка і сумна подія. Почавши своє істнування в формі відомих „трьох тисяч салдатів-Українців“, Перший Український ім. Б. Хмельницького Козацький Полк був весь час предметом самої великої уваги з боку чорносотенців і пануючої демократії. Військове начальство, на чолі з Нач. Київської Військової Округи московським соц.-рев. полк. Оберучевим, разів скілька обома руками збіралось випхати полк на фронт. Їх непокоїло, що полк складений з національно-свідомих, дісціплінованих козаків, які, в разі потреби, завше могли виступити в оборону Центр. Ради і Ґенерального Секретаріяту. Якою „увагою“ користувався цей полк, видно, між иньшим, і з того, що про нього не забував весь час навіть Керенський (військ. мін.), який, підчас переговорів з Центральною Радою в Київі, висловив бажання, аби богданівців швидче було послано на фронт, при чім глузливо зауважив, що, на його думку, цей полк так-таки певно і не піде на фронт, хоч Центральна Рада і постановить послати його.

Правду кажучи, Центральна Рада, не маючи під руками якоїсь иньшої прихильної до себе військової сили і в той же час спостерігаючи, як полк. Оберучев наперекір її проханням прислати до Київа кубанських козаків-чорноморців, стягав сюди натомісць дончаків, кірасірів і иньші великоруські частини — не дуже спішила з одсилкою богданівців на фронт. Та, нарешті, після угоди з Временн. Правительством, рішила випровадити богданівців на позиції. Було урочисто посвячено прапора, відправлено молебінь, і над вечір 26. липня ст. ст. полк рушив ешелонами залізницею на фронт. Минувши вокзал, козаки зробили салют з рушниць на знак прощання з Київом. Несподівано для козаків, по них одкрили вогонь кірасіри і донські козаки, що заздалегідь були розташовані Оберучевим вздовж залізничої лінії з кулеметами в боєвій готовности. Козаки спинили потяг, хотіли розвідатись, в чім справа, але на них накинулись з лайками та бійкою великороси-салдати і дончаки під проводом своїх офіцерів. Бючи і забиваючи на смерть богданівців, розлючені кірасіри та дончаки приказували: „Ми вам покажемо автономію!“

Розпочате слідство вияснило, що справа розстрілу була дійсно підготовлена офіцерською ґрупою на чолі з провокатором Ґеровським. Але слідство було загальноване Оберучевим, а потім і зовсім припинено ґенер. Корніловим, не давши ніяких наслідків. Винних не було знайдено, хоч їх і нічого було шукати, і само собою розуміється, не покарано. Дончаки і кірасіри стояли і далі в Київі „на страх врагам“.

Підчас цієї пригоди багацько богданівців було розстріляно, а ще більше поранено, в той час, як з боку кірасирів і дончаків не було ні одного вбитого ні раненого. Так кровію своєю заплатили богданівці за своє „первородство“. Кров їхня була першою, що за часів революції пролялась за визволення українського народу. Пізніще вона полилась ріками. Забитих богданівців було поховано в Київі дуже урочисто. Тисячі людей провожали їх тіла до місця вічного спочинку.

39. Рада професорів київського університету винесла осібний протест — проти „українізації Малоросії“. В тому протесті вчені книжники-фарисеї (що не знали української мови і боялись вилетіти з „храму науки“ при українізації, хоч цей страх і був безпідставним), говорили, між иньшим, слідуюче:

„Мова йде про осягнення чогось більшого, ніж краєва автономія. Проводирі українського руху змагають до повного політичного відокремлення і відчуження від решти Росії тих областей, котрі уважаються українськими. Для розвязки питання в цім дусі і напрямі немає ґрунту в попередній історії Малоросії. Така розвязка йде в розріз з інтересами не тільки великоруського, але й малоруського племени. Немає ніяких підстав твердити, що воно відповідає почуттю і бажанню більшости місцевого населення. Змагання до заміни загально-

російської літературної мови штучно утвореною і не досить розробленою українською мовою загрожує затримати розвиток освіти того народу, який примушений буде ним користуватись, і не може бути пояснене инакше, як бажанням зруйнувати вікову культуру і духову звязь між великоруським і малоруським племенами. Такий напрямок розвязання українського питання рада університету вважає суперечним з найбільш життєвими, найсвятіщими інтересами російської держави і російського народу . . . .

На жаль, Тимчасове Правительство не тільки не виказало відповідного протиділання цьому рухові, але знайшло навіть можливим увійти в переговори і згоду з провідниками українського руху, та, не запитавши місцевого населення наперед, рішило про долю величезного краю, згодившись на утворення краєвого орґану. Рада університету вважає своїм обовязком заявити, що визнає таке відношення російської правительственної власти до українського руху не тільки небезпечним для російських загально-державних інтересів, але й юридично неправильним, для того, що питання про автономію тої або другої области, що входить в склад російської держави, може бути розвязане волею цілого російського народу, висловленою через його представників на Установчім Зібранню." („Нов. Вр." — 11. VIII. 1917.)

Інтересно, що зроблена тут київською вченою чорною сотнею оцінка української мови, як „штучної", йде всупереч з позицією в цім питанню Російської Академії Наук, яка в свій час, в формі окремої постанови-записки, публично виступила в оборону української мови.

Так само характерним являється посилання всіх реакціонерів і ненависників Установчих Зборів саме на ці Установчі Збори, котрі, мовляв, висловлять ту сподівану і бажану для цих гасителів людського духу „народню волю". Безперечно, що в цих заявах маємо до діла з твердим переконанням буржуазії, що парлиментарний устрій, навіть при пятихвостці, вона зуміє пристосувати до своїх інтересів, опанувати і використати його — той „голос народу" (підроблений і сфальшований ріжними виборчими й иньшими махинаціями) для оборони своїх клясових інтересів. Справді, чим инакше (коли, звичайно, одкинути ту можливість, що ці заяви робляться свідомо брехливо, з переконанням, що ніяких Установчих Зборів не буде і що треба тільки балачками про них одтягти час) пояснити, що всі найбільші реакціонери і ненавистники робочого люду — Колчаки, Денікіни і так далі — викидали в свій час гасло самого демократичного парляментаризму, заявляючи свою рішучість скоритись волі Уст. Зборів, як би вона не випала?

40. Ми не маємо під руками стеноґрафичного відчиту про засідання Ради в ті дні і через те подамо тут перебіг їх за газетами (перебіг цей досить схематичний і однобічний: промови проти Інструкції подані після великого скорочення):

В „Малій Раді".

„Дня 18. серпня (н. ст.) в $11^1/_2$ г. почалося надзвичайне засідання Малої Ради. На пропозицію М. Грушевського, В. Винниченко зреферував поїздку Секретарів до Петрограду. Не спиняючись на відомих з газет результатах поїздки, В. Винниченко виложив історію переговорів з Правительством, в якій найцікавіші отсі моменти:

І. Церетеллі, котрий заявив з самого початку, що угода зостанеться в силі, почувши зміст Статуту Секретаріяту, здивовано спитав: „товаришу Винниченко що ж це таке?" і почав трактувати, яко статут союзної держави. Правительство думає, що Комітет не може мати функцій державної влади. Нарада секретарів з пп. Нольде і Ґальперіним (юридична нарада) означила ґрунт для Правительства. З'окрема протестувало Правительство проти § 19, котрий говорить про попереднє опубликовування роспоряджень Правительства Центральною Радою. Довгі розмови про територію не переконали Правительства. Делеґація одержала таке враження, що серед де-якої части Правительства було змагання порвати з делеґацією. Настрій Правительства йде направо. Для нього угода з Українцями неприємна, навязана спадщина від давнього кабінету.

Відїздючи, Секретарі постановили не заявляти про розрив, поки не довідаються про думку Центральної Ради. Тому в Петрограді лишилися три члени Секретаріяту.

Рафес поробив де-які доповнення до реферату В. Винниченка. На Інструкцію Правительства ніхто з Секретарів не давав санкції. Це — погляд Правительства, а не угода. Угоді перешкодили такі обставини: богданівський інцідент, конфлікт з Фінляндією, загальний схил правительственної політики. Люде ті самі, але взаємні відносини сил у краю иньші, а тому й відносини до української справи иньші. Виключенне з Секретаріяту портфелів для харчових (і иньших) справ і домагання 4 місць для не-Українців було для Секретарів-делеґатів несподіванкою: про це не було мови.

На пропозицію Крижановського (трудов.) оголошено таку телеґраму, одержану від Секретарів з Петрограду: „Сьогодня ми зорґанізували нараду з українських губерніських комісарів і представників губерніських комітетів. У нараді брали участь комісари: Суковкін, Лівицький, Іскрицький, Вязлов, Страдомський, Дорошенко і представники комітетів: чернигівського—Левицький і Олещенко. Постановлено подати до відома Ради, що всі участники наради, з огляду на петроградські настрої, переконуючо просять Центральну Раду прийняти Тимчасову Інструкцію Секретаріятові, затверджену правительством 17. серпня (н. ст.). Свідомі недостач цієї Інструкції, але передбачаючи рівночасно й наслідки, які були б в результаті розриву з Правительством, участники наради беруть на себе відповідальність зробити цю пропозицію, бо переконані, що життєві сили України на будуче потвердять правильність шляху, предложеного українською демократією, і доведуть до повного здійснення сподівань і справедливих змагань українського народу. Барановський, Зарубін, Міцкевіч.“

Крижановський висловив здивування, що в телеґрамі є поради Центральній Раді.

В. Винниченко не найшов нічого обидливого в тім, що делеґати висловлюють свою думку. На одно з запитань з приводу реферату Винниченко так схарактеризував настрій Петрограду: слово „демократія“ виговорюють так з ніяковістю, а слово „революція“ уважають „неприличним“.

По ряді заяв не-Українців (Золотарьова, Сухових, Смірнова, Літвакова) і Українців (Винниченка, Порша й иньших) ухвалено голосуванням перервати дискусію з приводу реферату і перенести її на засідання ближчого дня. По обговоренню реферату Малою Радою обговорить його повна Рада, яка й ухвалить свою постанову.

Цим скінчилося засідання того дня о $^1/_2$1 в ночі.

На початку засідання з 19. серпня Крижановський поставив Секретаріятові запитання, чи він дійшов до якоїсь виразної постанови в справі відношення до Інструкції.

В. Винниченко відповів, що більшість Секретаріяту висловилася за прийняттям Інструкції, але ця більшість незначна.

Далі Крижановський поставив питання, чи стаття „Кіев. Мысли“ про Інструкцію є висловом думок тільки самої редакції, чи тих політичних діячів, погляди яких вона висловлює (одної частини національних меньшостей в Раді).

Довженко (с.-д.) висловив бажання довідатись про думку про Інструкцію представників російської соц.-дем. партії, котрі не висловилися попереднього дня.

Подано до відома текст телеґрами, одержаної від Секретарів, які лишилися в Петрограді. Секретарі запитували, коли буде засідання Ради, присвячене Інструкції, бо цим цікавиться Правительство, бажаючи негайно затвердити склад Секретаріяту, котрий предложить Центральна Рада. Правительство запропонувало, крім того, зложити реєстр справ по окремим ресортам, якими має завідувати Секретаріят. На думку членів Секретаріяту, на це потрібно буде 2—3 тижні, тому вони вважають безкористним лишатися в Петрограді.

Рафес, говорячи про істоту Інструкції, заявив, що вона не відповідає бажанням делеґації, не є результатом угоди, тому Комітет Ради не звязаний нею і може прийняти її або не прийняти. Признаючи необхідним прийняти Інструкцію, Рафес навів свої погляди з цього приводу. Коли б Комітет взяв за вихідну точку для конфлікту число губерній, це могло б скомпромітувати Раду, бо їй сказали б: „очевидно, ви боїтеся, що земські збори не захочуть йти під власть краєвого орґану.“ А між тим прийняття цього пункту відкриває перспективу для дальшої боротьби. Навпаки, всі девять губерній дали б Секретарям роботу для

гашення пожарів невдоволення. Тому вигідніще прийняти 5 губерній за основу, щоб вести далі боротьбу. В справі числа Секретарів можливі в будучині зміни, бо, наприклад, міністр харчових справ переконається в утопійности вести справу цю з Петрограду. На перший час меньша скількість Секретарів навіть вигідніща для Секретаріяту, бо облекшує його роботу. Що торкається переміни Секретарів в урядників Временного Правительства, то не страшно бути урядником революційного правительства. Заходить тільки питання, чи цей урядник буде поставлений у відповідні умови.

Найважніщий з усіх 9. пункт, бо він дає Правительству можливість своїми негайними розпорядками касувати заходи Секретаріяту. Але коли Правительство щиро постановило щось дати, то воно не надуживатеме 9. пункту, тим більше, що цю точку вставив не ворог, а міністр практик Пешехонов. Що торкається розділу портфелів, Рафес заявив, що національні меньшости, стоячи на ґрунті угоди про 30% представництва, обмежаться 3 портфелями. Позитивною стороною Інструкції є її розтяглість, що дає можливість пояснювати її ширше. Тому Рафес, признаючи шлях відкритої боротьби химерним і шкідливим у своїх наслідках, запропонував прийняти Інструкцію за основу, скріпившись на котрій, можна йти далі.

В. Садовський (секретарь для справ справедливости, у. с.-д.) висловився за прийняттям Інструкції, бо в будучині не буде зростати моральний авторітет Ради. Рада не вибрана на основі загального виборчого права, а між тим орґани місцевої самоуправи творяться вже на цій основі. Загальне політичне положення таке, що до власти йде буржуазія. Вплив пролетаріяту був хвилевий. Треба рахуватися з поправінням Правительства. Тому відпір в загально-російській сфері буде рости, а сила на Україні — слабнути. Інструкція дає нам можливість зміцнити свою позицію. Її відкинення відмежує від української демократії якусь частину демократії України. Тому треба прийняти Інструкцію, ставши на ґрунт реальної політики. Відразу не можна всього добитися.

Довженко (у. с.-д.) говорить проти прийняття Інструкції, бо вона не тільки нічого не дає, але й погіршує положення. В ній нема навіть натяку на краєву власть. Прийнявши Інструкцію, Рада була б звязана нею і не могла б нічого зробити. Тому не можна перевотити ніякої ухвали, а взятися за орґанізаційну роботу, як і до угоди. А урядником контр-революційного правительства, що забрало всі свободи, Довженко не хотів би бути.

Маєвський (у. с.-р.) *) виступив проти прийняття Інструкції. Не можна брати що будь Не можна ждати. Наближається катастрофа фронту. Там тиша перед бурею, і ми обовязані думати, що буря піде в наш бік і повинні випередити її. Тому потрібна свобода акції і власть, а цього не дає цей документ. Ми маємо меньш, ніж місяць назад, моральної власти. Нам непотрібний цей документ і потрібна иньша база, котру треба утворити. Наш обовязок відмовитися від цього документу, бо він явно нічого не дає, а другий шлях може дати щось.

Золотарьов (Бунд) прилучився до думки Рафеса про інструкцію. Положення таке, що треба рятувати революцію, а розрив з центральною властю приніс би незлічимі нещастя. З точки погляду обрахунку сил, абстраґуючи від критичного відношення до документу, бесідник признає розрив неможливим. Ідею Маєвського — йти сумнівними шляхами — треба відкинути.

Літваков (обедн. жид. соц. п.) назвав Інструкцію плодом миршавої творчости кадетів, а полишення 4 портфелів (меньшостям) — братством по неволі для революційної демократії. Тим не меньше цей визов треба прийняти, але здійснити не так, як мріяли автори документу. Коли відмовимося — вступимо в полосу порожноти.

Круппов (кадет) заявив, що він насилу витримав, аби терпеливо вислухати протягом двох днів незаслужені напади на партію паро ньої свободи. Можна було вщерть наб агися суму, або, коли хочете, гордости, коли повірити всьому тому, що тут говорилося про кадетів. Виходить, що Временне Правительство в полоні у кадетів. Виходить, що відповідальність за Інструкцію мають тільки кадети, хоч вони і творять меньшість у нашім Правительстві. Одначе пора

*) Випадкова людина в партії. Прибившись до партії укр. с.-р. на початку революції, потім швидко був виключений з неї.

кинути стару манеру шукати винуватого стрілочника при кождій залізничій катастрофі. Коли доводиться говорити про розбиття надій, які покладала Центральна Рада на Статут, то винні тут змінені взаємні відносини реальних сил у краю. Як би не оцінювати впливу нашої партії, але не можна, очевидно, твердити, що навіть взаємні відносини сил у краю залежать виключно від кадетів. Временне Правительство не могло затвердити Статуту, бо це значило б, зі становища державного права, признати Україну союзною державою. І перший, хто диву дався, прочитавши Статут, був не кадет, а Церетелі. Статут ішов дальше і навіть всупереч угоді, зробленій Церетелі і Терещенком. А Інструкція цілком випливає з цієї угоди. Тому бесідник запропонував прийняти її й уважати базою, на котрій можуть розвинутися справедливі змагання українського народу. Цей леґальний шлях забезпечує законність дальшого руху. Він в кождім разі ліпший від того „сумнівного шляху", котрий рекомендував тут Маєвський.

М. Балабанов (рос. с.-д. меньшевик) запропонував звернути увагу і на позитивний бік Інструкції. Обмеження території дає основу для розширення її на будуче шляхом автоматичного прилучення. М. Балабанов відмовляється іменем фракції від четвертого портфеля і думає, що Інструкція все-таки творить власть. Коли покажеться, що цей акт — проста маскарада, всеросійська демократія, як і демократія України, віднесеться до нього вороже. В акті є принцип прийняття автономії. Факту впливу кадетів на уложення акту не можна відкидати. Відомо, що кадети з приводу угоди з Українцями не спинилися перед розбиттям Правительства, що привело до прориву фронту. Говорячи про вихід, не був за дорогами Довженка і Маєвського, бо результат розриву не врятує України. Шлях конфлікту, котрий приведе до горожанської війни, шкідливий не тільки для України, але й для Росії. Природний вихід — прийняти Інструкцію.

Мичковський (Поалей-Ціон) бачив у пропозиції чотирьох портфелів для не-Українців виразний політичний хід з боку Правительства. Але Правительству все-таки не вдасться добитися спочуття меньшостей до цього документа (Оплески). Рука московської буржуазії виявилася в усуненню з автономної України багатих природою областей. Документ — чисто клясовий. Це — кинена кістка, а не угода. Але все ж де-який успіх. Виграна битва, але не остаточний успіх. Тому треба прийняти Інструкцію, будучи свідомими її недостач.

Х. Крижановський (укр. труд. парт.) вказує, що документ не дає народові задоволення трьох його найголовніщих потреб: прохарчування, землі, кінця війни. Лишається тільки національний принціп, але для селянства це фільософичне питання найменьше важне. Тому не можна прийняти Інструкції, а коли Правительство вважає необхідним мати краєвий орґан, ми не противимося.

М. Ковалевський (у. с.-р) назвав Інструкцію „дитиною незаконного спільного життя російських соціялістів-революціонерів з кадетами". Вона дає не краєвий орґан, а ґрамофон петроградської власти. Говорячи про вихід з положення, бесідник відкинув преміси В. Садовського, що завчасно відправив панахиду по революції. Центральна Рада повинна з'іґнорувати Інструкцію, уложену без її згоди, і дати повновласть Ґенеральному Секретаріятові в давнім складі вести далі роботу. Коли вимагають від нас плебісциту, треба йти найшвидче до Установчих Зборів України.

Сиркін (ціоніст) віднісся критично до Інструкції, котра дає національної свободи по столовій ложці що години, але все ж уважав необхідним прийняти її.

К. Сухових (рос. с.-р.) думав, що спихати всю вину за Інструкцію на кадетів і иньші окремі ґрупи — не дуже важко. Треба мати на увазі взаємне недовірря української і неукраїнської демократії. Часть вини падає на одних і других. Спільну мову найдено тільки в хвилю зустрічі у Київі Церетеллі з Винниченком. Революційний рух звернувся в бік націоналістичного відтінку. Оригінально революційна промова Садовського сьогодня зміцняє нитки звязи. Політику невідповідальности, запропоновану Маєвським, треба відкинути і постаратися міцніще звязати українську демократію з неукраїнською. До велико-державних замислів, в яких підозрівають партію соціялістів-революціонерів, вона не признається.

Чанківський (безп. соц.) висловився проти Інструкції і запропонував політику вичікування.

Дубинський (жид. об. соц. п.) промовляв за прийняттям Інструкції.

В. Винниченко (с.-д.) каже, що перебування делеґації в Петрограді нагадувало сидіння в тюрмі в дожиданню обвинувачення або звільнення. Збираючи разом думки, висловлені в часі дискусії, Винниченко підкреслив три течії. Перша течія пропонувала вернутись до первісного стану і вичікувати знову приїзду міністрів. Але революція — рух, і сидіти та вичікувати не можна. Ми вступили у фазу правової власти. Ця власть находиться в руках Правительства, яке б воно не було. Нічого ганебного нема в тому, щоб дістати власть від Правительства. Я, — говорив Винниченко, — дивлюсь на Інструкцію, як на здобуток, який ми сами взяли, а не дали нам його з любови. Мені соромно було слухати промов плаксиво настроєних українських товаришів. Товариші не-Українці настроєні бадьоріще. Ми дійшли до такої а такої точки: відмовитись від неї — значить спуститись з першини, щоб знову почати сходити туди. Ні, треба зміцнитися на даній позиції та йти вище. Друга течія пропонувала вмити руки. Це — хитрість і трусливість. Нікому ніякої користи цим не принесемо. Це значить вигортати чужими руками каштани з вогню. Пропозиція зводиться до того, щоб Секретаріят лишився без власти, але з обовязком. Для такої ролі не найдете людей. Коли ж приймемо Інструкцію, збережемо революцію в Українській Центральній Раді. В прийняттю Інструкції є і позитивне значіння. Вона дає признання ідеї автономії, а це більше, ніж домагалася перша делеґація. Делеґація домагалася тоді тільки комісара для справ України, а тут признається принціп автономії. Великий здобуток — спільна праця з неукраїнською демократією. Неприйняття Інструкції знову грозить ворожнечою. Велике значіння Інструкції ще в тім, що вона дає в формі Ґенерального Секретаріяту, хоч і поповаований, але все ж апарат власти для орґанізації краю. Це апарат необхідний і для підготовлення до Установчих Зборів. Аналізуючи виступи проти прийняття Інструкції, Винниченко не бачить ніяких серіозних доказів. Ручити за рай на Україні в разі одержання повного Секретаріяту і девятьох ґуберній — не можна. Всього і так не може зробити Секретаріят. Коли перед своєю совістю ми скажемо: „можемо взяти власть,“ — то повинні сказати — „зобовязані“. Нема даних про надання авторітету Центральної Ради. Зі становища оборони краю зовсім незрозуміла думка Маєвського. В разі розриву прийшлося б іти на боротьбу. Та хай і стане сил, але чи варті розриву всі нещастя, ним викликувані — прорив фронту й иньше? Що дістанемо тоді? Німці дадуть нам також інструкцію, але вже чисто німецьку. І будуть дві половини України і обидві поневолені. Тому не можна відмовлятися від Інструкції. Треба прилучитися до третьої течії — прийняття Інструкції. Але не можна киснути. Треба гордо піднести голову до гори в свідомости, що нам не дали, а ми вирвали самі. В резолюції треба сказати, що це наше завоювання, але ми на нім не спинимося.

По промові Винниченка наради Малої Ради закінчилися, а до пізньої ночі відбувалися наради фракцій (укр.) соц.-демокр. і (укр.) соц.-революціонерів.“

На загальних зборах Ц. Ради.

„Шоста сесія Укр. Ц. Ради почалася 18. серпня (н. ст.) о 7 г. ввечері і по залагодженню всяких формальних справ вислухано привіти представників неукраїнської демократії.

На деннім засіданню 20. серпня велася дискусія з приводу рефератів Ґенерального Секретаріяту про переговори з петроградським Правительством. Записалося 59 бесідників.

Рафес (з початку засідання) доповнив реферат В. Винниченка з попереднього дня характеристикою політичного моменту, в якім з'явилася Інструкція. Взаємні відносини сил за час, що відділював Інструкцію від приїзду до Києва міністрів, змінилися. Делеґації прийшлося тепер обороняти саму ідею угоди. Але у Правительства все ж помітно щире бажання зберігти в силі угоду з 15. липня. Члени делеґації глибоко переконані в тім, що в дану хвилю і від даного Правительства більше не можна дістати, ніж воно дало. Коли має слушність Церетелі, що революція перейшла від офензиви до дефензиви, то опублікована Інструкція — це maximum можливого в теперішню хвилю.

М. Любинський (нац.-рев. парт.) говорив про те, що прийняття Інструкції — „цього неграмотного письма“, або посилка його назад, буде мати

принципове значіння, цеб-то вкаже принципову позицію Центральної Ради. В такий боєвий день треба членам Ради показати або свою солідарність, або виявити, що в Раді є миші, які тікають з корабля в часі пожару. Бесідник вірить, що найдеться лінію згоди. Переходячи до Інструкції, Любинський, що стоїть на становищі установлення державного ладу до Установчих Зборів, в які він не вірить, запропонував відкинути цей документ. Він далекий і від українських ідеалів і від гасел, проголошених російською революцією. Це — крок у безодню, в яку, на думку бесідника, хочуть кинути Українців представники „братнього“ (московського) народу. Коли це простий розпорядок Правительства, ми повинні його прийняти, коли признаємо Правительство, і відкинути, коли його не признаємо. В останнім разі — боротьба, для котрої Українці мають досить сили і можуть побідити. Виводи бесідника і суть запропонованої ним резолюції такі: цілком відкинути Інструкцію, заявити Правительству, що ми не признаємо його, і перестерігти його перед дальшими ганебними нападами на українські права.

З великою промовою при напруженій увазі авдиторії виступив В. Винниченко, що зложив наперед таку заяву: „Я постановив сам для себе вийти зі складу Ген. Секретаріяту, незалежно від прийняття або неприйняття Інструкції, тому говорю, як член Центральної Ради і укр. соц.-дем. фракції. Говоритиму зовсім відкрито, не боячися нападів — ні з ліва, ні з права, ні з якого б то не було боку“. Інструкція — говорить бесідник — мершавий клаптик паперу, кадетська творчість. Перше враження делеґації від Інструкції — ганьба, образа. Перша нарада делеґатів мала бурливий характер. Але далі делеґати зважили всі обставини, виходячи з інтересів краю та революції, і прийшли до иньшого настрою. Нарада делеґації з комісарами українських губерній показала, що треба взяти те, чого добилися в дану хвилю. Бесідник зовсім годиться з критикою Інструкції, та заявляє, що не про це треба говорити. Треба говорити про те, що робити? Підсумовуючи відношення членів Ради до Інструкції, Винниченко (повторюючи сказане ним в Малій Раді) вказав на три течії: відкинути, зіґнорувати, прийняти. Значну частину промови присвятив докладній аналізі виводів перших двох течій і їх критиці (відомій з промови бесідника в Малій Раді). Де-що докладніще спинився цим разом Винниченко на можливих наслідках пропонованого розриву. Контр-революція на Україні, дозріває, безумовно. Про це говорить усіх чорної сотні у київських виборах і настрій в Одесі. „Відкинувши Інструкцію, ми зірвемо з неукраїнською демократією, а без її підтримки трудно буде нам справитися з контрреволюцією. В результаті: ростіч з не-Українцями, розділ між самою українською демократією, сварки і може різня, а орґанізаційної роботи не може бути. Говорять про заклик народу до рішучої боротьби, та забувають про загальне воєнне положення. Для нас небажаний прорив фронту і поява Німців. Спинитися тільки при орґанізаційній роботі нам не вдасться. Наш розрив зрозуміють народні маси по-своєму, переходячи від слова до діла, а розвитку їх поступування ми не можемо передбачити. Тому треба виходити від розуму, а не від почування.“ Я — говорив бесідник — передбачаю настрій в разі відкинення Інструкції: не буде Центральної Ради, а буде нелеґальна орґанізація. Почнеться упадок, апатія. Не треба позволити себе спровокувати. Коли позволимо так зробити, наші вороги тільки руки потиратимуть від вдоволення. Порівняння з Фінляндією не говорить нічого, бо ми по своєму політичному розвиткові не стоїмо нарівні з Фінляндією. Пять губерній не повинні нас лякати. Так не буде, коли ми віримо в свої сили і революцію. Не клаптики паперу дають право. Це тільки відбиток взаємних відносин сил, який зміниться при иньших взаємних відносинах. Треба, крім того, щиро сказати, що чотирі відтяті губернії не піднесли свого рішучого голосу, отже послідовно, формально мали право відтяти їх.*) Треба взяти пять і добувати далі. Коли відкинемо Інструкцію, скажуть: „Українці не доросли ще до політичної власти.“ Я — закінчив бесідник — оптиміст і вірю, що Центральна Рада не допустить це зробити.

Залужний (рос. с.-р.) полемізував проти заяви про „великодержавний російський народ“ — і доказував, що на завоювання революції треба дивитись

*) Сумнівно, чи сказав саме так про відтяті губернії В. Винниченко. Дуже можливо, що це справа газетного репортера. Авт.

не тільки з національної, але й соціяльної точки погляду. Бесідник пропонував прийняти Інструкцію.

Шраг (у. с.-р.) у своїй промові полемізував зі становищем В. Винниченка і запропонував в тій або иньшій формі відкинути Інструкцію, яка не тільки нічого не дає, але й багато відбирає. Бесідник заявив, що нелеґальний шлях, відкинений Винниченком, не страшить соціялістів-революціонерів, і вони готові піти цим шляхом слідом за більшістю української демократії.

Промовою Шрага закінчилось денне засідання.

На вечірнім засіданню головував М. Шраг. З 70-ти бесідників встигло висловитись тільки пятеро.

Золотарьов (Бунд.) від імени російських соц.-дем. і Бунду виступив в обороні прийняття Інструкції. Правда, в Інструкції є багато слабих місць — говорив Золотарьов — і вона далеко не відповідає тим домаганням, які піднесено в Статуті. В Інструкції нема позитивного відношення до української демократії. Ціла Інструкція пересякнена недовірням до орґанів революційної демократії, і в ній можна найти багато поживи для критики. Та треба рахуватися зі зміною взаємного відношення сил у краю. І треба прийняти Інструкцію. Не можна підстьобувати революції різкими резолюціями зліва, бо це буде ударом в порожнє місце. Не можна проривати революційного фронту демократії. Можна думати, що Правительство робить помилку, робить кроки, які не заслуговують одобрення, але ще не можна обвинувачувати Правительства в контрреволюційности. Далі доводив бесідник, що, з точки погляду на весь хід російської революції, теперішня Інструкція все ж є побідою, бо в ній міститься виразне ствердження ідеї орґану краєвої власти. Реальна політика вимагає, щоб Інструкцію використати, як базу для дальших завойовань. Теперішня хвиля не надається до бою. Наближаються вибори до Установчих Зборів. На черзі величезний процес, величезні завдання. Інструкція дає повну можливість працювати в потрібнім напрямку. Всі наші надії — говорив Золотарьов на закінчення своєї великої промови — на наше єднання. Треба передовсім думати про інтереси єдности всієї революційної демократії, і з цієї точки погляду не можна відкидати Інструкції, а треба її прийняти (оплески серед частини Ради).

Священик Матеюк (з Холмщини, безпарт.) піддав різкій критиці позицію Тимчасового Правительства в українській справі, яке, на думку промовця, тільки для людського ока боронило принципу самоозначення народів, а на ділі кривдило український народ і з'окрема холмщаків. Сказавши кілька слів про становище Холмщини і бажання її населення, бесідник говорив далі: „Я не чув ні одного бесідника, котрий одобрив би Інструкцію. Всі критикують її різко, всі говорять, що вона не годиться, але всі додають: а все-таки прийміть її (бурливі оплески) . . . Інструкція — це мертво-роджена дитина недавно повінчаної пари — демократичного Петрограду і буржуазної Москви (бурливі оплески). З угоди 16. (н. ст.) липня протягом одного місяця лишилися самі крихти. Де ж ґарантія, що за місяць не відберуть від нас і цих крихоток? Як можна довіряти тим, хто вже раз не дотримав свого слова? . . .

О. Шульгин (соц.-фед., секретарь для міжнаціональних справ) виступив з великою промовою. Від розвязки отсієї справи — говорив бесідник — залежить доля нашої автономії, доля України і цілої російської революції. Тут пропонували виповісти Правительству війну, війну без зброї, иньшу війну — не давати грошей, хліба, салдатів і т. иньшого. Та ми знаємо, що коли зачнемо гостру боротьбу, затрясеться фронт, буде новий прорив і доля України буде повторенням долі Польщі. Не час говорити про війну і гостру боротьбу. Треба шукати иньшого шляху. Правительство видало Інструкцію, не питаючись нас про нашу думку. Воно дало нам куцу автономію і не питається нашої згоди. Питання в тім, наскільки відповідає Інструкція нашим сподіванням. В другім Універсалі ми самі відмовилися від самовільного здійснення автономії України до Установчих Зборів. І льоґічним наслідком цієї нашої постанови і була Інструкція, яка зовсім не порушує другого Універсалу. І треба згодитися, що преславний § 19. дійсно містить поняття союзної держави.*) Бесідник пропонував прийняти

*) О. Шульгин потім спростовував в газетах це місце своєї промови.

Інструкцію і максімально використати її. Під цим оглядом на окрему увагу заслуговує § 4. Інструкції, який дає право Секретаріятові вироблювати і подавати на розгляд Временного Правительства законопроекти, що торкаються життя краю. Необхідно використати цю точку не для того, щоб іти шляхом угоди, а для того, щоб іти шляхом боротьби (оплески). Треба виробити новий проект Статуту і, користуючись § 4., подати його Правительству. Підтримувати новий статут будемо ми посилкою не одної делеґації до Петрограду, а делеґаціями з усіх кінців України. Треба прийняти Інструкцію, яко річище для дальшої боротьби (оплески).

Ісаєвич (укр. соц.-рев.) гостро полемізував проти прийняття Інструкції. Між Українцями і Тимчасовим Правительством викопано пропасть. З російською демократією ми не будемо поривати, але Тимчасове Правительство? Воно само порвало з своєю демократією. Прийняти Інструкцію, значить поставити Центральну Раду в фальшиве положення у відношенню до всієї української демократії і у відношенню до тої части України, котра тепер відірвана від неї. Відкинувши Інструкцію, Центральна Рада ще не підіймає прапору повстання. Але Центральна Рада і далі піде шляхом революційної творчости. Инакше Центральна Рада все втратить в очах народу, котрий, поки що, має до неї довірря.

Григоріїв (укр. безп. соц.) також виступав проти прийняття Інструкції. Бесідник говорив, що з великоруським народом ми жили, як браття, а торгуємось, як кадети (оплески). Ви підготовляєте не автономію України, а чорт зна — що! (Оплески.) Знавці державного права заявляли в Петрограді нашій делеґації, що піде вони не находили прикладу утворення такого статуту, якого домагається Ґенеральний Секретаріят. Треба було їм відповісти: „творяться нові форми життя, а коли у ваших книжках це не написано, то, панове державознавці, запишіть це собі.“ (Сміх, оплески.) Чей же Центральної Ради також ніхто не затверджував: ми утворили її самочинно. І тепер також нам непотрібні ніякі штемпелі. Авторітет Центральної Ради зріс по виданню І Універсалу, а по ІІ Універсалі він починає падати. Інструкції не можна прийняти. Поступім так: Передаймо справу в комісію, і хай вона тягне її так довго, як тягнула справу юридична нарада (оплески). Даймо цей непотрібний папір до архиву, а сами творитимемо життя по свому статуту (оплески), по нашому статуту, що авторітетнійший від „цидулок“ Правительства (бурливі оплески).

На дневнім засіданню 21. серпня велись дебати над відношенням до правительственної Інструкції під проводом М. Грушевського. Список бесідників обіймав 61 осіб.

Перший говорив А Чапківський (безп. соц.). Він признав, що Інструкція звернена не по адресі, бо це не результат бажань Укр. Центр. Ради. Говорячи в дальшій частині своєї промови про відношення Тимчасового Правительства до українського народу, бесідник навів факт одержаного того дня приказу військового начальства відправитися негайно на фронт двом членам Всеукраїнської Ради Селянських Депутатів. На підставі цього й иньших фактів, бесідник виводив, що до такого Правительства не може бути довірря. Полемізуючи з Винниченком, Чапківський каже, що Інструкція є не реалізацією ідей автономії, а тільки її компромітацією. Єднання з неукраїнською демократією необхідне, але чи виходячи звідси, в разі розриву з Правительством, представники неукраїнської демократії підуть з нами на розрив? На підставі заяв де-якої части не-Українців у Малій Раді, бесідник не допускає такого їх відношення до Українців. Предкладений Правительством Секретаріят не є апаратом власти, а тільки її фікцією. „Я розумію, — говорив Чапківський — уступлення Винниченка. Не втомленість, не невдоволення Інструкцією, а просто розуміння неможливости працювати при такім апараті заставило його уступити з Секретаріяту“. На основі таких думок, ґрупа безпартійних соціялістів запропонувала зовсім з'іґнорувати Інструкцію і перейти до чергових справ.

З особистою заявою виступив Винниченко, сказавши, що ні оден з мотивів, наведених попереднім бесідником, не є причиною його уступлення.

М. Стасюк запитав, чи В. Винниченко вже подався до демісії. Винниченко відповів, що він ще Ґен. Секретарь, але має намір уступитись.

По рішенню обмежити дискусію тільки промовами фракційних бесідників, забрав слово проф. Косинський (кадет). Почав він вказівкою на те, що

в Раді чуються нарікання двоякого роду на кадетів: з приводу ріжниці партії народної свободи з иньшими партіями та з приводу приписуваного партії великого впливу на політичне положення. „Так, ми маємо — говорив бесідник — де-який вплив навіть тоді, коли не беремо участи у власті. Наші ріжниці з иньшими партіями містяться в тім, що наша партія надклясова і по-за національна. Ми представляємо собі ясно, що не може бути держави, зложеної з одної кляси. Тому наша партія державна, неклясова. Ми говоримо, що необхідно найти таку державну будову, при котрій всім можна жити однаково. Що торкається розвязки національної справи, ми говоримо про краєву, а не територіяльно-національну автономію. Ми, партія реальної політики, не обіцюємо раю на землі. Треба подбати за нинішній день, щоб завтра було краще. Завдань, яких не можна здійснити, ми не ставимо. В цілости признаю глибоку і талановиту аналізу Винниченка. Він ясно сказав: одержати того, чого хочемо, ми не можемо тепер. Не можна повести порівняння між Фінляндією і Україною. Тут нема таких даних для утворення різко відокремленої держави. Я повинен звернути увагу ще й на ту обставину, що всяка державна орґанізація не тільки дає права, але накладає й де-який тягар обовязків. В теперішній час війни ледве чи можна все осягнути. Тому наша партія пропонує прийняти Інструкцію і таку формулу переходу: „Вислухавши реферат Ґенеральних Секретарів і Інструкцію. Українська Центральна Рада, вважаючи, що Інструкція утворює правову базу для розвитку законних змагань українського народу, переходить до чергових справ.“ Я прилучаюся до думки високоповажаного товариша Винниченка (в залі голосний сміх), що дана Інструкція представляє собою базу. Ви бачите, що взаємні відносини сил зміняються. Партія боїться, що реакція піде дуже далеко. Я боюся, що коли Інструкція не буде прийнята, реакція піде ще дальше.“ Бесідник заявив, що його партія дуже цікавиться українською справою і, покликуючись на М. Грушевського, навів на доказ факт інформування про українську справу Мілюкова в період першої Думи партією народної свободи тут у Київі. На закінчення своєї промови проф. Косинський бажав, щоб український народ працював в порозумінню з усіма народами Росії, а в такім разі партія піде з ним і обіцяє свою сильну підтримку. Промова представника кадетів, перервана кілька разів іроничним сміхом авдиторії, закінчилася повною недостачою знаків одобрення.

Ґутман (жид. обєдн. соц. парт.) заявив, що його партія виставила своїм гаслом домагання національно-територіяльної автономії, за що накинулися на неї сусіди-соціялісти, називаючи її націоналістичною. Але партія не відмовиться від цього гасла. При помочи соціялізму вона бажає позискати пролетаріятові національну культуру та признає кожному народові право на самоозначення аж до відокремлення. Проти відокремлення України партія в принціпі не маючи нічого, ставить тепер це питання в залежність від умов. Федерацію партія розуміє, як союз рівних. Автономію треба проводити по строго етноґрафичному принціпові. Волю Установчих Зборів можна передрішити не шляхом практичного здійснення, а принціповою заявою про автономію. Признаючи істотні недостачі Інструкції, Ґутман вважає її тільки кільцем у ланцюзі і задержується на її позитивнім значінню. Вислідом її відкинення був би розрив з демократією, а цей розрив зміцнить зазіхання і без того наполоханого вже обивателя до буржуазних партій, що скріпить контр-революцію. Горожанська війна покажеться в теперішню хвилю грізною небезпекою для цілої революції. Тому треба прийняти Інструкцію, як основу для дальшої боротьби.

На вечірнім засіданню головував проф. Грушевський. Виступив ряд бесідників за Інструкцію і проти.

Вислухано реферат Х. Барановського, Ґенер. Секретаря, що вернув з Петрограду. Він подав нові дані про перебіг переговорів з Правительством і запропонував не піддаватися провокації та не йти на розрив з Тимчасовим Правительством.

Дубинський (жид. дем. обєдн. парт.) думав, що не можна допустити такого розвязання питання, яке пропонують противники Інструкції. Шлях розриву веде до небезпечної ізоляції від Временного Правительства і від російської демократії.

Х. Крижановський (укр. труд. п.) вказав, що Інструкції не можна прийняти. Коли ж Правительство забажає мати на Україні Секретаріят, трудова партія не буде противитись цьому.

В. Рудницький (польск. демокр. центр.) сказав; що не можна робити угоди з недемократичним Правительством, але його акт треба використати: цілий Секретаріят затвердить Рада, а 9 секретарів Правительство.

М. Порш (у. с.-д.) пропонував розвязати справу, на основі гострої аналізи сил у цю хвилю перелому настрою революційної демократії, і, не приймаючи Інструкції, але ставши на її ґрунт, розвивати дальше її основи. Бесідник предложив резолюцію фракції с.-д.

Папченко (укр. с.-р.) заявив, що фракція с.-р. прилучається до резолюції с.-д. з поправками: з 14-ти Секретарів посилається 9 на затвердження Правительства; в резолюції повинно бути вказано, що інструкція не задовольняє не тільки Українців, але й національні меньшости.

Г. Бойко (соц.-фед.), Матушевський (лівиця польськ. пар. соціял.) і Лукашевич (рев. фракц. п. п. соц.) висловилися за прийняття Інструкції.

Денне засідання 22. серпня почалося о 11. год. перед полуднем. Головував М. Грушевський. По залагодженню де-яких иньших справ приступила Рада до голосовання резолюцій.

В результаті ухвалено наведену нами в тексті резолюцію, при чім при голосованню її стрималися кадети, рос. соц.-дем., „Бунд“ і частина депутатів Українців (соц.-рев.). Російські соц.-дем. (меньшевики) і „Бунд“ внесли були спочатку свою резолюцію, потім від неї відмовились, заявивши, що прилучаються до резолюції укр. с.-д. з де-якими поправками, які внесуть підчас голосовання її по точкам. З огляду ж на те, що їхні поправки до перших же пунктів були більшістю одкинуті, вони від голосонання утримались. З Українців утримувалась невелика частина укр. соц.-рев. на чолі з М. Шаповалом і націонал-революціонери на чолі з М. Любинським.“

ЗМІСТ І ТОМУ.

Частина І.

Національно-культурницький період революції.

РОЗДІЛ І.

Початок революції.

Сторінки

1. Росія й Україна перед революцією. — 2. Повалення царського ладу. — 3. Коротка спілка. — 4. З тюрми народів на волю . . . . 5—13

РОЗДІЛ II.

Національно-культурницький період української революції.

5. Загальний характер перших днів революції на Україні. — 6. Утворення українського національного центру — Української Центральної Ради. — 7. Українська кооперація і поновлені земства. — 8. Народне вчительство і студентство. — 9. Початки орґанізації українського воящтва, селянства і робітництва. — 10 Маніфестація українських сил і переполох в колах пануючої демократії. — 11. Перші кроки українських політичних партій. — 12. Всеукраїнський Національний Конґрес — початок національно-політичної боротьби . . . . 13—41

Частина II.

Період національно-політичної боротьби.

РОЗДІЛ III.

(Здобуття автономії України.) Боротьба за національно-територіяльну автономію України в російській федеративній республиці. „Самочинне“ здійснення автономії.

13. Кристалізація національно-політичних домагань українського селянства. — 14. Українські салдати за українізацію війська і автономію України. — 15. Центральна Рада висилає делеґацію до Петрограду для переговорів з Временним Правительством і Радою робітничих і салдатських депутатів. — 16. Відповідь українського народу на відмову Врем. Правительства (І Селянський і ІІ Військовий Зїзди). — 17. Українська Центральна Рада І Універсалом своїм оголошує автономію України й утворює Ґенеральний Секретаріят . . . . . 42—81

РОЗДІЛ IV.

Боротьба за національно-територіяльну автономію України в федеративній російській республиці. — Порозуміння з неукраїнською демократією й угода з Бременним Правительством.

18. Неукраїнська демократія йде на порозуміння з українською демократією. — 19. Угода з Тимчасовим Правительством і згода з демократією національних меньшостей. — 20. Поглиблення революційних (соціяльно-економичних) домагань українського трудового селянства і робітництва, — 21. Боротьба російської буржуазії проти автономії України: „роз'яснення“ угоди і затвердження неповноправного Ґенерального Секретаріяту . . . . . 82—121
Додатки до тексту (§§ 1—40) . . . . . 122—15[illegible]